

Kongsvinger festning var Napoleons nordre flanke, fengsel for «slavene», hjemmet til Erik Werenskiold og stedet Karl Johan ble frastjålet sølvtøyet sitt. Nazistene okkuperte det under krigen, og Hans Børli voktet Rolf Jakobsen der i 1945.

I Leiren under festningsvollene bodde soldater, håndverkere, vertshusholdere ogprostituerte side ved side. Her lå barndoms-hjemmet til bohemen Dagny Juel, og mange andre kjente kunstnere holdt også til her på slutten av 1800-tallet.

Forfatter Lars Ovlien er journalist og lokalhistoriker med hundrevis av guidede turer på samvittigheten. Han er mannen bak de populære historiske middagene på festningen og har gitt ut en rekke bøker om festningen og Leiren nedenfor.

DEN OPPMERKSOMME REISENDES GUIDE TIL GAMLE KONGSVINGER

ERIK WERENSKIOLD

**SOLDATLIVET
BOHEMENE
OBERST KREBS
ANDRE VERDENSKRIG**

KONGSVINGER FESTNING

**SLAVENE
KANONENE**

PÅ VERTSHUSET

**KVINNEMUSEET
ØLBRYGGING**

AV LARS OVLIEN

«Det er eit af dei fagraste Utsyn i Landet at standa paa Kongsvinger Festning og sjaa Glauma ned i Dalen med Gardar paa baade Sidur ut og upp draga seg fram i mjuke Slengingar alt fraa ei god Mil upp i Brannvoll og ned framum Kongsvinger i stridare Straumar inn under den gilde bru, som er bygd der dei seinare Aar, og so ned igjennom Vinger mot søndre Odalen. Ned under Foten ligger sjølve Kongsvinger, på vinstre Haand oppigjenom den gilde Brannvolls-Bygd og bein mot aust Vingersjøen med Jardarens store og riktbygde Gardar ikring Austsida, og so Fjølldraget med sine svarte Skogar mot Sverige burt mot aust og sudaust.»

*Ferdaminni fraa Sumaren 1860,
Aasmund Olavsson Vinje. Christiania, 1861*

DEN OPPMERKSOMME REISENDES GUIDE TIL GAMLE KONGSVINGER

© 2023 Lars Ovlien

Utgitt av Ovlien & Co. AS

Med støtte fra:

Kongsvinger Vinger historielag og Kongsvinger kommunes næringsfond

Hvis ikke annet er oppgitt er foto © Lars Ovlien

Innhold

Grunnriss over festningen fra 1686.....	8	Fengselsmuseet.....	73
Kongeveien til Värmland.....	10	Livet i en soldatstue.....	74
Skansene ved Vinger.....	12	Krigen med svenskene.....	76
Å anlegge en festning.....	14	Unionsoppløsningen.....	78
Proviandhuset og festningsmuseet.....	16	Utsikt mot Vingersjøen.....	80
Slik brygget de øl.....	18	Festningens hemmeligheter.....	84
Kommandantboligen.....	20	Telthuset og kornlageret.....	86
<i>Maleren Erik Werenskiold.....</i>	<i>22</i>	Minnesmerkene på Skjærskansen.....	<i>88</i>
Den gamle kasernen.....	28	Flora og fauna på festningen.....	90
Historien om en slave.....	30	Kommandantens hage.....	92
Soldatenes elendige liv.....	32	Kulturstien rundt festningen.....	95
Noen mistet hodet.....	36	Kart over Leiren fra 1757.....	96
Corps de Garde.....	40	Vinger kirke.....	98
Klokken til gale kong Christian VII.....	42	Mathesongården.....	100
Bakeriet og det daglige brødet.....	44	<i>Vertshuset til Anne Overud.....</i>	<i>102</i>
Kruttårnet.....	48	Balchengården.....	104
Arsenalet og sprøytehuset.....	50	Grønnerudgården.....	106
Kanonene på festningen.....	52	<i>Oberst Krebs.....</i>	<i>106</i>
Kommandantens hester.....	54	Landhandlerens rike.....	108
Det norske flagget.....	55	Svendborg.....	110
Den nye kasernen.....	56	<i>Fabelaktige Erika fra Øvrebyen.....</i>	<i>111</i>
Festningen og Leiren fra 1850.....	58	<i>Jonas og Thomasine Lie.....</i>	<i>112</i>
<i>Den standhaftige kommandanten.....</i>	<i>60</i>	Kvinnemuseet og Rolighed.....	114
Markensplassen.....	63	Livet i kaffegata.....	116
Helt konge på festningen.....	64	Aamodtgården og Kongsvinger museum...	118
Tysk okkupasjon.....	66	Herdahlgården.....	120
<i>Diktermøtet i '45.....</i>	<i>68</i>	Historiske opplevelser.....	121
Husene i den dekkede vei.....	70	Et kort overblikk.....	122
<i>Ole Boger.....</i>	<i>72</i>	Kommandantene på festningen.....	124

Velkommen til Kongens Vinger

Kongsvinger festning var i 132 år hovedvern for Danmark-Norge mot fienden Sverige, som vi lå mer eller mindre i krig med etter oppløsningen av Kalmarunionen i 1523. Det var overfarten over Glomma og Kongveien som måtte beskyttes, først med skanser og så med en festning som stod klar i 1682 og ga navn til byen – kongens del av bygda Vinger.

Svenskene klarte aldri å krysse elva, men i 1814 var det slutt på krigen og Norge gikk i union med arvefienden. Det ble begynnelsen på en ny tid. Den gamle Leiren ble til en yrende kjøpstad, der kunstnere som Erik Werenskiold, Thomasine Lie og lillesøsteren Erika, Dagny Juel og mange andre vokste opp eller bosatte seg.

I dag er gamlebyen som lyder navnet «Øvrebyen» full av liv, med kafeer, konserter og arrangementer året gjennom. Denne guideboken er delt i tre deler: festningen, utenverkene og Leiren. Innimellom er det historier om enkeltmennesker: kunsteren Erik Werenskiold, kommandant Johan Ludvig Maximilian de Biellart, vertshusholdersken Anne Overud, krigshelten Andreas Samuel Krebs, billedskjæreren Ole Boger, pianisten Erika Lie, forfatterparet Thomasine og Jonas Lie.

Du kan også lese om hvordan fangene i Slaveriet hadde det, forholdene for soldatene, hvordan de brygget øl, bakte brød og mye annet. Bydelen har fire unikemuseet også: Kvinnemuseet, Kongsvinger museum, Norsk Fengselsmuseum og Festningsmuseet. Alle er verdt et besøk.

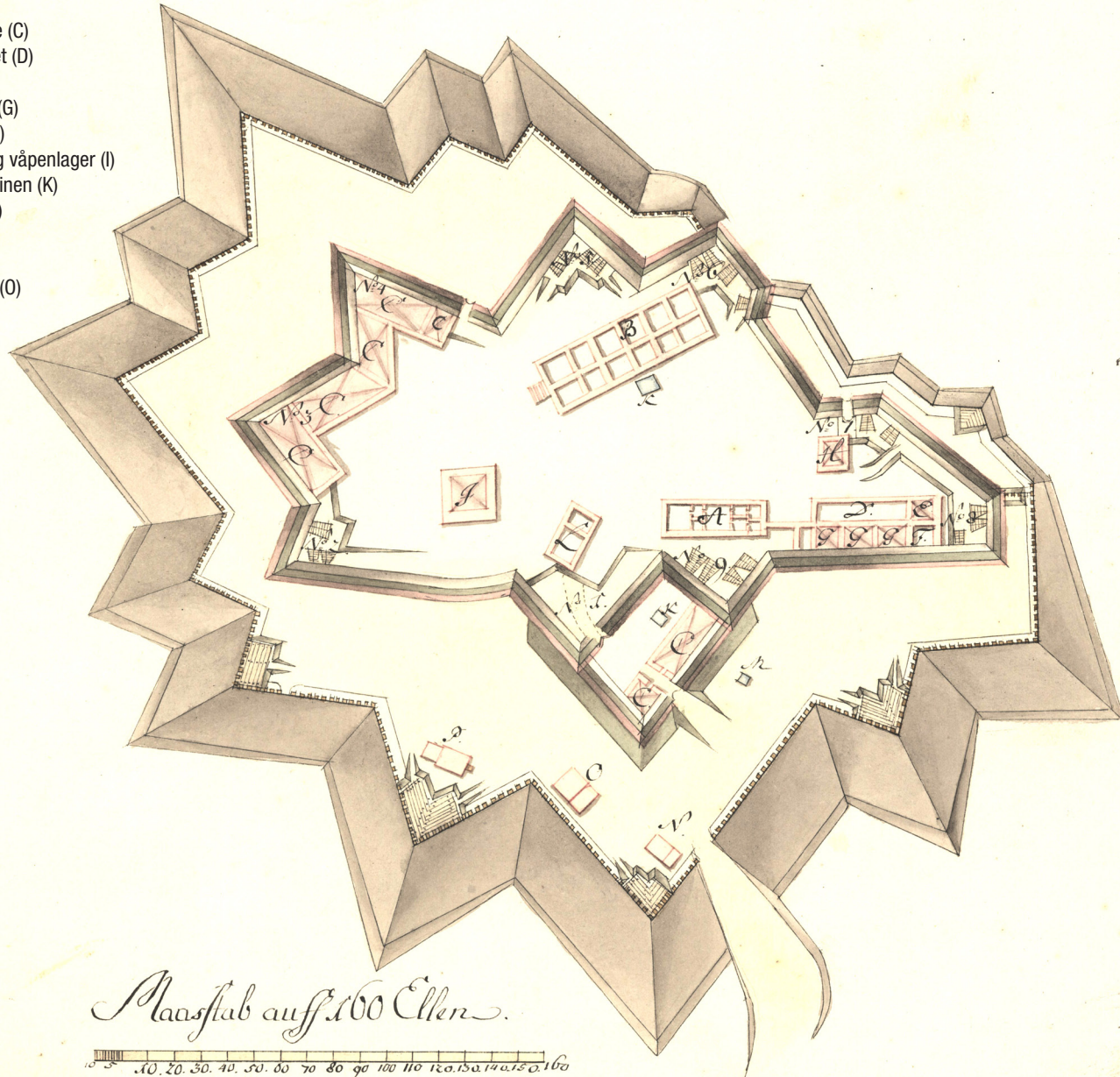
Jeg håper boka er underholdende og nyttig når du besøker festningen og leiren. Vi er veldig stolte av historien vår.

Kongsvinger, mai 2023
Lars Ovlien

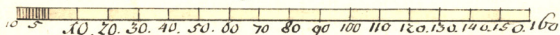

Grunnriss over Kongsvinger festning:

- Kommandantboligen (A)
- Slaveriet (B)
- Kasemattene (C)
- Provianthuset (D)
- Bakeriet (E)
- Kruttlageret (G)
- Kruttårnet (H)
- Kanontårn og våpenlager (I)
- Brønn i ravelinen (K)
- Indre vakt (L)
- Brønn (M)
- Ytre vakt (N)
- Laboratoriet (O)

Maasstab auff 100 Ellen.

Grund Riss

des
Festung Königs vinger
A. Commandanten Haus.
B. Baraquen vor die Garnison
C. Gewölbe der Bombe frey Para-
quen vor die Garnison in belage-
rungs Zeiten.
D. Proviant Haus.
E. Einen gewölbten Backhaus, mit
ihre Back-offens. F.
G. Drey gewölbte Pulver Kellers.
H. Einen gewölbten Pulver-Thurm.
I. Einen gewölbten Pulver Arsenal,
und Zeughaus.
K. Ein wasser Brunn, so in den Pulver
Mijnret.
L. Hauptwache.
M. Wasser Brunn im Verdeckten Weg.
N. Klein Corps de garde im Verdeck-
ten Weg.
O. Artillerie und Fortifications-Schmiede.
P. Affutenmacher Haus.
N° 1 Königs Batterie.
N° 2 Königin Batterie.
N° 3 Prinz Christians Batterie.
N° 4 Prinz Carls Batterie.
N° 5 Prinz Wilhelm
N° 6 Prinz Georges Batterie.
N° 7 Pulver Thurms Batterie.
N° 8 Cron Princesse Batterie.
N° 9. Guldenslöws Batterie,
und 5. Kleine ohne Nah-
men im Verdeckten Weg.

Kongeveien til Värmland

Bygda Vinger lå strategisk ved Glommakneet. Dette var et naturlig krysningspunkt over Skandinavias lengste og mektigste elv og siden jernalderen et viktig knutepunkt for veiene fra Värmland i øst, Solør i nord og Viken i vest. Rundt Vingersjøen er det funnet både steinalder-økser og bronsealder-røyser. Vingersnoret mellom Glomma og Vingersjøen kan renne begge veier, såkalt bifurkasjon. Gården Nor tok navn etter Vingersnoret mellom Glomma og Vingersjøen, og er en av de eldste i bygda. Hovet lå på denne gården og er i dag merket med et informasjonsskilt.

Snorre forteller at **Harald Hårfagre** dro på krigerferd over Eidskog. Sannsynligvis strekker historien seg lenger tilbake. I sagaen står det at ynglingene kom til Norge fra Uppsala med **Olav Tretelgja**, som giftet seg med Solveig, datteren til kong **Halvdan Gulltann** i Solør. De fikk sønnen **Halvdan Kvitbein**, som i følge sagaene er stamfaren til Harald Hårfagre. Bygda Vinger nevnes første gang i 1227, da **Håkon Håkonsson** utkjemper et slag her. Både Vinger og Eidskog hørte på denne tiden til Solør.

Kongeveien er den gamle postruten mellom Oslo og St. Petersburg. Den gikk på nordsiden av Glomma til gården **Tråstad**, hvor det var fergested. Her er ble det funnet en vikinggrav på 30-tallet. På andre siden av elva var det både vertshus og smie. Veien fulgte stort sett Vrangselva gjennom Eidskog inn i Sverige, men leiet varierte med årstidene. Deler av Kongeveien er bevart forbi historiske **Lier Gård**, der det var trefninger under krigen i 1808-1814. Området er merket og har mye fint turterreng. Det er mulig å parkere på Golfbanen ved Granli.

Etter den skandinaviske samlingen i Kalmarunionen på slutten av 1300-tallet ble **Erik av Pommern** (Bogislav Vratislavsson) konge, siden han var søsterdattersønn av kong **Håkon VI**s dronning **Margrete I**. Han kom kongeveien til Vinger i 1405 og fikk beskjed av sin grandtante om å ikke legge seg ut med de lokale bøndene, men heller skyndte seg til Akershus festning.

Harald Hårfagre fra Flateyjarbok.

Spenne funnet i en vikinggrav på Tråstad.

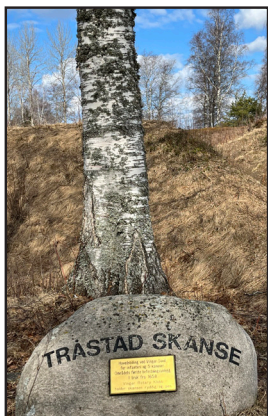
Erik av Pommern. Foto tilhører det svenske nasjonalmuseet.

Over: kart fra 1750 som viser Kongeveien fra Odalen til Vinger og overfarten over Glomma.

Til venstre: Den historiske Kongeveien går fortsatt forbi Lier gård og videre fra Kongsvinger mot Eidskog og Sverige.

Tråstad skanse ligger ved Glommakneet. Strandpromenaden som går langs Glomma er en populær turvei.

Georg Reichwein.

Fredrik III.

Skansene ved Vinger

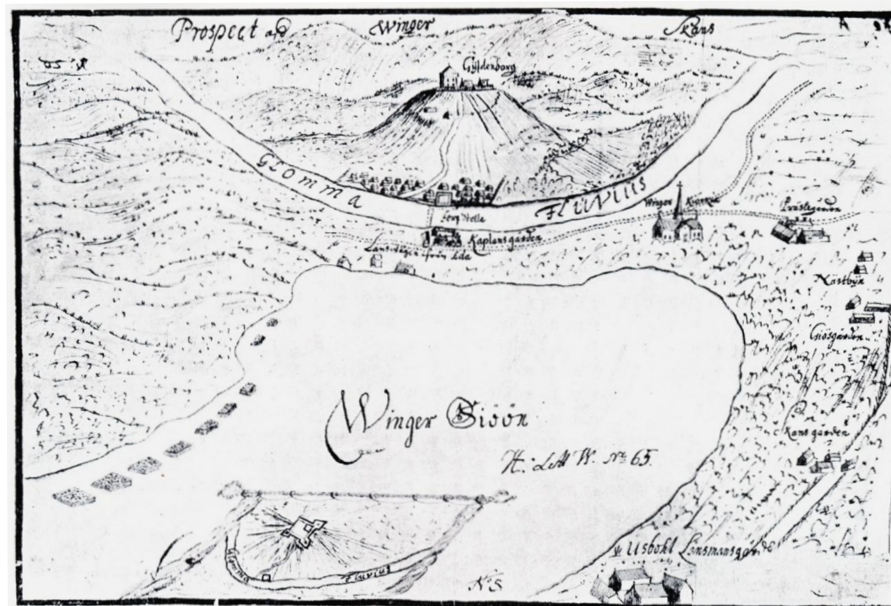
Kalmarunionen fikk en brå slutt etter Stockholms blodbad i 1520, da den danske kong **Christian II** ryddet politiske motstandere av veien med svensk hjelp. Det resulterte i at **Gustav Vasa** tok makten i Sverige og **Fredrik I** overtok i Danmark. Med den påfølgende reformasjonen gikk Skandinavia over til protestantismen, og danskene tok et jerngrep om Norge, som ble et lydrike under Danmark.

Den første store krigen etter delingen av Kalmarunionen var Den nordiske sjuårskrig (1563-1570). Svenskene beleiret Akershus festning og brant blant annet Sarpsborg, Skien, Konghelle og Hamar. På begynnelsen av 1640-tallet ble en egen norsk hær etablert, og den fikk sin ilddåp under Hannibalfeiden (1643-1645). **Christian IV** måtte ved freden i Brömsebro avstå Jemtland og Herjedalen.

Dette var bakteppet da oberst **Georg Reichwein** på slutten av 1640-tallet begynte å diskutere forsvarsverk ved sundstedet ved Vinger. På denne tiden var **Fredrik III** konge av Danmark-Norge, samme mann som innførte enevelde fra 1661. Tråstad skanse stod sannsynligvis ferdig sommeren 1658 og er i dag et av de best bevarte anleggene av denne typen i Norge.

I 1675 brøt den skånske krig ut mellom Danmark-Norge og Sverige. Året etter ledet stattholder **Ulrik Fredrik Gyldenløve** en norsk styrke på 12.000 mann inn i Bohuslän, den såkalte Gyldenløvefeiden. Samme år tegnet oberst **Eric Dahlberg** en skisse over skansene ved Vinger. Året etter erobret Gyldenløve Karlsten festning ved byen Marstrand, som tilhørte Norge inntil 1658.

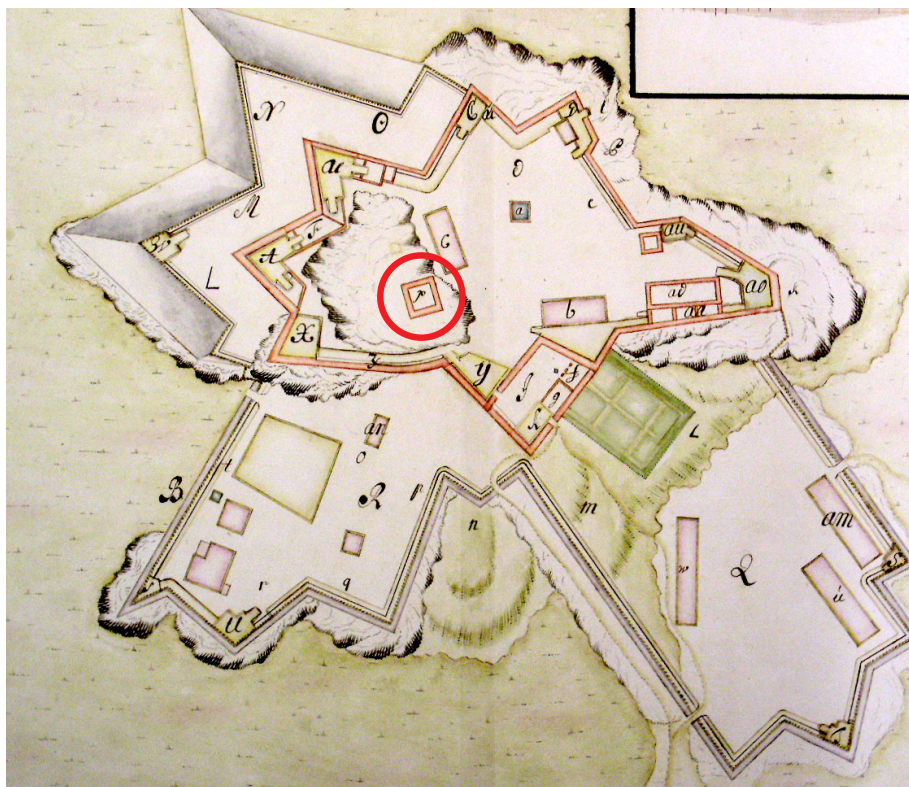
I 1718 ble det også bygget en skanse på den andre siden av Glomma på gården Nor, den såkalte **Prestegårdsskansan**. I mellomtiden hadde det blitt anlagt både en skanse og etter hvert en festning på toppen av Tråstadberget.

Den svenske obersten Eric Dahlberg laget denne skissen over Vinger i januar 1676. Den viser blant annet prestegården på Hov, den opprinnelige stavkirken, «Kaplansgården» (Nor Østre, kapellan Peder Jørgenses hjem) fergeleiet, Tråstadgårdene og Gyldenborg på toppen av Tråstadberget.

Sporene etter fergeleiet over Glomma finnes fortsatt i gatenavnet Sundveien. Bildet fra 1956 viser veien fra kirketorget ned til Sør-Tråstad. Foto: Tollefsbøl/Widerøe. Tilhører Nasjonalbibliotek.

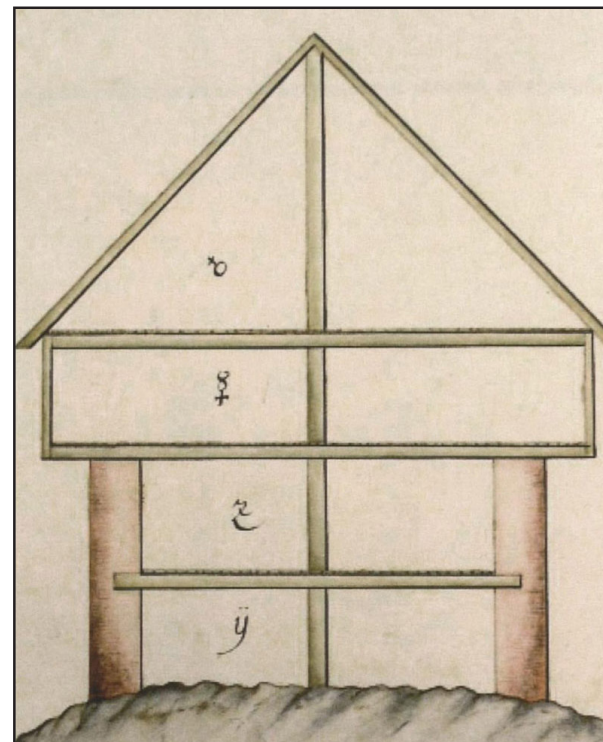
Kartet fra rundt 1700 viser festningen i tidlige dager. Kanontårnet fra Gyldenborg-tiden står der. Proviandhuset og kommandantboligen fra 1682 er på plass, det samme er det lille kruttlageret fra 1684. Legg merke til at det allerede er tegnet inn en hage og barakker til soldatene på sørsiden.
Foto: Riksarkivet.

Festningen anlegges

Med skansen på plass nede ved Glomma var neste steg å bygge et forsvarsverk på toppen av Tråstadberget. Skansen omtales første gang i 1673 i et brev fra stattholder **Ulrik Frederik Gyldenløve**, som styrte Norge for kong **Christian V**. Løytnant **Anthony Coucheron** fikk utbetalt 25 riksdaler for noen tegninger. Anlegget fikk navnet «Festningen Gyldenborg». Det ble bygget en Donjon, som er et middelaldersk forsvarstårn i flere etasjer murt i stein. Tårnet var 19x12 alen i grunnplan (tilsvarende 90 kvadratmeter) og 2,0-2,5 meter tykke vegger (2-3 alen). På toppen av muren ble det bygget et batteri med dekke av tømmer og et utkraget fagverkstårn, med batterier i tre av de fire hjørnene.

I 1681 ble det bestemt å bygge ut forsvarsverket til en festning for å sikre overfartstedet over Glomma. Generalmajor **Johan Caspar de Cicignon** ledet kommisjonen som utarbeidet et forslag til festning. Arbeidet tok til våren 1682 og Proviandhuset, Lille kruttårn og Kommandantboligen ble oppført. Det reises også offisersboliger, barakker til mennskaper, stall til hestene og bygninger for håndverkere, inkludert et bryggeri, et bakeri og en smie. Georg Reichvein d.y. blir innsatt som kommandant i 1682 og 10. februar 1683 vedtas det å kalle festningen «Kongens Winger». Navnet trekkes snart sammen til Kongswinger og den doble w-en ble etter hvert enkel.

I 1685 kom **Christian V** på besøk og hans monogram ble hugget inn i muren utenfor hovedporten og på det eldste kruttårnet. Arbeidet med festningen fortsatte fram til 1689. Da var det meste av murene på plass.

Christian V ga festningen navnet Königs Winger. Samme mann inførte i 1687 sin norske lov.

Ulrik Frederik Gyldenløve (1638-1704), sønn av Fredrik III og Margrethe Pape, var halvbroren til Christian V. Under den skånske krig på 1670-tallet (Gyldenløvefeiden) viste han sin dyktighet som feltherre. Bildet tilhører Det Nationalhistoriske Museum i Danmark.

Til venstre: Tegning av Gyldenløves tårn som eksploderte i 1733. Foto: Riksarkivet.

Dette flagget hang på festningen i 1940 og ble reddet av svenske Roy Conrad Norris Heise.

Dansk uniform fra 1700-tallet, en del av utstillingen i første etasje av provianthuset.

Trepunds kanon fra midten av 1700-tallet på en lavettkopi laget etter ordre fra Vidkun Quisling.

Provianthuset

Det tre etasjer høye provianthuset ble murt opp i 1682 og var 15 alen bredt og 42 alen langt. Bygningen har gjenomgått mange endringer opp gjennom årene, både på grunn av skiftende behov, slitasje og et lynnedslag.

Det ble lagret korn i alle etasjene. I 1709 hadde festningen blant annet 1325 tønner rug, 300 skippund rugmel, over 200 tønner bygg og 1340 skippund mel av blandet korn. Et skippund var på denne tiden cirka 160 kilo. Det ble for det meste bakt hardt brød som holdt seg lenge, men også noe mykt brød.

I et kostregulativ fra 1752 kan vi se litt hva soldatene spiste. Mandag, onsdag, fredag og lørdag var det brød, smør og øl til frokost, mens de andre dagene ble det servert brennevin og brød. Middag var gjerne grøt, men det ble også servert erter og kjøtt og noen dager bergfisk, som var en type tørrfisk. Kveldsmaten var grøt servert med brød, smør og øl til.

Festningsmuseet

I dag er provianthuset museum med tre utstillinger fordelt over like mange etasjer. Museet har åpent i sesongen og kan også ta i mot grupper etter avtale.

Den første utstillingen tar for seg det norske Forsvaret fra vikingtiden fram til i dag og det var daværende kong Olav V som åpnet museet under festningens 300-årsjubileum i 1982. Her kan du blant annet se flagget som hang på festningen ved utbruddet av andre verdenskrig, og se en film om tilblivelsen av festningen.

Grenselosutstillingen «De gode hjelperne» ble åpnet av kronprins Haakon i 2002. Under 2. verdenskrig var det en omfattende grenselos- og kurértrafikk i området som påvirket lokalsamfunnet. I tredje etasje er det en fotoutstilling om unionsoppløsningen i 1905.

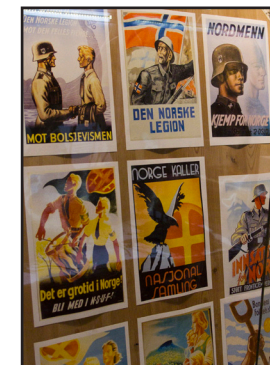
Museet driftes av Kongsvinger festnings venner. Se åpningstider og informasjon på festningsvenn.no.

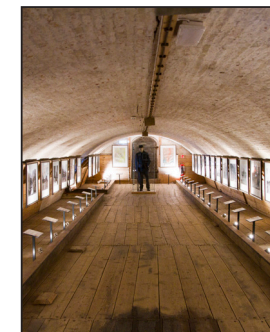
En husmor som bodde strategisk til varslet grenselosene om kysten var klar. Hang underbudsene med beina opp var det fare på ferde.

Fra utstillingen om Norges forsvarshistorie fra vikingtiden frem til i dag.

Propaganda fra andre verdenskrig.

Fra fotoutstillingen i tredje etasje.

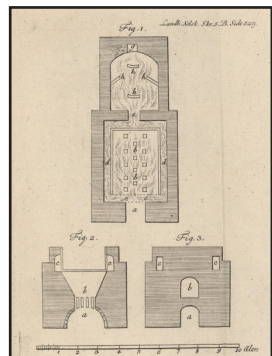
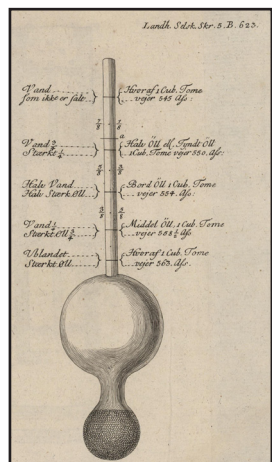
Ølbolle fra 1707. Foto: Nasjonalmuseet/ Frode Larsen.

Øl til alle mann

Øl har vært et viktig næringsmiddel i Norge i flere tusen år. På gårdene var det gjerne et eget eldhus med et ildsted der øl ble brygget i kobberkjeler. På festningene var det bryggeovner i mange av bygningene og de fleste husene i leiren hadde egen humlehage. Bakterier overlever ikke i øl, så det ble sett på som helsebringende. Vannet ble kokt for å lage vørter, og samtidig fortrenger gjæren bakterier. Humlen har i tillegg bakteriedrepende egenskaper. Erik av Pommeren hadde med seg både øl og mjød under sin hyllestferd til Norge i 1405. På 1600-tallet fikk pasientene på Oslo Hospital en dagsrasjon på fire pottel øl.

For å sikre nok forsyninger under **Gyldenløvefeiden** på 1670-tallet skulle det alltid være 70-80 tønner alkoholsvakt måltidsøl eller bord-øl i forrådet. En tønne tilsvarte cirka 131 liter, som igjen var 136 pottel. Soldatene som jobbet på festningen fikk lønn og diettpenger, men drikkpenger som skulle gå til øl kom i tillegg. Ved slutten av 1700-tallet ble det gjort beregninger på hvor mye øl 1000 mann trengte i 30 dager, og resultatet var 80 tønner øl, tilsvarende godt over 10 000 liter. Ølet var holdbart 2-3 uker bare, så det ble brygget kontinuerlig. Under **Den store nordiske krig** ble bøndene pålagt å selge øl til soldater for en skilling potten for måltidsøl og to skilling potten for sterkøl. På denne tiden tjente en soldat 4 ¼ skilling om dagen. I 1752 var det øl til alle måltider, med unntak av frokost søndag.

Tegning av bryggerovner og øl-prøver fra en bok om ølbrygging av Johan Christian Molbech fra 1796.

Ølbrygging steg for steg

Steg 1 – malt

Utgangspunktet for ølbrygging er byggmalt. Et gammelt ordtak sier at malt skal være tre dager i bekken og tre dager i sekken. Kornet skal bløtlegges slik at det spirer i tre dager, og deretter tørkes, for eksempel i sola, på et tørt stuegulv eller i en røykbadstue. Prosessen påvirker smaken til maltet. På festningen tørket de sannsynligvis malt i etasjene over bakerovnene i bakeriet.

Steg 2 – mesking

Når maltet var tørket ble det mesket, det vil si tilsatt vann eller avkok av einer og kokt opp til en tykk røre. Denne siles av gjennom ei rost av for eksempel halm.

Steg 3 – vørter

Du koker vørter av maltet i et rostekar, som hadde stor overflate slik at avkjølingen går raskt. På 1700-tallet gamle dager var ikke uvanlig å brygge med einerlåg, å trekke litt smak fra einerris. Mot slutten av prosessen tilsetter du også humle, som balanserer den søte smaken fra maltet. Resultatet er vørter, som du siler og heller av. Mesken som ble igjen var nyttig som mat for mennesker og dyr.

Steg 4 – gjæring

Vørteret ble gjæret i store kar, og gjæren hadde du gjerne i en såkalt gjærkrans eller en stor pinne. Du tok vare på gjæren og brukte den både til øl og brød. Kveik var en vanlig gjærart på norske gårder. Først ble gjæren startet opp i et lite fat med vørter, og når gjæringen kom i gang ble det ført over i det store karet.

Steg 5 – tapping

Etter et par dager var ølet ferdig. Det var knyttet ulike ritualer til smakingen. Når ølet var godkjent ble det tappet på tønner. Dette ølet ville ikke vært like klart som en moderne pilsner. Mørkere øl krevde mørkere malt, og til fest skulle det også være høyere alkoholprosent, slik at ølet måtte gjære lenger.

Under en gjennomgang av husene i Leiren i 1720 hadde de fleste husene humle i hagen.

Rostrær ble lagt på bunnen av rostekaret. Foto: Erik Mostue/ Anno Domkirkeodden.

Gjærkrans (over) og trakt (under). Foto: Erik Mostue/ Anno Domkirkeodden.

Kommandantboligen huser i dag resepsjon, restaurant og møtelokaler for hotellet.

Vinkjelleren under Kommandantboligen.

Kommandantboligen i 1920. Foto: Riksantikvaren/Nasjon- albiblioteket.

Kommandantboligen

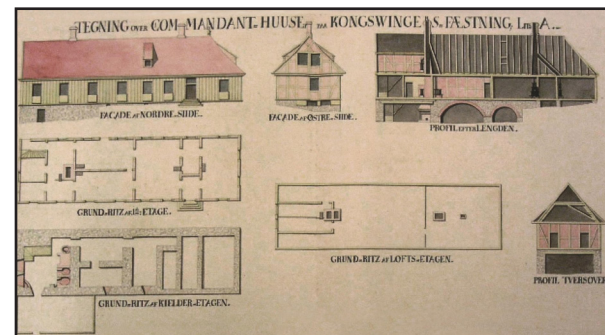
Kommandantboligen på Kongsvinger festning har vært gjennom en rekke endringer siden den ble satt opp i 1683. Fredrik Daniel Werenskiold og hans familie flyttet inn i 1859 og bodde der til han pensjonerte seg i 1878.

Det er lenge blitt hevdet kommandantboligen ble kjøpt fra gården Nordre Nor (Nor Østre) i 1683. Ekspertene er usikre på dette. Siden det er et bindingsverkshus, er det sannsynligvis snakk om gjenbruk av materialer. I dag er det lite igjen av Nor, som lå ved den gamle kirken, mellom Glomma og Vingersjøen. Den opprinnelige gården har vært delt i to siden middelalderen, men fra 1660-tallet var sogneprest Anders Midelfart eier av begge Nor-gårdene. Han solgte til Simen Nilsen i 1691, som solgte videre til

kommandant Johan Nicolai Møllerup i 1699. Han eide Nor Vestre fra før.

Huset var opprinnelig i to etasjer med kjeller, loft og fire karnapper. I første etasje var det storstue, dagligstue, soverom, barnerom og kjøkken. Andre etasje hadde en stor sal, et stort kammer og to mindre rom. Denne etasjen ble tatt ned i 1694 og satt opp foran det gamle tårnet som separat offiserbolig, men bygningen brant i 1701. Kommandantboligen har vært bygd om og pusset opp en rekke ganger. I 1804 fikk huset et tilbygg som i dag huset kjøkkenet. Kommandantboligen er i dag restaurert og fungerer som resepsjon, restaurant og møtelokale for hotellet, med tilhørende vinkjeller som sannsynligvis stammer fra tiden før festningen åpnet i 1682. Du finner også originale kunstverk av Erik Werenskiold, som vokste opp her sammen med sine foreldre og fem søsken.

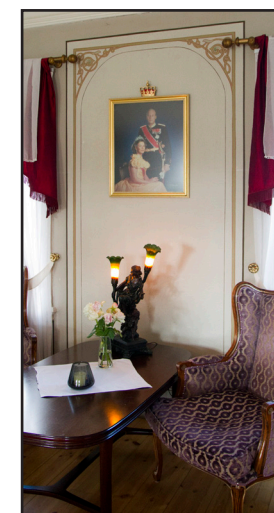
I hagen utenfor Kommandantboligen lå det et lite lysthus i enden mot festningsklokken. Her har du utsikt mot Jaren og Vingersjøen. Hadde du stått her for tusen år siden ville du sett Olav den Hellige krysse elva på sin vei mot Kiev og den russiske fyrsten Jaroslav den vise. Kommandantens hage er et perfekt sted å nyte et bedre måltid i sommerhalvåret. Den benyttes også til ulike arrangementer, alt fra konserter til bryllup. Oberstløytnant Helge Thomassen var den siste kommandanten som bodde i huset.

Tegning av Kommandantboligen fra 1772. Riksarkivet: KHB m 5-13e. 1772.

Dette selvpportrettet av Erik Werenskiold fra 1934 ble bestilt av Det Norske Selskap, men den første versjonen var for stor, så Werenskiold malte et nytt som henger i deres lokaler. Dette er i privat eie og henger i dag i Kommandantboligen sammen med flere originale illustrasjoner utført av den store kunstneren som vokste opp her.

Sittegruppe i Kongerommet, Kommandantboligen.

Erik Werenskiold fotografert i München i 1880. Foto: Friedrich Müller/Nasjonalbiblioteket.

Erik Werenskiold

Han viste oss hvordan trollene så ut, ga ansikt til figurene i Asbjørnsen og Moes eventyr og er etter Vigeland den mest brukte kunstneren på norske frimerker gjennom historien. Erik Werenskiold vokste opp på Kongsvinger festning og ble en nasjonal kunstner av rang.

«Vinger var forsaavidt en god jordbund som eventyret grodde frodig og rikt midt oppi den usleste jordiske armod,» skrev Erik Theodor Werenskiold i 1910.

Storgårdene rundt Vingersjøen, skogen bak festningen og alle historiene han hørte rundt ovnen i Kom-

mandantboligen kalde vinterkvelder bidro til å forme kunstnersinnet til en av våre mest betydningsfulle kunstnere. Han vokste opp i den tid da det nye Norge skulle formes, midt mellom 1814 og 1905.

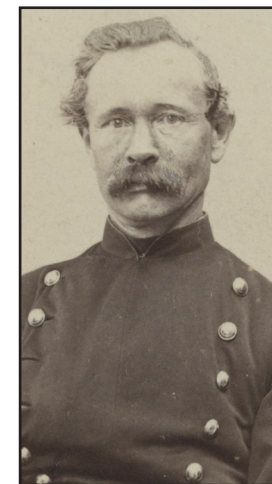
Han forteller selv: «Fra tiden, hvor man satt i mørkingen, ved øvnsdøren, fra talglysene og tyristikkene tid, – de endeløse, ensomme vinteraftner, da folk endnu saa nissen og fanget sjøormen og svor paa, at det var sandt. Min far læste eventyrene høit, og tjenesteguttene og husmændene fortale; vi trodde ikke paa det, men naar vi gikk gjennom de mørke festningsportene, forbi de tilgitrede rummene, hvor slavene hadde bodd, og hvor det altid var rotteleven, saa var det nu fælt mørk alikevel!»

Blant bøkene som ble lest var folkeeventyrene til Asbjørnsen og Moe og Snorres kongesagaer. Gjennom streiftog i skog og mark kom Erik og søsknene i nær kontakt med bygdemiljøet rundt Vinger. De traff jegere, bønder, husmenn og andre gode forteller, som veteraner fra slagene i 1808-1809 og 1814.

Kunstneriske foreldre

Jensine og Fredrik Werenskiold var godt voksne da de fikk barn sammen. Da Erik ble født på gården Gumpungrud ved Vingersjøen 11. februar 1855 var Fredrik 55 år og Jensine 40 år. Foreldrene var svært forskjellige. Erik har beskrevet moren som forfinet og forsiktig, mens faren var en nesten brutal demokrat, oppfylt av Rossaeuske ideer. Han var klar, matematisk, heftig, lidenskapelig, entusiastisk, skeptisk, kritisk, dristig og praktisk. Der Jensine var en fin liten dame med et blidt og litt vemodig uttrykk var faren en stor, staut mann. Til tross for et krigersk utseende med grå knebelsbart hadde øynene hans alltid et skøyeraktig glimt.

Begge foreldrene tegnet, faren var nok dyktigst, mens moren tegnet de morsomste tegningene. Fredrik Werenskiold hadde tilhørt kretsen rundt Henrik Wergeland, og det var mange kjente kunstnere på besøk hos ekteparet, som Ole Bull og Aasmund Olavsson Vinje.

Jensine og Fredrik Werenskiold flyttet med familien inn i Kommandantboligen i 1859, da Fredrik overtok som kommandant på festningen. Fredrik ble beskrevet som en mann med krigersk utseende, men egentlig mild og god. Jensine var på sin side forfinet, som en litt dempet melodi. Foto: Nasjonalbiblioteket.

Dikteren Bjørnstjerne Bjørnson fra 1885. Bjørnson var en hyppig gjest hos sin venn Jonas Lie på Kongsvinger. Foto: Nasjonalmuseet.

Det ble sagt at Jensine var en meget vakker dame. Hun påtok seg etter hvert å å drive en husflidsforening i Kongsvinger, for å «bibringe oppvoksende unge piker av almueklassen kyndighet i håndarbeide». Uheldige spekulasjoner hadde også tæret på formuen til ekteparet, noe som også preget både ekteskapet og oppveksten til barna.

Landet i brennesle

Eldst i søskenflokket Werenskiold var Jens Andreas, så fulgte Frederik, Julius, Erik, Nanna og Nils. Brødrene fikk tilnavnet festningsguttene på folkemunne. En vilter gjeng som regjerte både oppe på festningen, i kommandantens enorme hage og i skogene rundt festningsvollene. Barna vokste opp med mange inntrykk og fikk kunnskap om mer enn bare lesing og matematikk. De lærte alt fra litteratur og diktning til jakt og fiske.

Guttekkammerset på festningen var fullt av steiner, blomster, fugler og dyr. Gjennom streiftog i skogene rundt festningen kom de i kontakt med folket i Leiren og på gården langs Glomma. De traff mange gode fortellere, og på storgårdene rundt Vingersjøen var det «akkurat som i Gösta Berlings saga» i følge Werenskiold selv.

Da Erik var sju år gammel falt han ned fra festningsmuren, men der han landet var hestemøkken fra stallen kastet. Der vokste det enormt med brennesle, så selv om han brant seg voldsomt brakk han ingenting.

Tegninger av folk og fe

Ågot Gjems Selmer forteller i boken «Da mor var liden» at festningsguttene ikke var redde av seg, men var framifrå kjekke både på ski og kjelke. Erik var glad i å tegne, og lagde krave-mønstre til Nanna og Ågot. Bak storsalen i kommandantboligen lå et lite rom med gammeldagse, rare, grønne tapeter med hyrder og hyrdinner på. Her hadde Erik tegningene sine samlet i store mapper. «En hel trylleverden av liv og kunst», er beskrivelsen til Ågot. Det var tegninger av både folk og fe, og Erik lystet opp når han sjenert viste

Tegningen «Barna ved ovnen» fra arbeidet med Familien på Gilje i 1903. Foto: Nasjonalmuseet/Dag Andre Ivarsøy.

frem de nyeste verkene sine – mens faren stolt stod i bakgrunnen med hendene på ryggen.

Erik fortalte senere hvordan han og brødrene pleide å grave ned kruttladninger, for deretter å sette seg oppå torven og se hvor høyt de skvatt når de tente på. Faren var opptatt av at de skulle være selvhjulpne før de streifet rundt i skog og mark. Hvis gutten traff et vedtre han kastet opp i luften fikk de gå med skytevåpen på egen hånd.

Inspirert av hjembyen

Erik Werenskiold er mest kjent for illustrasjonene i **Asbjørnsen og Moe sine folkeeventyr**, **Snorres Kongesagaer** og Jonas Lies **Familien på Gilje**, men hans bidrag er større enn som så. Med utgangspunkt i naturen hjemme fant han opp det norske trollet og bidro sterkt til å skape fortellingen om det nye Norge som vokste utover andre halvdel av 1800-tallet og inn på 1900-tallet etter unionsoppløsningen i 1905.

Skolegangen startet hos Jomfru Bakke nede i Leiren, og med huslærere oppe i Kommandantboligen. Søtten år gammel reiste Erik til Kristiania for å gå på Aars og Voss skole, og etter tre år der startet Erik

Tegningen «Skøyer gutter» av Erik Werenskiold, cirka 1877. Tilhører Nasjonalmuseet.

«Huttetu! her lukter så kristen manns blod,» sa trollet. Tegning fra 1884. Foto: Nasjonalmuseet/Dag Andre Ivarsøy.

Erik Werenskiöld var en av de sentrale naturalistiske malerne i Norge i 1880-årene. Et av hans hovedverk er maleriet «En bondebegravelse» fra 1883–1885. Foto: Nasjonal-museet/Børre Høstland.

Telemarksjenter. Bilde fra Wikipedia Commons.

studiene i 1872. Faren ønsket at sønnen skulle ha en «ordentlig» utdannelse i bunn, men Erik ville tegne og kort tid etter begynte han å ta tegneundervisning ved etter råd fra Adolph Tidemand.

Høsten 1875 reiste han til München, hvor han skulle oppholde seg i fire år. «Første gang jeg så de gamle mestere (det var i Pinakotheket i München) blev jeg skrækkelig skuffet. Jeg kom med øine som en bondes, med den uryggeligste forvisning om at gjenfinde – under en eller annen form – mine egne Kongsvingerske naturindtryk. Og jeg fandt til min forbløffelse mørke brune himler, brune fjælde, brunt græs og sådant mer; kun mennesker var lyse,» forteller han selv om sitt møte med den store verden.

Nasjonalkunstneren

Werenskiöld giftet seg i Paris med Sophie Marie Stoltenberg Thomesen våren 1882 og de flyttet hjem til Norge året etter og Erik ble en av de sentrale naturalistiske malerne i Norge i 1880-årene med hovedverk som «Telemarksjenter» og «En bondebe-

gravelse». Ekteparet bodde flere steder før de slo seg på Lysaker i 1896, og Werenskiöld var flere ganger på besøk i hjembyen.

«Å tenkte Norge uten dig og din store, vidtomspennende kunst, kan jeg ikke. Og som du kom da vi trengte dig mest. Hvad du betyr i norsk nasjonalt liv og gjenreisning kan vel ingen enda helt opfatte og snaut nok i fremtiden. Hvad jeg skylder dig av godt og skjønt i de mange år, kan jeg enda mindre finne ord for,» skrev Fritjof Nansen til Werenskiølds 70-årsdag. De to var svært gode venner.

Erik Werenskiöld er en av våre mest elskede og respekterte kunstnere og bortsett fra Gustav Vigeland har ingen kunstere dekorert flere frimerker enn ham. Det ble ti stykker, ett mer enn Edvard Munch. Som en av de store malerne i vår historie med en produksjon som strekker seg over nesten 60 år har han vært innen en rekke stilarter og uttrykk. Det hele startet på Kongsvinger festning.

Kong Olav farer over Eidskogen til Värmland. illustrasjon til «Olav den Helliges Saga», Snorre Sturlason, Kongesagaer, 1899. Foto: Nasjonal-museet/Anne Hansteen Jarre.

Den gamle kaserne eller «Slaveriet» som bygget kalles i dag, ble satt opp i 1702 til 1704.

Den gamle kaserne – «Slaveriet»

Balkong på nordsiden av Slaveriet satt opp av tyskerne under andre verdenskrig.

I 1694 ble andre etasje av Kommandantboligen tatt ned og satt opp som bolig for offiserer. Da dette bygget brant ned i et lynnedslag i 1701 ble det bestemt å bygge ny offisersbolig i granitt/gråsteinsmur. Arbeidet tok til året etter og stod ferdig i 1704. Kasernen hadde en stor stue og fem mindre rom for offiserer på sørsiden, mens det på nordsiden var seks rom til musketerer. Alle rommene hadde kakkelovner, og egne innganger fra langsiden. Du kan se de gjenmurte dørene fortsatt. Det var plass til 150 menige. Opprinnelig hadde Slaveriet bare murvegger, men under kommandant de Biellart ble det dekket med murpuss. I 1813 ble taket forsterket som forberedelse på en krig med svenskene.

Fra 1816 ble fangene flyttet fra indre vakt til delen av den gamle kasernen som ligger mot den nye kasernen, og bygget etter hvert kjent som «Slaveriet». Da festningen ble evakuert mellom 1814 og 1823 på grunn av unionen med Sverige var det faktisk diskusjoner om å flytte Oslo tukthus til Kongsvinger festning.

Under andre verdenskrig benyttet tyskerne festningen som kurssted for SS. Slaveriet ble pusset opp og fikk spisesal, lesesal og peisestuer. Det ble også bygget en balkong på nordsiden. Etter andre verdenskrig ble det innredet nye kontorer og messen ble oppusset. I dag er «Slaveriet» selskapslokale og har i tillegg kontorer på østsiden.

Tegning av slaveriet ved Fredrikstad festning fra sent 1700-tall eller tidlig 1800-tall. Tegneren har moret seg med å tegne fanger i sengene. Tegningen er fra festningens egen kartsamling, som nå er i Riksarkivet. (EA-5930 Riksarkivets kart- og tegningsamling, FF 33)

Denne peisen ble oppmurt av Grini-fange Olaus Aanesland fra Birkenes og montert av HV-04 i 1993.

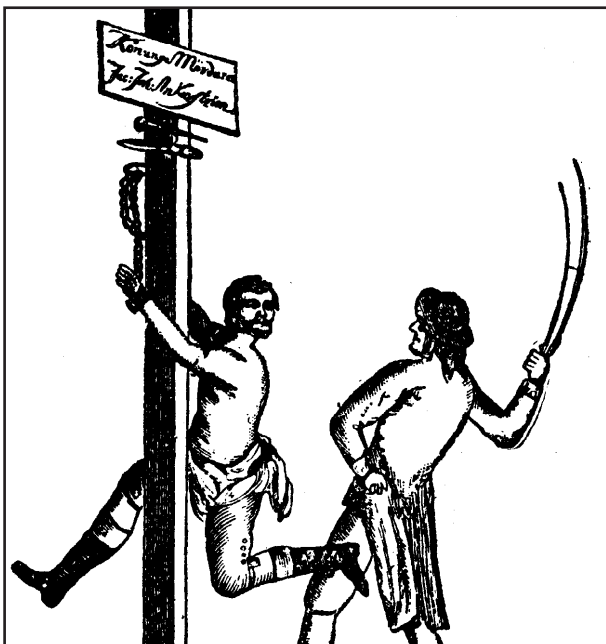

Slaveriet ble brukt som messe etter andre verdenskrig.

Hovedbrønnen utenfor slaveriet er 13 meter dyp og rommer 25000 liter vann. Den tok nesten 100 år å bygge og vannet er best egnet til dyr eller brannsløkking.

Slaver ble fratatt æren gjennom brennmerking eller kagstrykning. Amund ble bundet til en påle eller støtte av tre eller stein (en kak eller kag) i bar overkropp, og deretter pisket med en bunt kvister. I Christian Vs norske lov av 1687 var kagstrykning definert som 27 piskeslag, og primært brukt når forbryteren var dømt for tjuveri, prostitusjon eller sex utenfor ekteskapet, såkalt leiermål. Lovene var basert på Moselovenes strenge bestemmelser. I 1792 ble Jacob Johan Anckarström pisket tre dager for medvirkning til mordet på Gustav III. Tegning fra Nordisk familjebok

Historien om en slave

Det var tøft å være tjuv på 1700-tallet. Amund Olsen satt 52 år i fangenskap som æreløs fange – populært kalt slave. Det innebar et usselt liv med tungt arbeid. Men først måtte han miste huden sin.

Det herrens år 1735 ble 34 år gamle **Amund Olsen** fra Fåberg i Gulbrandsdalen arrestert fordi han og drikkekameraten Halvor Alfsen i fylla stjal 3-4 riksdaler og litt melk fra Søre Jørstad gård. Det var ikke første gang Amund stjal. Året før hadde han stjålet noe sølv av husbonden sin på den samme gården. Den 13. oktober falt dommen: han skulle miste sin hud på kagen, samt betale skaden med gjeld og tvingjeld. Siden Amund Olsen var en løs person og fattig husmannsønn uten bosted, ble han i stedet dømt til å arbeide på nærmeste festning til straff, avsky og eksempel.

Tingbøkene forteller at Amund ble kagstrøket på torget i Fåberg og sendt til Kongsvinger festning i

Gjest Baardsen som fange på Akershus festning. Illustrasjon fra 1877-utgaven av selvbiografien Gjest Baardsen Sogndalsfjærns Levnetsløb.

1736. Slavene utførte tungt arbeid, som steinbryting, rengjøring og kalkslåing. Amund måtte utføre de skitneste arbeidsoppgavene: rengjøre privetene (dassene) og fjerne døde dyr og mennesker. Om sommeren var de klare til arbeid klokken fem om morgenen. Første skift varte i seks timer med en halvtimes pause. Etter to timers middagspause jobbet de nye seks timer. Kommandanten kunne også bruke slavene til forefallende arbeid, og noen ganger ble de leid ut til gårdene rundt festningen. Amund måtte klare seg med to skilling om dagen utover brødrasjonen. Hodepute og madrass var trukket med grov seilduk og fylt med halm. Ikke rart han og de andre slavene ofte fikk koldfeber, betennelser i huden og gikt.

Klærne var laget av grove stoffer. På midten av 1700-tallet hadde buksene et rødt og et brunt ben, med knapper langs buksebenene så de kunne tas av uavhengig av slavejernene som skulle forhindre rømning. Det var enten fotjern, halsjern eller hele slavejern, og sistnevnte kunne veie alt fra 10-15 kilo og oppover. Slaver som hadde rømt eller ble mistenkt for å ville rømme ble lenket fast i celleveggene. De kunne også bli pålagt å bære en treblokk. I 1744 ble profossen dømt til tre måneders slaveri for ikke å ha sjekket jernene godt nok da en slave klarte å rømme. Bøndene fikk godt betalt for å fange rømlinger, og gjorde gjerne en ekstra innsats for konge og fedreland i bytte for en neve riksdaler. Vinteren 1772 rømte en slave og forsøkte å komme seg til Sverige. Han forfrøs begge beina og måtte amputere dem ved ankelen. I tillegg var en arm og begge hender forfrosset.

Amund tilbrakte 52 år som fange på festningen. Under tyttébærkrigen i 1788 gikk Danmark-Norge inn i Bohuslän. I kjølvannet fulgte flere grusomme epidemier, og en av disse herjet i Leiren. Over 100 soldater gikk i graven på under ett år. Samme skjebne led 86 år gamle Amund Olsen fra Fåberg i Gulbrandsdalen. Hans siste åndedrett var 24. november. Siden han var uærlig kan det hende han ikke fikk plass i viet jord. Det var en del av straffen den gangen. En trist slutt på et trist liv.

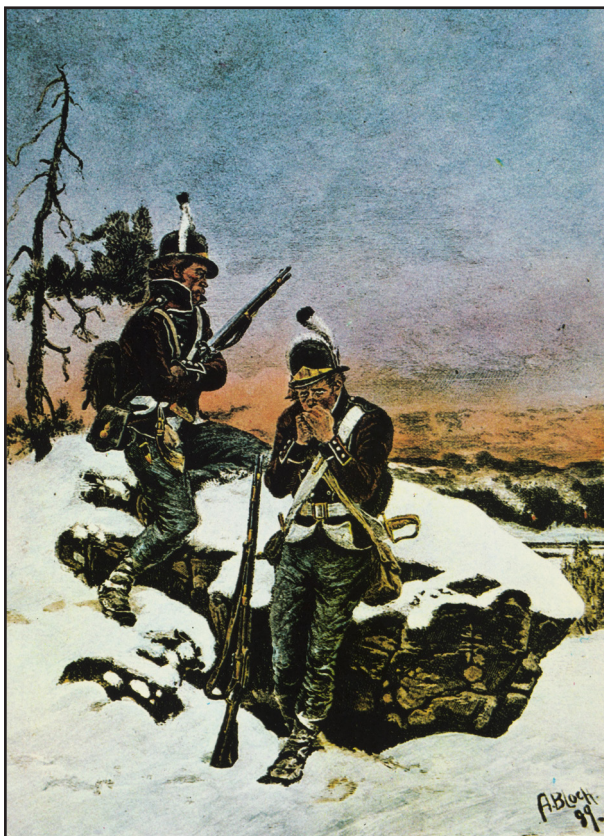
Profossen

Profossen hadde det daglige tilsynet med slavene og ansvar for at fangejernene var i orden. Han skulle også feie pipene, men brukte som regel en uærlig slave til dette arbeidet.

Nicolay Eilschousen var profoss fra 1777-1779 og 1788-1795. I 1780 rømte sju slaver. Vaktene forlot sin post for å slå tolvslaget på festningsklokka. Slavene hadde brukt flere dager på å lage hull i muren, og hadde dekket det til med gamle filler. Tre av fangene ble tatt av bønder på Matrand, mens en ble stoppet ved Vormsund. Eilschousen ble selv satt i arrest i fem år på grunn av dette. Familien ble kastet ut av brannvaktuset og fratatt alle inntekter.

Konen Sophia Andersdatter skrev til kommandant **de Biellart** og klaget over at hun med to små barn var husløs, brødløs og uten mann. Hun fikk til svar at han ikke ville anbefale midler fra fattiggassen, men at hun fikk bruke sine «*Kræfter og sterke Læmer som samen krymper av dovenhet*». Han hevdet at hun hadde vært landstryker uten bekymring for tilholdssted og at hun nå burde gjøre seg nyttig.

Grenaderer på grensevakt vinteren 1808 under krigen med Sverige. Tegning av Andreas Bloch. Foto: Nasjonalbiblioteket.

Soldatenes elendige liv

Det kunne være tøft å være soldat på Kongsvinger festning. Blant troppene herjet epidemier og legene var av tvilsom kvalitet. Enkelte år døde opp mot 100 soldater av sykdom. Hvis du forsøkte å rømme unna elendigheten kunne det straffe seg voldsomt.

Fra 1700 til 1721 raste den store nordiske krig. Den lengste og dødeligste krigen Norge har deltatt i. På den ene siden stod Danmark-Norge sammen med Russland og flere tyske stater, på en andre siden Sverige under Karl 12. Han ble som kjent skutt ved Fredriksten festning i 1718, og tidlig i 1721 ble det

Karl XII i år 1700, malt av David von Kraft i 1706. Wikipedia Commons.

fred. Da hadde det vært mange år med utskrivning av soldater, høye skatter og store dødstall. Freden skulle vare i 67 år.

Danmark-Norge kom med i krigen i 1709. Det var dårlige helsemessige forhold på festningen på denne tiden. Kasemattene var for fuktige til å brukes, det var mangel på både sengeklær og senger og desertering var et problem. I 1710 raste det sykdom på festningen, som var dårlig utstyrt for å ta vare på de syke. De ble samlet i en sykestue, varm mat ble rekvirert til pasientene og kvinnelige sykepassere ble leid inn. Årsaken var dårlig utstyr, elendige boforhold, usunne sanitærforhold og mye regn som gjorde at soldatene gikk våte. Dysenteri, tyfus og kopper var ikke uvanlig. Vintrene var iskalde i kasemattene. Kanskje alkoholen hjalp dem med å glemme elendigheten.

Desertører ble som oftest lagt i jern og straffet med vann og brød. Desertering var spesielt et problem ved de såkalte danske troppene, som i stor grad bestod av tyskere og tvangsvervede svensker. De lå ved festningen både under den store nordiske krig fra 1718-1720 og senere på 1760 og 70-tallet. En dansk underoffiser beskrev sitt kompani i 1783 som en mobb fra alle Europas land og rikenes provinser, tyver, lidderlige ødeland, drukkenbolter, spillere og hor-karer. I 1718 ba generalmajor Gafron om lov til å skyte en desertør, for å sette et eksempel. Han fikk ikke lov til det.

Soldatene bodde inne i festningsmurene året rundt.

Soldater på ski. Tegning av Andreas Bloch. Foto: Nasjonalbiblioteket.

Carl Andreas Dahlström «Sovande soldat». Tilhører Nationalmuseum.

De opprinnelige kasemattene var bygget av tømmer, men treverket råtnet. De ble erstattet med bombesikre hvelv. I dag benyttes de til ulike arrangementer, blant annet innspillingen av «Forræder» på TV2 våren 2023. På bildet er Lars Ovlien som kaptein Fredrik Werenskiold og Øivind Roos som tambur fra 1814.

Fysisk avstraffelse som pryl var ikke uvanlig. Du kunne også dømmes til å sitte på en spiss trehest i timesvis. Såkalt krumslutning innebar å bli lenket fast krumbøyd med hendene festet til anklene med jern i inntil 48 timer. Spissrotgang var også en hyppig straff. Du gikk mellom inntil 300 mann, som alle slo deg med kjepper. Offiserer sørger for at slagene var harde nok. En bøsse-maker ble i 1762 dømt for å ha stjålet geværlåser. Straffen var 12 gangers spissrotgang og to år som ærlig slave.

Det var strenge religiøse regler på 1700-tallet. Reglementet tilsa at soldatene skulle be morgenbønn en time etter reveljen (som var når det var så lyst at de kunne se trykt skrift) og kveldsbønn en time før tappenstrek. Menige soldater som ikke gikk til gudstjeneste to ganger havnet i gapestokken, mens offiserer og underoffiserer ble ilagt bøter. Det var ikke uvanlig med offentlig skrifte for banning og fyll.

Om vinteren ble det rått og kaldt inne i kasemattene.

Livet i kasemattene

Bare et par år etter at festningen åpnet ble det bygget rom av tømmer på innsiden av murene på vestsiden av festningen. Mange soldater bodde i brakker inne på festningsområdet, men de var utsatt for fiendtlig bombardement. Derfor ble fem kasematter oppført, og de stod ferdige i 1688. Det tok ikke lang tid før treverket råtnet, det var fuktig og rått i kasemattene, så tidlig på 1700-tallet ble de erstattet med bombesikre hvelvinger, nå også i ravelinen ved hovedporten. I 1707 fikk kasemattene golv og senger, og hadde plass til nærmere 500 mann. I dag er flere av kasemattene pusset opp og kan brukes til ulike arrangementer, som middager, konserter og møter.

Takk for maten

Forpleiningen var et vedvarende problem. I perioder fikk soldatene bare to måltider om dagen, og de måtte selv betale for matvarer som brød, grøt og suppe. I 1717 fikk en soldat fire og en kvart skilling om dagen, men måtte betale en skilling per måltid. En pott øl kostet en skilling for vanlig øl og 2 skilling for sterkere øl. På denne tiden var en norsk pott i underkant av en liter.

Eksempel på meny for soldatene på 1700-tallet:

- Frokost: brød, smør og øl eller brød og brennevin
- Middag: Grøt eller erter og flesk, med brød, smør og øl, noen dager var det klippfisk til grøten
- Aftens: Grøt, øl, brød og smør

Tappenstrek

Om sommeren slo en tambur og en piper tappenstrek en halv time etter solnedgang, mens om vinteren skjedde det klokken åtte om kvelden. De hadde med seg en underoffiser med geværet i armen og to soldater med geværet ved skulderen. Profossen skulle da mellom åtte og ni på kvelden slå en tapp inn i øl- og brennevintønnene og slå en strek med rødt kritt på tvers over bunnen og tappen. De skulle ikke åpnes før dagen etter.

Bilde av Kongsvinger festning fra 1908 som viser en privet utenpå festningsmuren. Det var flere toaletter ute på murene, og helt sikkert kjølig om vinteren og duftende om sommeren. Foto: Anders Beer Wilse/Nasjonalbiblioteket.

Slik ble grevene Struensee og Brandt henrettet med «Hjul og Steiler» av kong Christian VII i 1772. Bildet tilhører Det Kongelige Bibliotek i Danmark. Hentet fra Wikipedia.

Noen mistet hodet

Da Christian V innførte sin norske lov i 1687 erstattet den lover fra middelalderen. Grove forbrytelser ble straffet med steile og hjul, og selv barn ned mot ti år ble hardt straffet. På Kongsvinger utøvet skarpretten sitt oppdrag på Galgebakken.

Galgebakken lå utenfor Leiren, langs Kongevegen mot Kristiania. Offentlige henrettelser foregikk oftest langs en hovedferdselsåre, slik at de døde kunne stilles ut til skrekk og advarsel. Henrettelse var på langt nær en årlig foreteelse, men enkelte år var det travlere. I 1752 ble to soldater henrettet. En av disse, **Tjøstel Ellefsen**, kom fra et belastet hjem i Gudbrandsdalen. Han brøt opp pengeskrinet til en løytnant han var oppasser for, og det ble starten på en kort kriminell karriere der han blant annet drepte en mann. Ellefsen mistet livet på Galgebakken i mai 1752.

Det var da 23 år gamle **Franz Gotschalck Lædel** som var skarpretten. Han overtok embetet etter sin far, **August Anton Lædel**, som på sin side kom som arbeidsinnvandrer fra Danmark i 1733. Han var opprinnelig skarpretter på Bornholm, og det var en relativt utakknemlig jobb. Likevel var det nok å gjøre.

Til skrekk og anvarsel

Franz Gotschalck Lædel utførte sin siste henrettelse på Kongsvinger 21. mars 1798. Den står beskrevet i kirkeboken: «21de blev henrettet Engebreth Rasmussen fra Næs-Sogn, Landværn, for begaaet Mord i Ullensager». På denne jobben hadde skarpretteren med seg sin sønn **August Anton Lædel**, som skulle overta etter sin far. Senior begynte å bli skjelven på hånden og det tok seg dårlig ut å bruke mange hugg på å skille hodet fra kroppen.

I følge Christian Vs norske lov var det dødsstraff for 49 forskjellige forbrytelser. En av dem var å ha sex med dyr, og i 1694 ble en mann og en hest dømt til å brennes levende for nettopp dette i Kongsvinger. Heldigvis valgte de å slå i hjel hesten først, ellers kunne det blitt litt vel spennende. I 1697 kom forordningen om grove morderes straff, som hadde detaljerte beskrivelser av hvordan morderer skulle knipes med glødende tenner, hånden hugges av og til sist hodet fjernes med øks. Hånden skulle festes å samme stake som hodet, gjerne synlig fra veien, og kroppen ble mat for kråkene. Straffen ble tildelt både damer og herrer, så likestillingen var ivaretatt.

Den siste henrettelse

En junidag i 1817 endte **Hans Skreksrudhagen** livet på Galgebakken, bare 33 år gammel. Han ble dømt for å ha slått ihjel sin kone Lisbet. Avisen Glommendalen skrev i 1886 en artikkel om henrettelsen, og de hadde et øyenvitne, den da 84 år gamle Aslak Amundsen Nyhus.

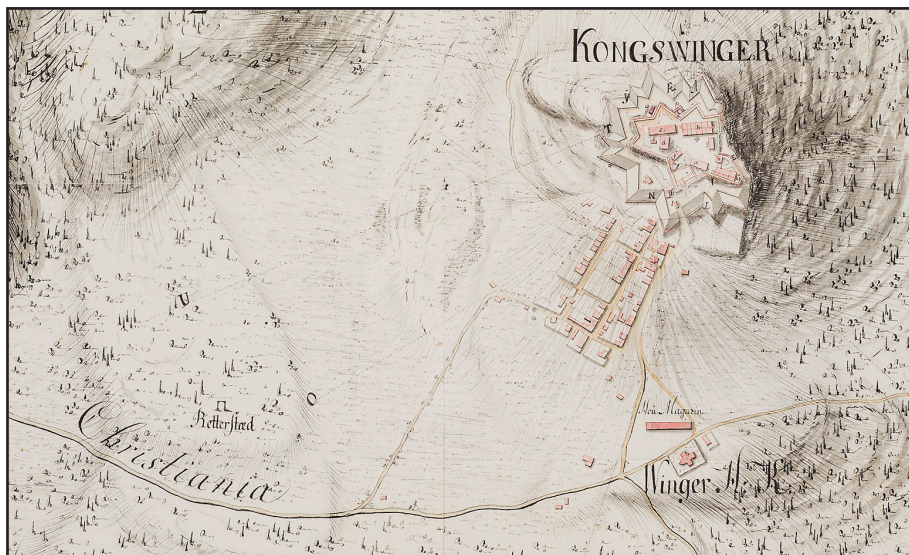
Skreksrudhagen skulle miste livet med «Steile og Hjul». I følge Nyhus hadde skarpretter **Anton Lædel** reist skafottet mindre enn 100 skritt fra Kongeveien, på et sted der det i 1886 stod to stuer. Det skal sies at

Henrettelser kunne skje både med øks eller sverd, avhengig av status og stand på den dømte. Det ble sett på som mer ærerikt å miste hodet til sverdet. Skarpretteren fikk 25 prosent tillegg for å utføre henrettelsen med sverd. Foto: Rune Aakvik, Oslo Museum.

Carl Frederik Diriks tegning «Gevaldiger» fra 1870. Han skulle overvåke orden og fullbyrde straff. Foto: Oslo Museum.

Kartet fra 1805 viser hvor retterstedet i Kongsvinger lå. Det har sannsynligvis både vært en galge og et sted å halshugge de dødsdømte langs Kongevegen. I dag ligger den nye brannstasjonen på området, og på sørsiden av veien ligger flere leiligheter i det som heter «Galgebakken Allé». Kartet tilhører Arkivverket.

Nyhus mente han var 10-12 år gammel, men han var nok 16 år ut fra fødselsår og når henrettelsen fant sted, så vi får ta detaljene med en klype salt. Det er uansett interessant å høre hva den gamle mannen husker:

«I jorden på retterstedet var nedsatt på den ene ende en temmelig tykk og lang stokk, oppe mot den øvre ende av denne var et stillas i form av et hjul slått rundt stokken, og opp til stillaset førte en stige. Her hadde man altså Steilen, Hjulet og Staken.»

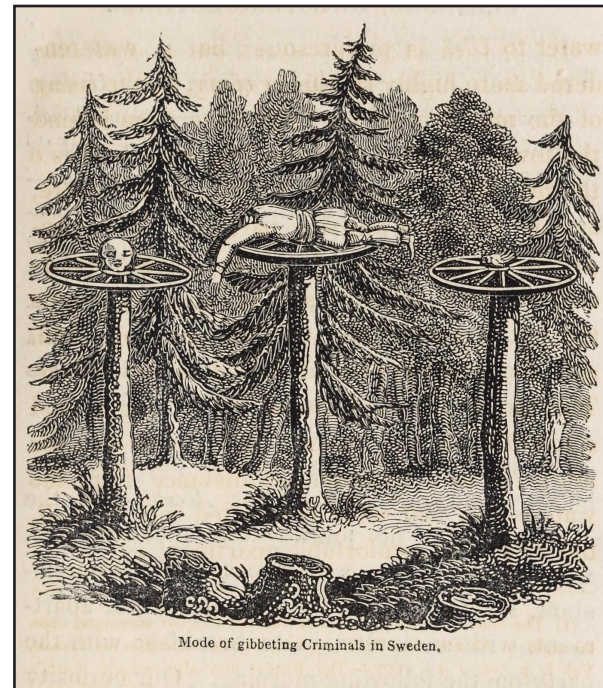
Militære fra Kongsvinger festning stod på geledd, og bak dem en mengde mennesker. I følge folketroen hadde blodet til en halshugget forbryter medisinske egenskaper blant annet mot epilepsi, så det var viktig å holde kloke koner unna. Når henrettelsen hadde funnet sted måtte mestermann Lædel få hjelp av en uærlig slave fra festningen til å løfte kroppen opp på hjulet, fordi den var så tung. Kroppen lå på hjulet i over ett år, da det endelig ble bestemt å ta det ned.

Ulike typer dødsstraff

De som fikk simpel livsstraff ble drept og begravet i stillhet i kristen jord, mens de som fikk kvalifisert livsstraff ble halshugget, kroppen begravet på retterstedet

og hodet satt på en stake. Det var mange varianter, med steile og hjul, eller tungen kunne skjæres ut først og andre former for tortur. Folk flest skydde mester-mannen på grunn av yrket, men det var selvfølgelig en god grunn til at noen tok på seg dette ansvaret. Løn- nen i Norge var 58 riksdaler årlig fra Christiania by, pluss 42 riksdaler samlet fra et utvalg mindre byer på Østlandet. Han fikk ekstra betalt for hver henrettelse, samt fri skyss og diett. På toppen kom 100 riksdaler fra det militære.

Da August Anton døde i 1837 hadde sønnen **Guttorm Anton** overtatt arbeidet som fjerde generasjon skarp- retter. Han holdt tradisjonen i hevd til han døde 1846. De siste sivile dødsdommene i Norge ble utført i 1878.

Briten Edward Daniel Clarke reiste gjennom Skandinavia i 1799, og var blant annet innom Kongsvinger. Her har han tegnet henrettelse med steile og hjul i Sverige. Han forteller at den henrettede var en finne som hadde hugget hode av en kvinne i fylla. Høyre hånd lå på ett hjul, hodet på et annet og kroppen i midten.

Indre vakt fra 1706 vokter fortsatt hovedporten til Kongsvinger festning.

Corps de Garde

Corps de Garde-navnet kommer fra fransk vaktkorps og et navn på vaktstuen. Den indre vaktstuen ble oppført i 1683, men allerede i 1689 ble den foreslått revet fordi den var i dårlig stand.

På samme tid raste muren foran kommandantboligen ut fordi den ikke var murt med kalk, så det ikke all byggingen var like solid. I tillegg til hovedvakten på festningen var det vaktstue ved ytre vakt og brannvakt i telthuset ved kirken. Jordskansen var også bemannet til tider, særlig for å hindre svenske bønder i å krysse isen om vinteren uten å vise pass.

Til tonene av tamburens tromme og piperens fløyte marsjerte vaktsoldatene gjennom Leiren. Det må ha vært et lystig syn som garantert trakk skuelystne til seg. Tre vaktlag delte døgnet i skift. De varierte i størrelse etter hvor de var utplassert og hvor stor krigsfare var. Vaktlagene fikk utlevert passlunte for å holde orden på tiden. I 1698 investerte oberstløytnant Møllerud i et timeglass, men ingen liker forandringer,

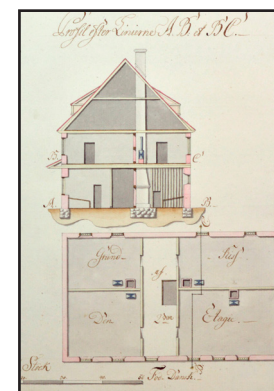
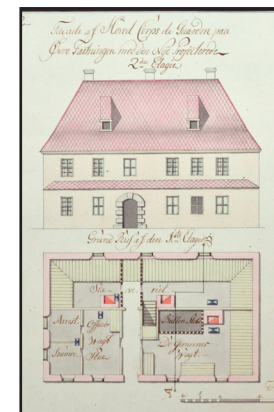
så mannskapene fortsatte å bruke passlunte i flere år. Det var ikke uvanlig at soldatene drakk mens de var på vakt, men det var strenge straffer for vaktforseelse.

I 1706 ble det bygget en ny hovedvakt. Sannsynligvis var det murmester Galleazzo Quadrius og tømmermann Lorentz Riman som stod for byggingen. Dagens indre vakt ligger til venstre når du kommer opp gjennom hovedporten til festningen og er bygget i granitt med pusset murstein og murt i kalk. De solide ytterveggene er rundt 75 cm tjukke.

Opprinnelig hadde hovedvakten hadde da ett rom for til høyre offiserer og ett for menige til venstre. Allerede i 1741 ble fangene eller slavene innkvartert sammen med vaktsoldatene i vaktstuen. Noen av dem hadde kortere dommer på noen måneder for slagsmål og falskt avskjedspass. Det var også flere slaver som satt på livstid. Det kunne være både for gjentatte tyverier eller for drap.

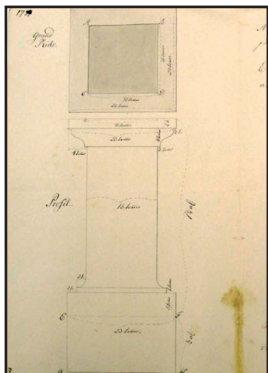
I 1765 ble det delt av en egen avdeling til festnings-slavene fra rommet soldatene bodde i. I 1775 ble det foreslått å bygge en ekstra etasje for å skaffe mer plass, men det ble aldri gjort.

På slutten av 1700-tallet ble vaktstuen renoveret og den ble benyttet som bolig for gevaldiger Niels Juel og profoss Nicolai Eilschousen. Gevaldigeren var en underoffiser som forvaltet slavene og arrestens, og hadde på festningen også ansvar som brannmester. Profossen var både militærpoliti og påtalemyndighet med ansvar for utøvelsen av straff, og var underlagt Gevaldigeren. Statusen til disse to har variert veldig opp gjennom historien, og ved et par anledninger rømte profossen fra festningen på 1700-tallet.

Tegning av indre vakt: I 1775 ble det fastsatt at det skulle oppføres en andre etasje på den eksisterende bygningen. (EA-5930 Riksarkivets kart- og tegningssamling, IB 12).

Festningsklokken er støpt i 1796 av klokkestøper og kleinsmedmester Erich Schmidt fra Christiania. Klokkestapelen i metall er fra 1913.

Riksarkivet: IB 40. «Postament til en solskive», 1789. Størrelse 32,5 x 40,5 cm. For å holde rede på tiden, ikke minst i forhold til vaktskifte, ble det samtidig med oppføring av festningen oppsatt en solskive, et solur. Festningens klokke ble slått på hver time, slik at alle innen hørevidde kunne følge med på tiden. I mørke og om vinteren når soluret ikke kunne brukes, brukte man såkalte passlunter, langsomt brennende lunter, hvor et defineret stykke brente så og så lang tid. Tegningen viser et nytt postament, eller sokkel, for et solur på festningen.

Festningsklokken

På en festning er det naturlig nok viktig å holde orden på tiden. Allerede i 1696 ble det bygget et blokkhus på Kongens batteri ved hovedporten. Det fikk i 1704 tårn med spir til festningens ringeklokke. Fra dette klokketårnet lød ringingen hver time, slik at alle innen hørevidde kunne følge med på tiden. Det var skiltvaktens ved hovedvaktens og Kongens batteri som hadde ansvar for å slå tiden. Den ble fastsatt ut fra en stueklokke i Kommandantboligen og fra et solur på Gyldenløves bastion. Om vinteren ble det brukt passlunter – som brant langsomt – og ut fra lengden kunne man avgjøre tiden. Den gamle klokken på festningen sprakk flere ganger, og måtte støpes om i to runder tidlig på 1700-tallet. I 1757 ble den byttet ut, men den nye klokken sprakk også.

Klokken som henger på festningen i dag er derfor fra 1796. Den er støpt av den kjente klokkestøperen og kleinsmedmesteren Erich Erichsen Schmidt fra Christiania. Han støpte klokker til en rekke kirker i Norge på samme tid. På denne tiden hadde Schmidt lokaler i Dronningensgate 9 i Oslo og hadde hele fire svenner og sju læredrenger. Klokkebronse består av cirka

80 prosent kobber og 20 prosent tinn. Klokkestøperen benyttet en sjablong – en rippe – til å støpe klokken med. Festningsklokken har innskrevet Christian VII's valgspåk «Gloria Ex Amore Patriæ», som betyr «I kjærlighet til fedrelandet vil jeg søke min ære».

Blokkhuset med klokketårnet ble revet i 1808, som forberedelse på krigen som kom. I 1863 skrev Jonas Lie om festningsklokken i Illustrert Nyhedsblad og at den ringte helt ned til Jernbanen. Klokken på festningen ringte fram til 1895, men bystyret i Kongsvinger søkte Forsvarsdepartementet om å få ringe i klokken. Det ble for kostbart og planen ble skrirlagt. Frem til de siste soldatene forlot festningen i 2005 markerte klokken at porten ble stengt for kvelden.

Gale kong Christian VII

Den siste danske kongen som besøkte Kongsvinger festning var Christian VI, som var på besøk i 1733. Hans sønn Fredrik V var riktignok i Norge i 1749, men han kom aldri til Kongsvinger. Nestemann i kongerekken var Christian VII. Han viste tidlig tegn på schizofreni og var kjent for å feste med unge offiserer og deler av hoffet. På sine nattlige tokt knuste de vinduer og sloss med byvaktene. Hans seksuelle eskapader var et problem og han er åpenbart tiltrukket av sitt eget kjønn. Etter hvert skulle han også tilbringe mye tid med den prostituerte Støvlet Katrine, som på sin side var uekte barn av prins George av Bayern.

Da Christian ble konge bare 17 år gammel i 1766 giftet han seg med sin to år yngre kusine, prinsesse Caroline Mathilde fra England. De fikk barnene Fredrik og Louise Augusta. Det ble spekulert i om yngstejenta var et resultat av dronnings forhold med livlege Johann Friedrich Struensee og hun ble landsforvist da Struensee ble henrettet i 1772. Kongen forsvant inn i galskapen og i 1784 overtok i praksis sønnen Fredrik styringen. Han kom på besøk til festningen i 1788 som kronprinsregent, og var den siste danske kongelige som besøkte Kongsvinger festning.

«Gloria Ex Amore Patriæ» eller «I kjærlighet til fedrelandet vil jeg søke min ære».

Kong Christian VII tegnet i 1772 av den svenske portrettmaleren Alexander Roslin. Tilhører Frederiksborg slott.

Bakeriet på Kongsvinger festning åpnet i 1721. Det hadde to store bakerovner og det ble bakt både mykt brød og hardt brød. Hovedkornsorten var rug. Tegning: Mette J. Skogbakken.

Bakeriet og det daglige brød

Etter den store nordiske krig i 1721 ble det bygget et bakeri på festningen med to bakerovner. I dag er dette et populært sted for ulike arrangementer.

På en festning er det stort behov for brød til soldatene. Da Tråstad skanse ble anlagt var det bøndene i distriktet måtte sørge for det daglige brødet. I 1683 ble det bygget et bakeri med to ovner utenfor festningsmurene på vestsiden og Ole Johannesen ble ansatt som baker. Han skulle bake mykt brød til garnisonen tre dager i uken og hardt brød de andre dagene. Det ble også leid inn fire kvinner til å bake flatbrød. Fra 1694 overtok proviantforvalteren ansvaret for bakingen og ansatte bakeren. Ovnene på festningen klarte ikke å produsere nok brød, så derfor bygget proviantforvalter Jens Sørensen et bakeri på gården sin Nord-Tråstad i 1702. Brødporsjonene var visstnok store nok til at soldatene kunne bytte bort noe av brødet. Festningen fikk på denne tiden korn fra Akershus, og i 1690 ga gener-

Inne i bakeriet ble det bygget to bakerovner. I 1804 ble det bakt over 20 000 brød her.

alkrigskommisær Rosencreutz ordre om at bøndene kunne få brødkorn eller flatbrød ved behov, hvis de leverte tilbake bygg- eller blandkornmel.

Den store nordiske krig krevde økt kapasitet, og fem nye ovner ble bygget. I 1716 ble det satt opp en bakerovn inntil østsiden av Slaveriet. Da krigen tok slutt i 1721 ble det bestemt å bygge et eget bakeri, og det ble det murt opp i tre etasjer inntil østveggen av provianthuset. I kjelleren ble det murt opp to bakerovner og et rom der bakeren kunne kna ut deigen. Etter hvert ble det etablert ytterligere to bakerovner, og det kunne stekes 250 brød samtidig. Rommene i andre og tredje etasje ble brukt til tørking av korn, da pipene ga mye varme. Kommandant Matheson fikk vedtatt at all baking heretter skulle skje på festningen, til protester fra daværende proviantforvalter Røyem. Han ville vel bake det selv.

De vanligste kornsortene på denne tiden var rug, bygg og havre. På gårdene rundt om ble det bakt flatbrød av bygg og havre på stenheller eller jerntakker. Jo tynnere brød du klarte å bake, jo bedre var smaken. Brødene ble hengt opp på stolper til bevaring, slik at mus ikke kom til. Med sand på gulvet holdt rommet seg tørre og brødet holdt seg i mange år uten å mugne eller forderves. I dårlige år ble det brukt bark i brødene. Selv om surdeigen kom til Norge på 1300-tallet var det fram til langt inn på 1800-tallet først og fremst rikfolk i byene som bakte mykt brød. I tillegg ble gjær fra ølproduksjonen brukt til brødbaking. Det var ikke uvanlig å tilsette krydder som karve eller kjørvel, og det finnes gamle oppskrifter på gulrotbrød.

Festningen hadde bakerovner og her var det vanlig med mykt surdeigsbrød til vanlig, men det ble bakt opp hardt brød (kavringer og flatbrød) når det brygget opp til krig. Dette brødet holdt seg svært lenge, og hvis det ikke ble brukt for det solgte kommandanten det til lokalbefolkningen. Under den store nordiske krig ble brødet bakes av rug, som var rimelig og enkelt å bake av. Kornet ble malt på de lokale møllene på proviant-

Bakerens utstyr

En inventarliste fra slutten av 1700-tallet forteller hva som fantes av inventar i bakeriet på festningen på den tiden:

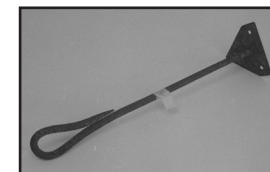
- 1 bakerbord
- 2 traub
- 2 jernspader
- 2 trespader
- 3 kniver
- 1 vannbøtte
- 1 vanntrau
- 2 gloraker

Fredrik IV var konge da bakeriet ble bygget i 1721.

Gammelt vanntrau. Tilhører Anno Alvdal museum

Glorake tilhørende Anno Domkirkeodden.

Bakeriet ble bygget inntil det gamle Proviandhuset fra 1682 og er tre etasjer høyt.

forvalterens regning, og når det var lite vann til å drive møllene måtte kornet transporteres langt. Derfor ble det på 1770-tallet skaffet to håndmøller, der 16 mann kunne male 6 ¼ tønne korn i døgnet. Det ble også diskutert å skaffe en heste-drevet mølle, men det ble det aldri noe av. Forbruket av rug kunne ligge på fra et 30-talls tønner i måneden opp mot 45 tønner, avhengig av hvor stor garnisonen var. På 1760-tallet raste krigen ute i Europa og garnisonen på Kongsvinger ble forsterket. Da fikk proviantforvalteren rett til å disponere tre slaver i bakeriet. Etter Gustav III's statskupp i 1772 var det spent mellom Danmark-Norge og Sverige, og garnisonen ble forsterket. Det ble sagt at bakeren bakte natt og dag til han ikke maktet mer.

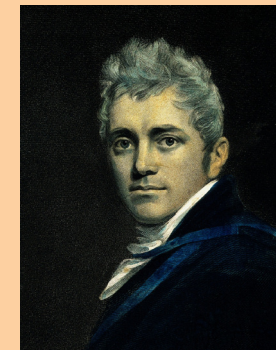
I 1801 var 50 år gamle Gunder Andersen baker på festningen. Han bodde sammen med sin kone Marthe Dagfinnsdatter og deres tre barn hos magasinforvalter Ole Roald Rynning i den nybygde gården som i dag lyder navnet Aamodtgården. Andersen hadde vokst opp på gården Vangen Østre. Noen år senere bodde de på Sæter, hjemgården til Marthe, på et område som fikk navnet Bakerløkka fordi både far og to av sønnene var bakere. I 1804 ble det bakt over 20 000 brød, hvorav Norske Jegerkorps fikk nesten 17 000. Resten ble fordelt på artilleriet, slavene, kronarbeiderne (personer som utfører tvangsarbeid) og bakerslavene.

Idag kan det gamle bakeriet fra 1721 leies som konferanserom. Det er også populært til konfirmasjoner, bryllup og andre anledninger.

Hvitt brød på Kongsvingermarken i 1799

Da engelskmannen Edward D. Clarke besøkte Norge i 1799 kan han fortelle at nordmenn spiser rugbrød i stedet for hvetebrød, slik han er vant til. Det blir også spist mye flatbrød av rug eller havre. Clarke besøker Kongsvinger akkurat da det arrangeres marked på plassen utenfor kirken. Her kjøper han ryper og annen fugl, hvitt brød og pepperkaker til å ta med på veien videre. Når han kommer til vertshuset på Edsbroen ved Åbogen samme kveld setter han brød og ost på bordet, og fruen i huset setter fram smør. Det blir et staselig måltid.

Edward Daniel Clarke av E. Scriven etter J. Opie.

Kruttårnet er en av de eldste bygningene på Kongsvinger festning. Taket har en to meter tykk hvelving for å beskytte omverdenen i tilfelle en ulykke.

Kruttårnet

Allerede i 1683 ble det første kruttårnet ved provianthuset påbegynt og det stod klart året etter. Veggene er en meter tykke og rommet 200 centner krutt – tilsvarende cirka 10 tonn. Taket hadde en to meter tykk hvelving med tømmerkasser fylt av kull og sand under det ytre taket.

Krutthuset har vært gjennom flere ombygginger siden 1600-tallet. De gamle tredørene ble byttet ut med en jerdør og taket er forsterket. Etter at Gyldenløves tårn eksploderte på grunn av et lynnedslag i 1733 ble det bygget flere kruttlagre, inkludert ett under Kongens batteri med inngang fra porthvelvingen, samt hvelvingen mellom provianthuset og muren. En fyrverker hadde ansvaret for krutt og ammunisjon materiell på festningen.

Fremstilling av krutt

Kunsten å lage svartkrutt kom til Europa på 1200-tallet. Danmark-Norge ønsket å være selvforsynt med det de trengte til forsvar og krig. For å lage krutt trengte du salpeter, som ble utvunnet av husdyrmøkk og dyrekadavre. Dette ble lagt i store kar eller benker i flere år, slik at luten ble utskilt. Så skulle luten sydes eller kokes i en salpeterhytte slik at salpeterkrystallene ble rene nok.

I tillegg til hovedingrediensen salpeter består krutt av svovel og trekull. Sistnevnte ble produsert i Norge, mens svovel ble hentet på Island. Det meste av kruttet ble produsert i Danmark. Det eldste kruttverket i Norge var Alvøens Krutdværk på Askøy utenfor Bergen, som ble etablert i 1626. Dette var farlig arbeid. Ved kruttverket i Kongsberg døde kruttmesteren og sju arbeidere etter en ulykke.

Kunst i kruttårnet

Inne i kruttårnet finner du i dag lydinstallasjonen «Nullmeridianens tilbakekomst» av kunstneren Maia Urstad. Den tar utgangspunkt i at flaggstangen på Kongsvinger festning fra 1779 var nullmeridianen for kart i Norge.

Kunstverket varer i cirka 15 minutter og består av lyder du forbinder med en festning, som klokkeklang fra festningsklokken, tauet som klapper mot flaggstangen, kanonsalutt, regn og vind. Disse blandes med andre lyder fra verden, som minaretsang i Ramallah, baropptak fra Marokko og fragmenter av en nyhetsending da Nord-Korea endret sin tidssone en halv time.

«Nullmeridianens tilbakekomst» er et resultat av at kasernen ble bygget om til hotell i 2011 og Forsvarsdepartementet ga midler til et kunstprosjekt i regi av Kunst i det offentlige rom (KORO).

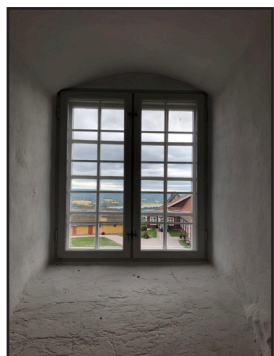
Svartkrutt. Foto: Lord Mountbatten/Wikimedia Commons.

Lydinstallasjonen «Nullmeridianens tilbakekomst» av kunstneren Maia Urstad i regi av KORO befinner seg inne i kruttårnet fra 1683.

HV04 hadde lager i arsenalet frem til 2005. I dag er arsenalet konsertlokale, møterom og kunstatelier og det foreligger planer om å benytte det som et opplevelsessenter for Erik Werrenskiold.

Veggene i Arsenalet er tykke nok til å tåle en eksplosjon. I alle fall er det intensjonen.

Arsenalet

Da Gyldenløves tårn eksploderte etter et lynnedslag i 1733 ble det store skader på flere av bygningene, inkludert kommandantboligen. Her var det lagret nesten åtte tonn krutt. Kong Christian VI kom til festningen bare et par uker senere og besluttet å oppføre et nytt våpenlager, som fikk mer karakter av bygning enn tårn. Det ble bygget på samme sted, og stod ferdig i 1737.

Den nye bygningen var i to etasjer med bombesikker hvelving. På 1740-tallet het det «Det store krutttårn» mens det i dag heter «Arsenalet». Murene er nærmere tre meter tjukke og et vollavetthus ble oppført på sørsiden i 1771. Ved siden av var et innhegnet område til kanonkuler og granater.

Sprøytehuset

Bak arsenalet ligger sprøytehuset fra 1776. Sprøytehuset ble benyttet til å lagre festningens brannutrustning, som tidligere ble oppbevart i stall- og fehuset.

På slutten av 1700-tallet hadde festningen en dobbel sprøyte fra 1708, to enkle sprøyter fra 1709, en mindre sprøyte og et stort utvalg brannspann i lær, brannøkser, brannhaker, vannkar og annet utstyr.

Det var artillerikonstablene som hadde tilsyn med utstyret til å begynne med, men etter hvert ble det ansatt en brannmester som fikk 12 riksdaler ekstra årlig.

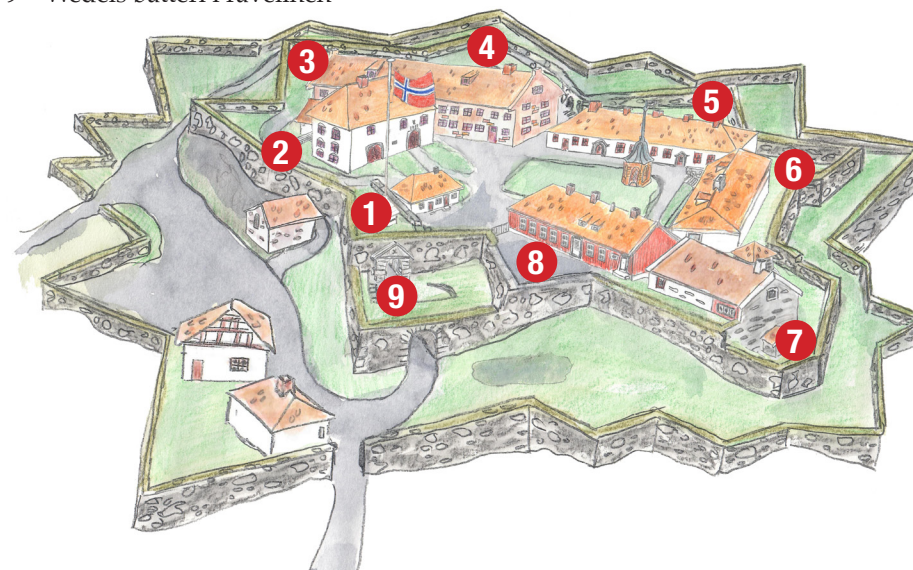

Sprøytehuset fra 1776.

Batteriene på festningsmurene

Et batteri er en standplass for en eller flere kanoner. Festningen har følgende batterier.

- 1 Kongens batteri over hovedinngangen mot sør
- 2 Dronningens batteri ved Arsenalet mot sørvest
- 3 Kronprinsens batteri mot nordvest bak Arsenalet
- 4 Prins Carls batteri mot nordvest over kasemattene ved sortieporten
- 5 Prins Wilhelms batteri mot nordøst bak Slaveriet
- 6 Prins Georgs batteri øst for Slaveriet mot Glomma
- 7 Prinsessens batteri øst for provianthuset og bakeriet
- 8 Gyldenløves batteri foran kommandantboligen (kommandantens hage)
- 9 Wedels batteri i ravelinen

Til høyre: Artillerikanon på 12 pund fra 1765 med rekkevidde på cirka 2400 meter. Utlånt fra Forsvarsmuseet.

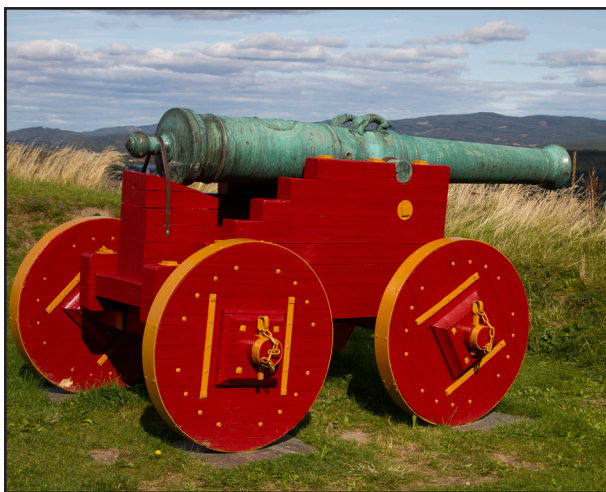
Artillerikanon på 3 pund fra 1742 (2 stk), 1766 (4 stk) og 1799 (4 stk) med rekkevidde på cirka 1500 meter. Utlånt fra Forsvarsmuseet.

Haubits 20 pund fra 1770. Kort rekkevidde over murer med brannbomber eller drueskudd. Utlånt fra Forsvarsmuseet.

Morter 10 pund fra 1704. Kort rekkevidde over murer med brannbomber eller drueskudd. Utlånt fra Forsvarsmuseet.

Kanonene på festningen

Kanoner ble vanlig i Europa fra 1300-tallet og på 1600-tallet var de gjerne laget av bronse eller jern. Bronsekanonene ble foretrukket ute i felt, mens jernkanonene stod på festningene. Kanonene ble navngitt etter tyngden på kulen som ble skutt ut. Kanonene på festningen hadde gjerne en rekkevidde på 500-600 meter, men kunne skyte forstyrrende skudd opp mot en snau kilometer. Kanonen står på en lavett som gjerne var laget i eik og malt i kongehusets farger. I fredstid stod lavettene lagret innendørs og kanonrørene lå på vollen. I 1709 hadde knapt en eneste kanon en brukbar lavett. Det ble saluttert under høytidene hvert år, og celebre gjester ble hilst med salutt. Ved brann eller hvis en slave rømte ble det varslet med kanonskudd.

I hovedsak ble det benyttet runde kuler av jern. Ett skudd kunne drepe eller lemleste over 20 soldater hvis de stod tett. På kort hold var kardesker foretrukket. Det var hylstre av papp eller tre fylt med jernskrot og fungerte som en hagle. Granater var sjeldnere, men disse ble skutt ut med en haubits eller en morter. I 1685 hadde festningen 10 metallkanoner av ulik størrelse, 34 jernkanoner i størrelser fra 18 pund til 4 pund, to 33 pounds mortere i metall og 2 håndmortere.

Salutter fra festningen

Det er vanligvis tre kanoner i et saluttbatteri og et mannskap på to personer håndterer hver kanon. Det skytes 21 skudd med fem sekunders mellomrom ved ordinær salutt.

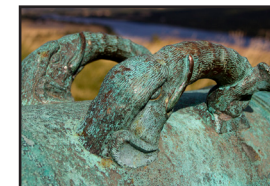
Ved viktige begivenheter gis det dobbel kongesalutt med ett minutt mellomrom mellom skuddene. Ved dødsfall i kongehuset avfyres sørgesalutt på 21 skudd med 30 sekunders mellomrom. Ukedager salutteres det kl 12:00 og på søndager kl 13:00.

Datoer for ordinære salutter på Kongsvinger

- 21. februar: H.M. Kong Haralds fødselsdag
- 8. mai: Frigjøringsdagen for andre verdenskrig i 1945
- 17. mai: Grunnslovsdagen i 1814
- 7. juni: Unionsoppløsningen fra Sverige i 1905
- 4. juli: H.M. Dronning Sonjas fødselsdag
- 20. juli: H.K.H. Kronprins Haakons fødselsdag
- 19. august: H.K.H. Kronprinsesse Mette-Marits fødselsdag

Til saluttering benyttes moderne Schneider 7,5 cm M/1901-kanoner fra Forsvarsmuseet.

12 pundskanonene har fine dekorasjoner med ansiktet til Christian VII og håndtak formet som elefantsnabler. Det viser at det er landkanoner.

Våpenutvikling

Fra kommandantens hage kan du «se» våpenutviklingen fra Tråstad skanse via Kongsvinger festning til Vardåsen i 1905.

Rekkevidden til kanonene ble stadig bedre opp gjennom historien, fra små kanoner nede ved Glomma på 1600-tallet til de store kanonene som ble plassert på Vardeåsen tidlig på 1900-tallet.

Det har blitt funnet flere kanonkuler på sørsiden av elven, og åskammen rett ved bybrua heter bare «Svenskehaugen», fordi det var så langt de svenske soldatene kom.

Kommandantens stall og fehus ble bygget i 1742 og utvidet betraktelig på 1770-tallet under kommandant Johan Ludvig Maximilian de Biellart.

Kommandantens hester

Kommandantens stall og fehus ble bygget i 1742. Det fungerte som sprøytehus for brannsprøyter og lager for bygningsmaterialer og hadde i enden mot kommandantboligen tre spilltau for hester.

Det fantes et større fehus øst for slaveriet på Prins Georgs bastion, men dette forfalt. Derfor ble sprøytehuset forlenget helt ned til kruttårnet med plass til seks hester, 12 kyr og flere vogner, samtidig som brannutstyret ble flyttet til det nye sprøytehuset på baksiden av arsenalet. Brannutstyret var krevende å bruke, så det var i perioder mangel på personell som kunne bruke det og nye folk måtte til stadighet læres opp. Til slutt ble det etablert en stilling som brannmester.

De lokale bøndene var pålagt å frakte forsyninger til festningen med hest og vogn, men det var vanskelig å kjøre tunge lass på sommerføre. Derfor ble vinterføret foretrukket. Ellers klarte ikke hver hest mer enn en tønne eller ett skippund om gangen. Skyss med hest var også en kjærkommen inntektskilde langs forbindelseslinjen Kongsvinger-Christiania. Her var det opp til seks mann som stod klare til å kjøre kongens menn.

Tegning av kaptein og menig i det ridende artilleri cirka 1800. Tilhører Det Kgl. Biblioteks billedsamling i København.

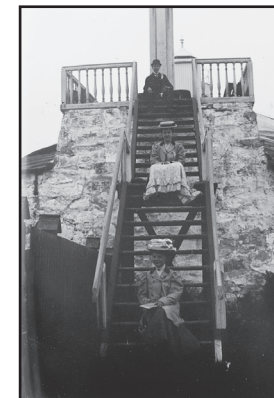
Det norske flagget

Under dansketiden vaiet det danske flagget på Kongsvinger festning, men etter skilsmissen i 1814 fikk vi det nye, norske flagget med den norske løven på.

Det flagget vi kjenner i dag ble vedtatt ved kongelig resolusjon i 1821. Det var utformet av Frederik Meltzer og var et skandinavisk korsflagg med frihetens farger: rødt, hvitt og blått. Så var det Oscar I som introduserte «sildesalaten» i 1844. Fra 1898 kunngjorde Stortinget – uten kongens godkjenning – at det rene flagget var handelsflagg. Og så fikk vi det rene som orlogsflagg i 1905.

På festningen vaier det orlogsflagg eller splittflagg. Det kommer i tre størrelser: dagligflagg, stormflagg ved vind over over laber bris der lengden på flagget er 1/5 av flaggstangens lengde og det store festflagget, der lengden er 1/2 av flaggstangens lengde.

I 1779 ble det bestemt at flaggstangen på Kongsvinger festning skulle være nullmeridian for alle kart som ble tegnet over Sør-Norge. Den ble værende til slutten av 1840-tallet, da nullmeridianen ble flyttet til universitetsobservatoriet i Oslo. Siden 1884 benyttes Greenwich utenfor London som nullmeridian for Norge.

Dette bildet viser det gamle flagghuset på festningen. Foto: Viktor A. Mørk/Oslo Museum.

Norges kongeflagg fra 1844 til 1905. Fra Salmonsens Konversationsleksikon, 1901.

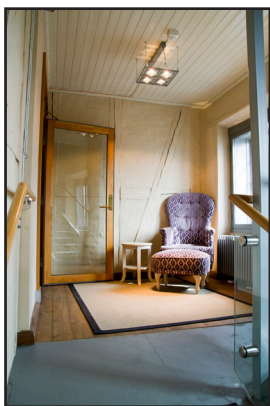
Flagghuset står på Kongens batteri bak Corps de Garde. Det ble bygget opp igjen i 1994. Fra 1779 var flaggstangen på Kongsvinger festning origo for alle kart som ble tegnet over Sør-Norge.

I dag inneholder den nye kaserne 30 hotellrom fordelt på 20 dobbeltrom og 10 enkeltrom.

Den nye kasernen

I dag er kasernen på Kongsvinger festning hotell med rom til alle, men da den ble bygget på slutten av 1700-tallet var den beregnet på offiserer og soldater. Her kan du nyte en god natts søvn i historiske omgivelser.

Det ble lagt stor vekt på detaljer når Den nye kasernen ble pusset opp.

Det var utfordringer ved å ha store deler av garnisonen innkvartert nede i Leiren. I 1765 hadde ingeniørmajor Johan Sylvester Sibrand foreslått å forhøye den gamle kasernen med en etasje, men etter hvert ble det foreslått å bygge en ny kaserne. Tegningene ble godkjent i 1768 og byggingen tok til. I 1771 var den med på oversikten over festningens bygningsmasse og to år senere var den to etasjer store bygningen med halvvalmet tak, kjeller og loft endelig klar.

Den nye kasernen var så høy at det ble sagt at det ikke fantes maken i Kristiania. Tre hovedpiper førte røyk fra 30 ildsteder, 16 skorsteiner og 20 kakkelovner. I

kjelleren var det både bakerovner og bryggekjeler. På loftet var det plass til å lagre 2000 tønner korn, som tørket godt hjulpet av sola om sommeren og pipene om vinteren. I første etasje var det åtte brakkerom for soldater, med underoffiserene plassert i endene. I andre etasje var det rom til offiserene og det var plass til 200 personer.

Tidlig på 1900-tallet ble takformen endret til saltak og gavlen måtte bygges opp i full høyde. Dette sees gjennom en mørkere type murstein. Under andre verdenskrig pusset tyskerne opp den nye kasernen for å innkvartere germanske SS-soldater underlagt Quisling.

I 2011 ble kasernen bygget om til hotell med store, særegne rom. Ombyggingen viste stor respekt for bygningens opprinnelige historie med stor bruk av gamle malingsteknikker, tapeter og andre detaljer. Kasernen er bygget med jevn vindusplassering og for å få dette til å passe med rommene innenfor er et vindu mot **Arsenalet** malt på som et blindvindu. Det ble innredet til 20 dobbeltrom og 10 enkeltrom og alle har sitt unike uttrykk og er oppkalt etter offiserer og kongelige.

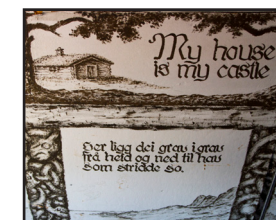
I fjerde etasje er rommet mot **Slaveriet** dekorert med malerier og visdomsord. Dette ble avdekket under restaureringen og er utført av NS-sympatisør fra Eidskog som satt fengslet etter krigen.

Kasernen er innredet med 20 dobbeltrom og 10 enkeltrom. Alle rommene er oppkalt etter en kjent person fra festningens historie.

Alle rommene er oppkalt etter en person knyttet til festningen. Trond Hagerud har valgt ut personene som har satt varige spor på festningen.

Disse maleriene er malt på loftsveggene i fjerde etasje.

Bernt Lund malte i 1850 dette bildet av festningen og leiren sett fra sørsiden av Glomma. Sør-Tråstad ligger til høyre i bildet. Merk at kirken ikke har fått løkkuppelen ennå. Utlånt av Karl Ragnar Rimfeldt.

Slik ser vi for oss at Johan Ludvig Maximilian de Biellart kan ha sett ut da han kom til Kongsvinger som Major i 1764. Tegning: Mette J. Skogbakken.

Den standhaftige kommandanten

Han la seg ut med lokalbefolkningen, kranglet med prins Carl av Hessen og plantet artisjokker og bønner. Johan Ludvig Maximilian de Biellart har regjert lengst på Kongsvinger festning.

Johan Ludvig Maximilian de Biellart ble utnevnt til kommandant ved Kongsvinger festning i 1764. Han hadde umiddelbare synspunkter: «Sengene i kasernene var de mest elendige, og soldatene var dekket av filler. Da jeg kom ble det mer system, og offiserene og soldatene ble mer fornøyde, til tross for alvor og strengheten som krevdes for å bli kvitt de gamle vanene,» skrev han til en venn.

Biellart fortalte om «Bisquit de Kongsvinger», barkebrødet befolkningen spiste under uår. Da det ble foreslått å åpne festningsvollene for både soldater og lokalbefolkning i fredstid, klaget han: «befolkningen i leiren river ned gjerder, hogger ulovlig i festningsskogen og lar dyrene sine beite på festningens grunn.» Derfor tok han arrest i husdyrene og krevde betalt for å levere dem tilbake.

Kronprins Fredrik på besøk

I 1788 mottok de Biellart den 20 år gamle kronprinsregenten Fredrik og øverstkommanderende prins Carl av Hessen. Sønnen til prins Carl spurte om de Biellart red på sin egen hest, og fikk til svar at så snart han hadde betalt det han skyldte var den hans. Kommandanten var stadig blakk, lånte penger av staten og klaget over lønnen.

Da Carl av Hessen ville avbryte ham i en samtale fikk han beskjed om å vente, for nå snakket han med forstandige mennesker. Kommandanten gjorde også narr av prinsens manglende danskunnskaper. Da prins Carl ville vite hvor mange kanoner festningen hadde, fikk han til svar «tre, men ingen av dem duger». Prinsen ville vite hvorfor han ikke hadde meldt fra, men fikk til svar at det hadde de Biellart skrevet til staben om tre ganger, så den slags knep ville kommandanten ha seg frabedt.

Besøk fra Tyskland

I 1798 reiste Carl Gottlob Küttner rundt i Europa og tidlig på høsten tok han turen innom Kongsvinger. Reisefølget var ikke imponert over Leiren, men de likte utsikten og festningen, og fikk god kontakt med den da 74 år gamle kommandanten.

«Aldri, aldri vil jeg glemme den gode, gamle general de Biellart. Han tok i mot oss med en gammel soldats karakteristiske høflighet, fulgte oss rundt på hele festningen og tok oss til slutt med til sin bolig. Mens han snakket med oss i et rom dekket av kart over Norge og Sverige, ble det i et annet rom dekket til en elegant frokost, eller snarere en kald lunsj/middag.»

Den 31. juli 1790 ble de Biellart utnevnt til Ridder av Dannebrogen. Han valgte slagordet «Recte Faciendo Neminem Timeas» eller «gjør rett og frykt ingen». Dette er en skisse av våpenskjoldet hans, hentet fra Hirsch' kartotek over danske og norske offiserer.

Prins Carl av Hessen malt av Johann Heinrich Tischbein. Wikipedia Commons.

Johan Ludvig Maximilian de Biellart var ingeniør og stolt av det. Her er hans storslåtte forslag til utvidelse av hageanlegget rundt Kongsvinger festning, som aldri ble noe av. Det var planlagt hageanlegg helt ned til Glomma. Foto: Riksarkivet.

De skryter av det lokale vertshuset, som sannsynligvis var hos handelsmann Albrechtsson: «Vertshuset i Kongsvinger ville gjøre ære på en hver by, også i Europas siviliserte land, og jeg har ikke sett dets like i hele Italia, med unntak av de største byene.»

Kommandanten advarte om kvaliteten på de svenske vertshusene og sende med de besøkende servelatpølse, røkt laks, bakverk og to flasker bischoff. Sistnevnte er en vin krydret med blant annet kanel og pomeranser og forløperen til gløgg: «I seks dager gledet vi oss over velgjeringene til general Biellart, og har alltid tenkt takknemlig på ham. Mannen snakket tysk og fransk og hadde en gang, det vil si for tretti eller førti år siden, vært i Sachsen, og husket dette landet med stor glede.»

På senhøsten ble de Biellart syk og natten mellom 7. og 8. oktober 1798 gikk han ut av tiden. Han rakk akkurat ikke å oppleve det første markedet: «Generalløytnant, ridder og kommandant de Biellart døde den 7. oktober i sitt 75. år,» skrev Norske Intelligenssedler. Han ble i følge kirkeboken 74 år og 9 måneder gammel. Det betyr i tilfelle at han ble født tidlig i 1724, men kildene er usikre. Det som er sikkert er at han er en av kommandantene som har satt sitt sterkeste preg på festningens historie.

Markensplassen

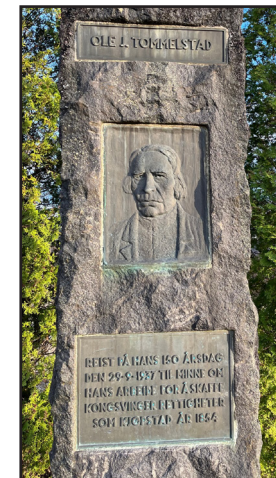
Høsten 1798 åpnet det første markedet i Kongsvinger, på plassen utenfor Vinger kirke. Året etter var briten **Edvard Daniel Clarke** innom festningsbyen:

«Markedet gav oss stor underholdning. Et offentlig marked som samler alle distriktets innbyggere, og hvor de viser seg i sin beste klesdrakt og i godt humør, må nødvendigvis interessere en vitebegjærlig reisende. Samtidig er markedet en presentasjon av landsdelens produkter og varer. Vi kjøpte her ryper og annen fugl, foruten hvitt brød og pepperkaker.»

Det var mye drikking, hester til salgs og militære som rekrutterte bondegutter, Clarke forteller om drukne fjols, pene landsbyjenter, høyrøstede gateselgere, og omvandrende italiernere.

Marken ble lagt ned i 1807 på grunn av økte priser og mye fyll og uorden, men kom tilbake i 1860. Her fikk du kjøpt bakte jordbær, stekte mandler, honningkaker, snipper, bonbons og kongen av Danmark. Etter hvert ble marken flyttet ned i sentrum av Kongsvinger, og i dag er det Liv i Leiren første helgen i juni og julemarked første helgen i desember.

Postkort av Vingersmarken på kirketorget ved begynnelsen av 1900-tallet.

På sørsiden av kirketorget står en bauta til minne om Ole Johansen Tommelstad, som har mye av æren for at Kongsvinger ble kjøpstad i 1854.

Kong Haakon VII besøker Kongsvinger festning i anledning Kongsvinger bys 75-års jubileum. Foto utlånt av Kongsvinger Vinger historielag.

Karl Johan besøkte Kongsvinger festning en rekke ganger. I 1815 ble han frastjålet sølvtøyet sitt. Foto: Nasjonalmuseet.

Helt konge på festningen

Det har vært en rekke kongebesøk på Kongsvinger festning siden 1600-tallet, fra Christian V som anla Kongsvinger festning til Harald V. Fredrik VI besøkte Kongsvinger som kronprinsregent i 1788. Fredrik V og Christian VII besøkte aldri Kongsvinger.

Kronprins Karl Johan var på besøk flere ganger. I november 1815 ble han frastjålet blant annet bestikk, og det ble mye oppstyr. Denne episoden har vært bakteppe for det historiske Festningspillet.

Da Oscar I og hans kone Josefine skulle besøke Kongsvinger sørget ordfører Michael Strøm Lie for å sette fakler og trær ut på isen over Glomma, siden kongeparet ikke likte å krysse elven.

Oscar II var en hyppig gjest i Kongsvinger. Fra 1888 til 1904 tilbrakte hans kone Sophie sommeren på gårdene Overud og Skinnarbøl ved Vingersjøen, blant annet sammen med sin sønn Eugen, malerprinsen.

Den 21. oktober 1932 feiret Kongsvinger festning 250-årsjubileum og kongen var på besøk. Det var bare tre år etter at han hadde vært i byen i forbindelse med 75-årsjubileet for kjøpstaden Kongsvinger i 1929.

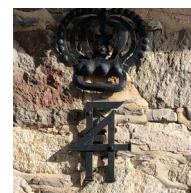
For å gjøre stas på kongen ble fire vaktposter utkledd i uniformer fra 1808-1814, mens to eldre 6-punds kanoner som hadde vært brukt som brannkanoner ble restaurert og nye lavetter ble ordnet. Barna fikk fri fra skolen og NRK dekket selvfølgelig besøket. Kommandant Kristian Emil Gløersen fikk kongens tillatelse til å hogge inn initialene hans og årstallet på ravelinmuren. Tyskerne forsøkte å fjerne dette under andre verdenskrig, men de fikk ikke fjernet monogrammet og det er nå restaurert.

Kong Olav V og kronprins Harald var på Kongsvinger festning i 1969, etter et besøk på krigsinvalid hjemmet på Bæreia. I 1982 var det 300-årsjubileum for festningen og kongen kom igjen på besøk. Denne gangen ble det laget en minneplate på østveggen til arsenalet.

I 1991 kom kronprins Harald tilbake, nå som kong Harald V. Han har fått sitt monogram hugget inn på muren inne i ravelinen, på veggen opp mot kommandantboligen, samt på veggen til Gyldenborg, som huser Kongsvinger museum.

Christian V

Fredrik IV

Christian VI

Haakon VII

Olav V

Harald V

Kongerekka

Christian V (1670-1699)
 Fredrik IV (1699-1730)
 Christian VI (1730-1746)
 Fredrik V (1746-1766)
 Christian VII (1766-1808)
 Fredrik VI (1808-1814)
 Carl XIII (1814-1818)
 Carl XIV Johan (1818-1844)
 Oscar I (1844-1859)
 Carl XV (1859-1872)
 Oscar II (1872-1905)
 Haakon VII (1905-1957)
 Olav V (1957-1991)
 Harald V (1991-)

Portrett av dronning Sofie og kong Oscar II. Foto: Nasjonalbiblioteket.

Christian 5 sitt monogram på Krutthuset Du finner det også til venstre for hovedporten.

Tysk vakt utenfor festningen under andre verdenskrig. Fotografiet er sannsynligvis tatt av en tysk soldat og tjuvkopiert under fremkalling. Tilhører Paul Larsson.

Den gamle tretrappen mot øst utenfor Slaveriet ble erstattet av en terrasse i stein, og et hundehus ble murt opp av Grini-fange Olaus Aanesland fra Birkenes, som var tømmermann av yrke. Årstallet 1943 er hugget inn i muren.

Tysk okkupasjon

Fortsatt finnes det spor etter andre verdenskrig på Kongsvinger festning. Det er den eneste gangen festningen har blitt inntatt av en fremmed makt, men historien begynner med tyske besøkende.

Norge erklærte seg nøytrale da andre verdenskrig brøt ut i september 1939. Bare noen måneder senere ble 20 tyskere internert på festningen. Det var mannskap fra skip og fly som hadde havarert, og de nøy stor frihet med muligheter for permisjon. Kommandant **Einar Hoch-Nielsen** hadde en tyskfødt kone og kunne språket. Så kom krigen til Norge og festningen led samme skjebne som resten av landet etter kamper 16. april 1940. Fordi Kongsvinger ligger strategisk til og

som et viktig knutepunkt for kommunikasjon både mot Sverige og Østerdalen var det en stor tysk tilstedeværelse med to tusen soldater.

I junidagene 1941 var byen oppmarsjeringssted for tyske troppen som skulle fraktes med tog til Østfronten. Samme år ble festningen kurssted for Norges SS og etter hvert benyttet til å utdanne norske polititropper. Deretter ble det ulik kursvirksomhet frem mot krigens slutt. Våren 1943 kom 80-100 fanger fra Grini til Kongsvinger festning. Den første gruppen inkluderte kjente idrettsfolk som skihopperne **Birger** og **Asbjørn Ruud** og brødrene **Haanes**. Fangene ble satt i arbeid. De ble blant annet satt til å hugge vekk monogrammet til Haakon VII på ravelinmuren, men det fullførte de aldri. Om vinteren arrangerte fangene hopprenn på baksiden av festningen.

Tyskerne rustet opp festningen for å kunne bruke den til kurs og opplæring. Kasernen ble pusset opp, det samme ble slaveriet som fikk spiserom, lesesal og peisestue. Interiøret i lys bjørk finnes fortsatt i dag. I stall- og fehuset ble det innredet dusjer og toaletter. Selve festningsplassen ble også jevnet ut, med en ny mur mot øst i stedet for en jevnere skråning. Slik sett satte tyskerne sitt preg på Kongsvinger festning.

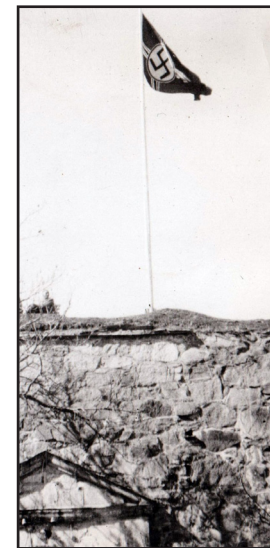
Festningsmuseet har en egen utstilling om andre verdenskrig.

Grenselosenes farlige liv

Under andre verdenskrig var det en omfattende kurer- og grenselostrafikk i Kongsvingerregionen. Omkring tusen norske grenseloser hjalp over 50 000 personer til Sverige med livet som innsats.

Gunnar «Kjakan» Sønsteby ledet en kurérrute fra Oslo til Stockholm over Kongsvinger. Mange kom med toget til Kongsvinger og det er mulig å gå Vingersruta mellom Norsenga og Kissalamp.

Festningsmuseet har en egen grenselosutstilling.

Hakekorset vaiet over festningen under andre verdenskrig. Foto: Larsson.

I desember 1988 inviterte NRK Hedmark Rolf Jacobsen med seg til Hans Børli i Børheim på Tobøl. Det ble et hjertelig møte over 40 år siden de sist møttes på Kongsvinger festning. Foto: NRKs arkiver.

Diktermøtet i '45

Høsten 1945 ruslet fange nr. 264 ikledd vindjakke og med hengende skuldre rundt oppe på Kongsvinger festning. Dikter og redaktør Rolf Jacobsen var arrestert for landssvik. En av vaktene var dikteren Hans Børli.

Da krigen brøyt ut i 1940 gikk Hans Børli på befalsutdanning i Oslo. Han hadde ikke penger til utdanning, så han søkte seg dit det var gratis. Den militære delen var det ikke så farlig med. Bare 21 år gammel måtte likevel Børli marsjere til Gjøvik og havnet der i kamp i april dagene. Etter å ha kapitulert ble de internert, men i mai samme år vendte han tilbake til Fjellskogen.

Snart tok familien Børli imot flyktninger inne på skogen. Hans Børli og brødrene ble grenseloser, et farlig arbeid som kunne bli hardt straffet. Samtidig gikk han og diktet, og på dette tidspunktet dukket visstnok strofen «Der skulle vi ha vøri, Kal...» opp i hodet til den unge dikteren. Sen vinteren 1942 hogg han og broren Ola trær langs en av fluktrutene da to tynnkledde karer fra Oslo kom langs veien i småsko på vei mot Sverige.

«Da sang plutselig vinden i granbaret over meg, inkonsekvent og på tvers av situasjonen, slik diktene som regel kommer til meg: «Her er det kaldt og kusli, Kal...» – og dermed hadde jeg fått et vers til givendes,» forteller han senere. Det tok to dager å få diktet ferdig, og det skulle bli en av de mest populære tekstene hans, tonsatt av Erik Bye som Tømmerkoievise.

I 1941 gikk Børli seks timer til Kongsvinger for å vise diktene sine til redaktøren i lokalavisa. Dette var Rolf Jacobsen, som hadde meldt seg inn i NS og overtatt redaktørstolen etter Aksel Zachariassen. Jacobsen likte det han så, tenkte kanskje han hadde oppdaget en ny Martin Vestlien.

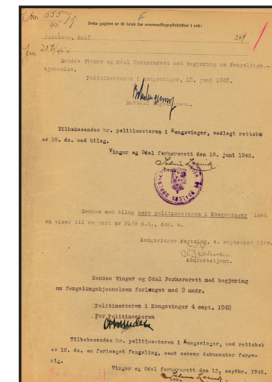
«Rolf Jacobsen tok fint og vennlig imot meg. Tålmodig leste han seg gjennom papirhaugen, det ene diktet mer elendig enn det andre. Noen dikt la han til side. – Disse bruker vi i avisa, sa han stillferdig... Gleda steg i meg. Men det viktigste han ga meg var oppmuntringen – tilliten han viste, troen han ga meg på å fortsette,» sa Børli senere.

Møtet resulterte i at Børli fikk publisert 15 dikt i Glåmdalen under krigen. Det første het paradoksalt nok «Til en kamerat som falt». Børli sendte også dikt til et forlag, men fikk en kalldusj i retur. Det resulterte bare i at han arbeidet enda hardere med tekstene sine. Vi er tilbake i 1945, og med freden ble Børli et fullverdig medlem av hjemmefronten. Ett av de første oppdragene var å passe på landssvikere på Kongsvinger festning, men da han så Rolf Jacobsen trakk han seg unna. Jacobsen hadde betydd mye for Børli og hele situasjonen var pinlig.

Jacobsen ble dømt til tre og et halvt års straffearbeid for sine mange lederartikler under krigen. Han satt 444 dager på festningen og ble løslatt i 1947. Det tok mange år før han kom tilbake som dikter. Kontakten mellom ham og Børli var sporadisk i brev, fram til NRK hentet Jacobsen og kjørte ham til Børheim på Tobøl på 70-årsdagen hans i 1988, over 40 år etter at de møttes sist. Det ble et hyggelig møte og en hjertelig samtale mellom to gamle dikterhøvdinger.

Rolf Jacobsen utformet logoen til Glåmdalen og hentet tilbake det opprinnelige navnet på avisa, som før krigen het Kongsvinger Arbeiderblad. Her en leder fra 9. april 1943.

Fengslingskjennelsen mot Rolf Jacobsen fra 15. juni 1945.

Ytre vakt ligger utenfor Ravelinen og var i mange år kjent som Bogerstua.

Husene i den dekkede vei

Den dekkede vei er navnet på området mellom festningsmurene og den ytre muren. Navnet kommer av at den utgjør en vei under festningsmurene, i dekke av den ytre muren. En gang lå det flere bygninger rett utenfor festningsmuren, men i dag er det tre bygninger som står igjen.

I 1750 ble dagens **Corps de Garde** bygget, på samme sted det hadde stått et vakthus siden begynnelsen av 1700-tallet. Huset har to rom, ett for underoffisersvakten og ett for soldatene. I 1793 bodde profoss Nicolai Eilskouvsen i huset, sammen med gevaldien. Fra 1914 bodde oppsynsmann Ole Boger i bygningen, som da fikk navnet Bogerstua. Boger var en kjent treskjærer og en rekke av hans verk finnes i festningsmuseet inne på festningen. I dag er Corps de Garde leid ut som kontorer til en lokal bedrift.

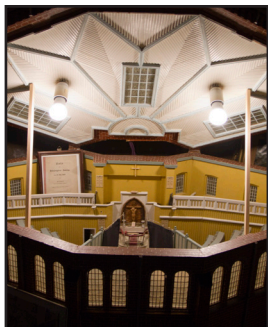
Krutthuset ble bygget i 1810-1813 for å oppbevare krutt utenfor festningsmuren.

Under krigsforberedelsene i 1810-1813 ble **krutthuset** i den dekkede vei bygget. Det kunne forsyne de nye skanser på vestsiden med krutt raskere. På denne tiden fikk festningen en betydelig opprusting med tanke på en mulig krig med Sverige. I tillegg til nye skanser og nytt krutthus ble en rekke bygninger og murer forsterket, og trær ble hugget ned. I dag er krutthuset lager for heimevernet.

Tidlig på 1740-tallet ble det bygget en ny smie utenfor hovedporten. **Artilleri- og fortifikasjonssmia** består av to rom, og begge hadde i sin tid en esse med blåsebelg. Huset ble etter hvert utvidet og fikk et eget materialskur. På 1800-tallet endret bruken seg og huset ble til laboratorium for krutthuset ved siden av. En ny smie ble satt opp under Dronningens batteri på vestsiden av festningen. I dag huser den gamle smia det sjarmerende **Fengselsmuseet**, som virkelig er verdt et lite besøk (se neste side).

Dette huset var opprinnelig smie, men ble etter hvert laboratorium og er i dag fengselsmuseum.

Norsk Fængselsmuseum har en overflod av gjenstander fra norske fengsler og det er alltid en opplevelse å komme på besøk.

Norsk fængselsmuseum

Inne i den gamle smia er det et skattkammer av fængsels-historie. Norsk Fængselsmuseum ble etablert etter et initiativ fra tidligere fængselsleder Svein Arne Tvedt. Etter trusler om nedleggelse driftes det nå av foreningen Byen Vår og frivillige entusiaster.

Kriminalomsorgen region nordøst etablerte Norsk fængselsmuseum i 2011 under mottoet «Fra slaveriet til moderne fængsel». Her finner du ulike gjenstander, figurer, bilder og litteratur fra hovedsakelig østland-sområdet fra tidlig 1700-tall frem til i dag.

Her kan du både se gjenstander fanger har laget mens de har sittet fængslet, men også ulike uniformer, klærne til slaverne, fangejern og mye annet fra hverdagen i norske fængsler opp gjennom årene.

I tillegg til slaverne som satt på festningen, ble festningen også benyttet som fængsel etter andre verdenskrig. Samlinger er innlemmet i Justismuseets samling, men museet har fortsatt utstillinger på Kongsvinger festning.

justismuseet.no/norsk-fængselsmuseum/

Treutskjæring (over) og metallarbeid (til høyre). Tilhører Anno Kongsvinger museum.

Figurene til Ole Boger

Ole Boger var altmuligmann på Kongsvinger festning frem til 1940. Ved siden av jobben som snekker, smed og maler var han billedskjærer. Han bodde og arbeidet i ytre vakt, som på folkemunne fikk navnet Bogerstua.

Den beskjedne kunstneren ble født på Skredderplassen under gården Boger i Vinger 1865. Ole var yngst av tre søsken og bodde hjemme med foreldrene. Da moren døde fikk han jobb på festningen og i tillegg til forefallende arbeid sørget han for flaggheising og ringe med festningsklokken.

Motivene Ole Boger fant i ulike materialer kom fra det dagligdage og fra bibelen. Han arbeidet hovedsakelig i tre, men også i metall, bein og stein. Da krigen kom flyttet han til niesen sin på Galgebakken og bodde der fram til han døde i 1949. Kunsten hans finnes i utallige hjem. Han testamenterte verkene sine til kommunen som senere overførte dem til Kongsvinger museum. Arbeidene er vist i en egen utstilling.

Du finner dem på digitalmuseum.no

Selvportrett av Ole Boger. Malt byste i tre. Tilhører Anno Kongsvinger museum.

Hallingdalstue fra 1767. Fotografert i 1908 av Anders Beer Wilse. Tilhører Norsk Folkemuseum.

Livet i en soldatstue

Sara Frantzdatter Cold var datter av sognepresten i Vinger, og i 1707 giftet hun seg med vaktmesterløytnant Anders Mogensen Molbech. De bygde seg et hus ved den søndre ravelinen og ville skape seg et liv der.

Anders Mogensen Molbech mistet sin første kone i 1706, Bastine Steenkuch, datter av fogden i Solør, Østerdalen og Odalen. Molbech etterlot sine tre barn hos svigerfamilien. Han og **Sara Frantzdatter Cold** bodde på åsørsiden av ravelinen, i en stue Molbech hadde bygd selv. Kommandant **Jacob Matheson** eide Søndre Tråstad og i 1720 krevde han leie av de som hadde bygget hus i Leiren. I juni ble det gjennomført en besiktigelse og hjemmet til Molbech og frue bestod da av en moderne stue, noen eldre bygninger bakentfor, et innhegnet gårdsrom og en urtehage. Leie for tomten ble satt til tre riksdaler i året.

Det unge ekteparet hadde nok en god inntekt og Anders hadde arvet penger i Odalen. Svigerfar **Franz Andersen Cold** var sogneprest da den nye kirken åpnet i 1699. Den første sønnen til Sara og Anders ble oppkalt etter morfaren, men gutten ble bare noen måneder gammel før han døde. Så fikk de en jente – Bastina – før en ny Franz så dagens lys. Deretter kom Johan Otto, Anne Margrethe og lille Mogens, oppkalt etter farfaren.

En lite hus på denne tiden bestod gjerne av en stue og et eller to kammer, og etter hvert hadde de pipe i stua. Nedover i Leiren bodde det mange soldater med deres familier, og de tilbød gjerne håndverkstjenester ved siden av jobben som militær – eller mat og losji til unge soldater. De fleste hadde bygget sitt eget hus, med tilhørende uthus, kjøkkenhage og urtehage. Mange hadde kålhage og noen dyrket også korn og humle til ølbrygging. Flere av husene var bygget tilbake på 1680-tallet

Bare fem år gammel druknet **Bastina** i brønnen ved huset deres. Det var flere brønner i nærheten, og farlig for små barn å leke alene. I 1718 sveipte en kopper-epidemi over landet. Kopper var en svært smittsom virus sykdom, med en dødelighet fra 20 til 60 prosent. Mange av de som overlevde ble blinde på ett eller begge øyne, og de fleste som overlevde fikk tydelige arr i etterkant. Familien Molbech ble hardt rammet. To år gamle **Anne Margrethe** døde i mai, så fulgte seks år gamle **Frantz** og ett år gamle **Mogens** med noen dagers mellomrom i juni. Av seks barn levde bare ett, unge **Johan Otto**. Familien ga ikke opp, og samme år som kopperepidemien herjet fikk de datteren **Inger Cathrine**, og i 1721 kom **Frantz Magnus**. Da familien flyttet til Stange et par år senere fikk de flere barn der. Skulle noen vokse opp var det viktig å lage mange nok barn.

Den eldste delen av Leiren ble revet for lenge siden, men historien om de aller første militære som bosatte seg oppunder festningsvollen lever videre.

Kart fra cirka 1700 som viser husene utenfor søndre ravelin og den eldste delen av Leiren oppunder festningen.

Hæren ble omorganisert i 1717 og fikk da røde uniformer. Denne tegningen av Andreas Schelven Schroeter Bloch viser Dragoner anno 1750.

Andreas Bloch: fra kampene ved Lier i 1808.

Slaget på Lier

Den 18. april 1808 kjempet norske og svenske tropper i slaget ved Lier gård sør for Kongsvinger. Her gikk den gamle kongeveien fra jernalderen. På grunn av misforståelser blant de norske offiserene ble Norge påført stygge tap og endte med at oberst Werner Nicolai de Seue, som hadde ledet brigaden, mistet jobben på grunn av passivitet.

De norske troppene trakk seg tilbake til festningen, og gjorde i tiden etter slaget flere utfall mot svenskene, som svarte med å bygge forskansninger ved gårdene langs Vingersjøen og innover mot Mobekk.

Det er fine turstier og godt merket på Lier for de som vil besøke skansene der ute.

Krigen med svenskene

I 1799 tok General Napoleon Bonaparte makten i Frankrike gjennom et militærkupp. Dette skulle få store konsekvenser for Norge. I 1802 begynte de første krigshandlingene i 1805 ble det dannet en koalisjon av blant annet Storbritannia, Sverige og Russland for å møte Napoleon.

I 1807 ble koalisjonen oppløst, noe som førte til store omveltninger i Europa, der Russland deltok i handelsblokaden av Storbritannia. Danmark-Norge skulle tvinges til å bistå med dette, og britene gjennomførte det store flåteranet i september samme år. København ble bombet og den dansk-norske flåten ble stjålet. I 1808 angrep russerne sine svenske naboer, og Danmark-Norge gikk inn på Russlands side. Kongsvinger festning under ledelse av oberst **Carl Wilhelm Gottlob von Blücher** ble forsterket med flere tropper og grensen ble satt under streng bevoktning. Mange tusen soldater ble utkommandert. Batteriene ble forsterket, alle portene ble satt i stand og både kanoner, mortere og haubitsere ble plassert for å forsvare veiene.

I 1810 ble det bestemt å forsterke utenverkene mot vest. På denne tiden hadde Andreas Samuel Krebs overtatt som kommandant. Den første skansen som ble bygget var **Prinds Christian August**, som i dag bare kalle **Skjærskansen**, oppført av torv og jordvoller for å forsvare sortiporten i den dekkete vei. I forlengelsen av denne ble Batteri Nr. 2 anlagt på andre siden av veien, og den lyder i dag navnet **Norske løve**. Ved siden av ligger **Prins Fredrik**. Året etter ble skansen **Se til høire** bygget nede i dalbunnen, der det i dag ligger en skytebane. den skulle stanse et forsvar fra høyre. Andre arbeider i denne perioden inkluderer utbedring av glaciene, eller skråningene som ligger utenfor den ytre muren.

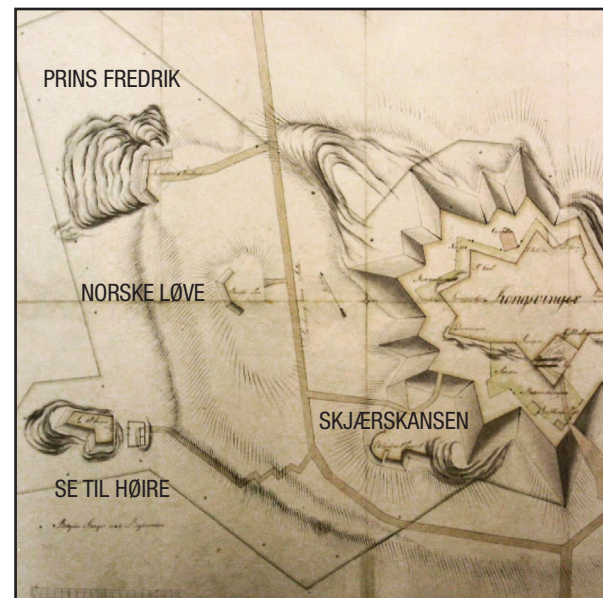
Erobringen av Jerpset

Svenskene hadde flere avdelinger forlagt på Vestmarka på Eidskog for å bevokte veien fra Høland. På gården

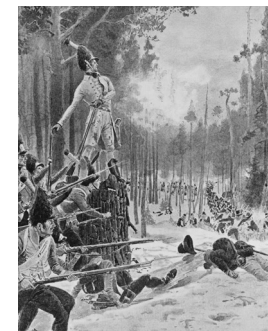
Jerpset var baron Ulfsparre leder. Oberst Staffeldt beordret kaptein Jürgensen til å angripe hovedposten med sine lærdøler og Aamodtske skiløperkompani. Natten til 25. mai 1808 ankom de ved hjelp av kjentmann **Trond Larsen Jerpset**. Angrepet resulterte i fire drepte svensker, 24 mann fanget og Ulfsparres private papirer med opplysninger om feltrop og passord for mai.

Kongsvingeravtalen

Oberstløytnant Georg Adelsparre, øverstkommanderende for hæren ved grensen til Värmland, ønsket i mars 1809 å returnere til Stockholm for å avsette Gustav IV Adolf. Målet var å avskaffe eneveldet og gi mer makt til folket. Han inngikk en avtale om våpenhvile med prins Christian August, som var øverstkommanderende for de norske styrkene i området. Den såkalte Kongsvingeravtalen 10. mars 1809 la grunnlaget for avtalen som ble inngått i 1814. Kongsvingeravtalen er forløperen til den svenske grunnloven.

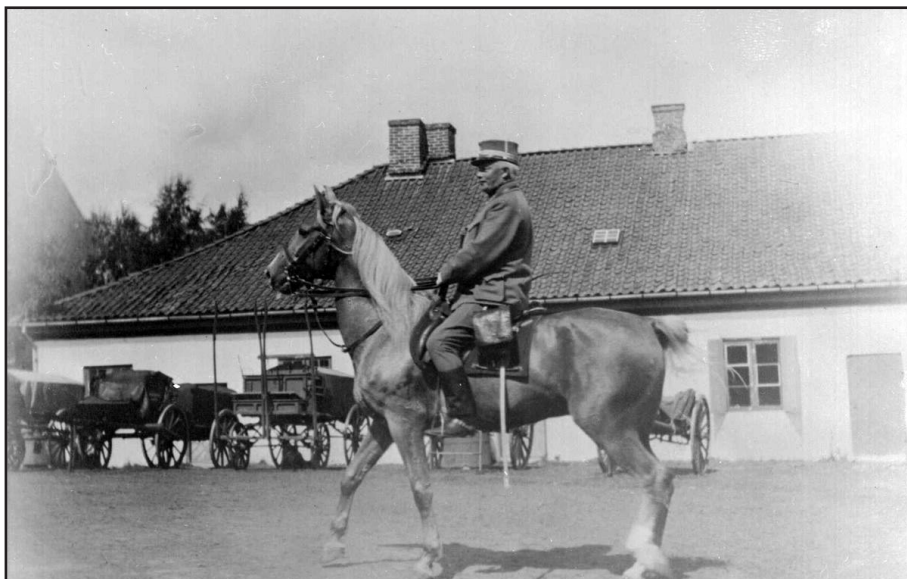
Festningen i 1814 med de skansene «Prinds Christian August» (Skjærskansen), «Se til høire», «Norske løve» og «Prins Fredrik». Riksarkivet: AB 115. I dag er det merket stier til alle skansene.

Andreas Bloch: Kapten Dreyer på stubben i 1808.

Slaget ved Trangen

Den 25. april 1808 møtte svenske styrker under ledelse av oberst Gahn oberst Staffeldts brigade, under ledelse av blant annet major Ræder, major Stabell og kaptein Jürgensen ved Trangen i Åsnes. Slaget endte med norsk seier, men det var mange døde og sårede på begge sider. En av disse var kaptein Nikolai Peter Dreyer, som hoppet opp på en stubbe for å oppildne de norske troppene. Dreyer på stubben ble et nasjonalt symbol på forsvarsvilje. Oberst Gahn ble tatt til fange, men senere utlevert til svenskene og kom tilbake i 1814, da han møtte Oberst Krebs.

Oberst Oscar Strugstad sittende på hesten Olaf, fotografert foran Slaveriet på Kongsvinger festning under grenesevakten i 1905. Han gikk av som forsvarsminister i mars for å ta over som sjef for det norsk jegerkorps. Foto: Olga Christoffersen.

Statsråd og oberst Hans Georg Jacob Stang i 1910. Han vokste opp i Kongsvinger. Moren drev pikeskole og faren var advokat. I dag er tidligere Vestre gate i Leiren oppkalt etter ham. Foto: Nasjonalbiblioteket.

Unionsoppløsningen

Motstanden mot unionen med Sverige var stor, men den gikk i bølger utover 1800-tallet. På 1860-tallet vokste motstanden og Bjørnstjerne Bjørnson var en av mange som ønsket Norge ut av unionen.

Midt på 1800-tallet begynte Norge å jakte sin egen identitet på nye områder. **Jonas Lie** skrev i 1860 «*At skilles fra Sverige er sørgeligt; med mod at at skilles fra vor Selvstændighed er dette for intet at regne*». Da Venstre kom til makten i 1884 førte det til at tonen mellom de to landene ble skjerpet.

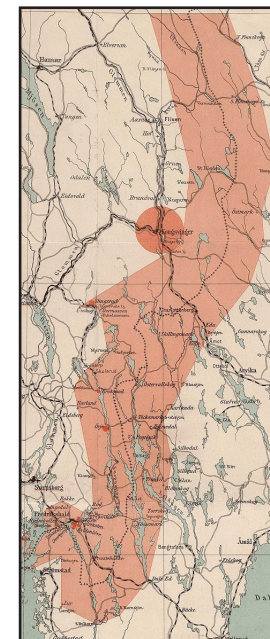
I 1895 stod striden om Norge skulle ha eget konsulatvesen. Til slutt måtte Norge måtte gjøre retrett etter sabelrasling fra den svenske riksdagen. Det førte til økt bevissthet om forsvar i Norge. Generalinspektør og sjef for festningsartilleriet **Georg Stang**, oppvokst

på Kongsvinger, gikk i spissen for Glommalinjen. Svenskene aksepterte anleggelsen fordi det ble solgt inn som bakre forvar mot et eventuelt angrep fra Russland. Det var fire hovedfestinger som skulle forsvare landet mot angrep østfra: Fredriksten med Hjelkollen fort, Ørje med Lihammeren og Ørjekollen fort, Urskog og Kongsvinger. Det var avgjørende å forsvare Kongsvinger bru, og det ble bygget et nytt forsvarsverk på Vardeåsen og Gullbekkåsen. De to fortene fikk to kanoner hver, og lange underjordiske tunneler ble sprengt ut. I dag er det fengsel på Gullbekkåsen, og det gamle Vardefortet er enkelt tilgjengelig og godt skiltet.

Våren 1905 la norske politikere fram en skisse til løsning på konsulatsaken fra 1890-tallet, men den ble avvist av svenskene. **Christian Michelsen** ble statsminister og fikk Stortinget til å vedta en egen lov om konsulatvesen. **Oscar II** nektet å sanksjonere loven, regjeringen gikk av og Michelsen formulerte 7. juni-beslutningen som førte til at Norge trakk seg ut av unionen. To dager senere vailet det rene, norske flagget fra norske festninger.

Økt spenning førte til opprustning i Kongsvinger, blant annet med ankomsten til det Norske Jegerkorps. Forsvarsverkene ved Lier ble styrket. Den 13. august var det norsk folkeavstemning om unionen. Bare 184 stemte nei, mens 368 208 stemte ja. Det førte til forhandlinger i Karlstad, på norsk side ledet av Michelsen. Det ble etablert en demilitarisert sone på hver side av grensen, fra Svinesund til Elverum. Sonen ble avviklet i 1993. Svenskene krevde at Kongsvinger festning skulle legges ned, men nordmennene argumenterte igjen med trussel fra Russland. Utover høsten ble troppen sendt hjem og i november ble den danske prins Carl valgt til konge av Norge, under navnet Haakon VII.

Ønsker du å vite mer om Kongsvinger festnings rolle under unionsoppløsningen anbefales et besøk på festningsmuseet.

Den demilitariserte sonen mellom Norge og Sverige fra 1905-1993.

Vardefortet er et populært turmål. Mye av anlegget er tilgjengelig for publikum, inkludert kanonstillingene på toppen.

Utsikt mot Vingersjøen

Skuer du vestover fra Kongsvinger festning ligger storgårdene på rekke og rad langs området som heter Jaren, i skråningen ned mot Vingersjøen. Her har det bodd folk siden steinalderen og mange av gårdene strekker seg tilbake til tidlig jernalder.

HOV

NESTEBY

GJØSEGÅRDEN

SKANSGÅRDEN SKINNARBØL

De store gårdene langs Vingersjøen

Prestegården Hov, Wideøe flyfoto 1962. Tilhører Nasjonalbiblioteket.

Nesteby. Flyfoto Widerøe Vilhelm Skappel, i 1950. Tilhører Nasjonalbiblioteket.

Gjøsegården. Foto: Carl Normann, 1922. Tilhører Nasjonalbiblioteket.

Ved bakeriet på østsiden av festningen har du utsikt over Vingersjøen med sine store gårder. De hadde sterk tilknytning til Leiren og offiserene som bodde der.

Prestegården Hov: Gården som ligger inntil Glomma på østsiden er en av de aller eldste i Vinger. Den nevnes i Håkon Håkonsson saga og når biskop Eystein er i Solør på slutten av 1300-tallet er den første gården i Vinger Hov med Løykin. Her var det prestegård fram til 1910, da distriktlege Juells bolig Rolighed (Kvinnemuseet i dag) ble kjøpt som ny prestebolig.

Nesteby: Helt til venstre oppe på kanten langs Vinger sjøen ligger Nesteby. Navnet betyr rett og slett den nederste garden. Den nevnes ikke av Eystein men dukker opp igjen på slutten av 1400-tallet. Det er familien Gjems som eier gården i dag og de har skilt ut noen store tomter der det er bygget for det meste svære villaer med utsikt over Vingersjøen og festningen på den andre siden av elven.

Gjøsegården: Neste gård langs sjøen strekker seg også langt tilbake i tid. I 1894 startet doktor Fredrik Julius Holst Jonassen Gjøsegården tuberkulosesanatorium her. Den unge legen hadde reist rundt i Tyskland og Sveits og latt seg inspirere. Frisk luft, pusteøvelser, rikelig med mat og ro var oppskriften blant annet Arnulf Øverland fulgte da han var innlagt her i 1911-1912. Da var sanatoriet ved Vingersjøen ettertraktet og fortsatte å være det til det stengte i 1941.

Skansgården: Jørgen Young ble født på Skansgården i 1781. Han skulle etter hvert bli Kristianias rikeste mann og gi navn til Youngsløkken som i dag finnes igjen i Youngstorget og Youngs gate. Jørgen Young etablerte også et bryggeri som ble kjøpt opp av familien Schou. Dannebrogssridder Jacob Nielsen overtok gården i 1811. Han var leder av Det Ankerske Fideikomiss og en av grunnleggerne til Norges Bank i 1816. Gården var fattighus eller gamle hjem utover 1800-tallet, da Margit, søsteren til Aasmund Olavsson Vinje, bodde her. Jørgen Youngs søskenbarn, Maren Elisabeth Bang, vokste også opp på Skansgården. Hun skrev Norges første kokebok. På 80-tallet drev familien Rømccke-Moe oppdrett av araberhester, og blant kundene var countrysangeren Kenny Rogers.

Skinnarbøl-slottet: Du ser strengt tatt ikke Skinnarbøl fra festningen, men kjører du E16 mot Sverige kan du ikke unngå å legge merke til det rosa «slottet» på venstre hånd. Denne gården har opplevd meget. Midt på 1800-tallet var det pastor og godseier Mentz Rynning som eide Skinnarbøl, og her var det storslagne fester med besøk av Bjørnstjerne Bjørnson, Ole Bull, Fredrik Werenskiold, samt Jonas og Thomasine Lie – for å nevne noen. I 1888 ferierte dronning Sophie på gården Overud og fra 1892 til 1904 ferierte hun jevnlig på Skinnarbøl i perioden juli til september. Lenger øst ligger utkikkspunktet Dronningens utsikt ved enden av Masterudveien, dit dronningen dro for å se hjem mot sitt elskede Sverige. Hun hadde med sin sønn prins Eugen, som har tegnet flere bilder fra Skinnarbøl.

Skansgården. Her vokste Maren Elisabeth Bang opp, hun som ga ut Norges første trykte kokebok. Foto: Hermann Neupert, 1921. Tilhører Nasjonalbiblioteket.

Skinnarbøl. Foto: Carl Normann, 1922. Tilhører Nasjonalbiblioteket.

Portrett av dronning Sofie av Norge og Sverige. Foto Selma Ida Jacobsson. Tilhører Nasjonalbiblioteket.

Festningens hemmeligheter

Denne gangen går ned til Aamodtgården og en brønn som lå der.

Nedgang fra ytre vakt til brønn i skråningen mot Gyldenborg.

Mellom provianthuset og muren er det tre hvelvede kruttlagre.

Sortieporten på nordsiden fører ut av festningen.

Kongsvinger festning har mange spennende hemmeligheter. Selv om det verken finnes skjulte ganger mellom bygningene eller hemmelige rom bak veggene er det både underjordiske ganger ut til brønner og mindre benyttede rom.

I 1811 foreslo ingeniørkaptein Johan Christopher Ræder å anlegge to underjordiske ganger – poterner – fra området utenfor hovedmuren ned til en brønn i kommandantens hage og en i Ibsenhagen. Formålet var å sikre vannforsyningen i krigstid. En voksen mann skulle kunne bære et åk med to bøtter vann. Begge brønnene hadde mer enn nok vann av god kvalitet.

Mellom vakthuset og laboratoriet på den dekkede vei er det en låst port med røde dører. Den fører til en lang gang som endte ved en brønn nede ved Telthuset utenfor Aamodtgården. Det var tidligere vollmester Jakob Ibsen som eide brønnen. Til venstre utenfor hovedporten er en inngjerdet nedgang som fører ut i bakken ned mot Gyldenborg, der brønnen i dag er overbygd.

Kruttlageret bak provianthuset

Ved siden av inngangen til festningsmuseet i det gamle provianthuset er det en jerndør som leder inn under festningsmuren. I 1687 var dette et åpent rom som ble bygget om til tre proviantrum. Noen år senere ble hvelvingene gjort bombesikre og i 1696 ble de gjort om til oppbevaringsrom for artillerimateriell. Etter hvert fikk hvelvingen jerndør og det ble bygget en gråsteinsmur for å beskytte mot varme fra bakeriet. I perioder har det vært uegnet til lagring av krutt på grunn av fukt. Smijernsporten ble installert i 1994 som en kopi av Nordre Sortieport.

Kruttlageret under Kongens batteri

Over hovedporten ligger Kongens batteri, som stod ferdig allerede i 1685. Etter at Gyldenløves tårn eksploderte etter et lynnedslag i 1733 ble det bygget

Ved siden av sortieporten ved kruttuset er det et lagerrom i muren.

et kruttlager under Kongens batteri, med inngang fra porthvelvingen. En jerndør på venstre hånd når du går opp på festningen leder inn til kruttlageret.

Sortieporten

På nordsiden av den nye kasernen ligger Prins Carls batteri over kasemattene. Her er også sortieporten, som fører til den dekkede vei. En sortieport er en mindre port i vollsystemet for å kunne komme til utenverk eller for å gjøre utfall fra festningen. I 1701 rømte fyrverker Kristian Strobye gjennom sortieporten etter å ha blitt arrestert for duellering.

Sortieporten ved kruttuset

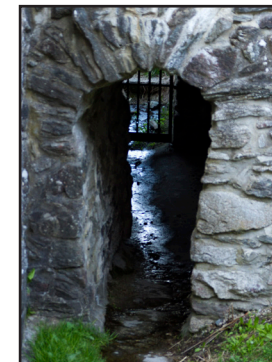
Øst for det innvendige kruttuset, rett overfor Provi-anthuset, er det et kruttlager fra slutten av 1600-tallet inne i muren og ved siden av dette er det også en liten sortieport som leder ut til utenverkene. Denne het griseporten på folkemunne, da grisene ble sluppet ut for å spise på ytre vakt herfra. Porten ble oppført i 1730.

Sortieporten i ravelinen

En liten sortieport ligger i ravelinen rett før hovedporten. Den fører ned på parkeringsplassen sør for festningen og videre ned mot den underjordiske gangen som fører ned til Aamodtgården.

Denne jerndøren inne i hovedporten fører inn til kruttlageret.

Sortieporten ved siden av Kruttårnet.

Sortieporten fra Ravelinen ut mot ytre vakt og laboratoriet.

Telthuset

Vinger kirke stod ferdig i 1699 ble bygget med stor hjelp fra festningen og soldatene. Kirkesletta utenfor var ekserser- og mønstringsplass for soldatene fra garnisonen og Solørske kompani. Her møttes soldatene etter kirketiden på søndag til eksersis og våpenøvelser. Området strakk seg helt opp til Svendborg og mye nærmere selve kirken enn i dag. Under den store nordiske krig ble kompanienes utrustning lagret på kirkeloftet, men i 1729 ble det bygget et telthus med svalgang til dette formålet.

Magasinformalter Ole Roald Rynning bygget det som i dag heter Aamodtgården. Hans sønn Conrad Irgens Rynning slo seg opp som kjøpmann i Oslo, privilegert landhandler og etter hvert skogspekulant. Han overtok huset etter foreldrene på midten av 1800-tallet og i 1864 kjøpte han det gamle telthuset som hadde stått nede ved kirketorget. Det ble plassert i Ibsenhaven, som var en naboeiendom kommandant de Biellarts tyske vollmester og tjener Jacob Ibsen bodde på. Ved siden av Telthuset lå det en brønn, som kunne nåes gjennom en underjordisk gang som førte opp festningen.

Telthuset fra 1729 stod opprinnelig ved kirken og var lagerbygning for våpen og utstyr for soldatene. Bygningen står nå i hagen til Aamodtgården, som eies av Kongsvinger museum. Dette området het opprinnelig Ibsenhagen, etter vollmester Jakob Ibsen.

Opprinnelig var kornmagasinet tenkt som en reserve av såkorn til bruk ved uår. Etter at ordningen ble misbrukt utover 1800-tallet og kontrollen ble dårligere, gikk verdiene inn som grunnkapital i Vinger sparebank, den første banken i kommunen. I dag står bygningen utenfor Gyldenborg.

Kornlageret

Vinger bygdemagasin er et kornmagasin oppført i 1792. Bøndene i Vinger, Grue og Hof bestemte seg året før for å skaffe seg kornmagasinet. Det ble oppført ved siden av Telthuset nede på kirkesletta. Da Andreas Nicolai Heber og Jonas Henrik Albrechtson begge fikk privilegium som landkremmere på livstid av kongen i 1793, var det under forutsetning at de betalte inn 300 riksdaler hver til innkjøp av såkorn for lagring i bygdemagasinet. Samme år ble magasinet åpnet for utlån. Da hadde de 3,5 tønner bygg og drøyt 141 tønner havre. Renten var en skjepp overmål på hver tønne som ble levert tilbake. Skjeppen var 1/8 av en tønne, så renten var på 12,5 prosent. Sognepresten stod for den daglige driften.

Kornmagasinet skulle være en sikkerhet ved uår. Utover 1800-tallet vokser beholdningen, men magasinet led store tap på grunn av dårlig kontroll og misbruk av ordningen. I 1846 ble bygningen solgt og verdiene dannet grunnkapitalen for Vinger sparebank. Det var Sigvart Rynning på Rolighed som kjøpte det og brukte det som stabbur. Han solgte det til baker Christiansen, og på 70-tallet ble det tatt ned og pakket bort. I 1995 ble kornmagasinet igjen satt opp i utkanten av den gamle kommandanthagen. Samtidig ble den malt og fikk reparert taket ved hjelp av gjenbrukt takstein.

Tirsdag 24. oktober 2000 avduket forsvarsminister Bjørn Tore Godal FN-minnesmerket på Kongsvinger festing sammen med generalinspektør for hæren generalmajor Roar Jens Haugen, ordfører Arve Bones og HM Kongens Musikkorps. Minnesmerket er utformet av kunstneren Arne Mæland.

Minnesmerkene på Skjærskansen

Navnene på de 21 falne soldatene er inngravert på minnesmerket.

Skansen «Prinds Christian August» ble bygget i 1810 og kalles i dag gjerne Skjærskansen. Her finner du FN-monumentet til minne om de 21 soldatene som aldri kom hjem fra UNIFIL-tjeneste i Libanon.

Påske 1978 ankom de første norske styrkene Libanon for å bidra i United Nations Interim Force in Lebanon – UNIFIL. Formålet med styrkene var å bekrefte israelske styrkers tilbaketrekking fra Sør-Libanon, gjenopprette internasjonal fred og sikkerhet, samt bistå myndighetene i Libanon med å gjenopprette en fungerende lokaladministrasjon. I første omgang reiste omkring 700 soldater nedover. I løpet av 20 år bidro 21 000 norske menn og kvinner til det som har vært et av Norges største og viktigste bidrag til FN's arbeid for fred og sikkerhet.

Det var daværende kommandant Helge Thomassen som sent på 90-tallet fikk forespørsel om Kongsvinger

festning ønsket UNIFIL-monumentet, finansiert med midler samlet inn fra FN-veteraner. Skjærskansen ble valgt som et stille og skjermet sted til ettertanke, med sin utsikt opp mot festningen og flagget som vaier over den. Området ble satt i stand og kunstneren Arne Mæland fra Os i Hordaland fikk i oppdrag å utforme selve minnesmerket.

I 2000 avdekket daværende forsvarsminister Bjørn Tore Godal monumentet, som hedrer innsatsen til de norske soldatene. To vinger i stein symboliserer Libanon og Israel som kjemper mot hverandre, mens aksene i midten representerer de 21 FN-soldatene som aldri kom hjem. På samme tid ble det plantet et tusenårstre på skjærskansen – en ask – som markerte tusenårsskiftet.

På FN-dagen 24. oktober gjennomføres en årlig markering ved UNIFIL-monumentet i regi av Forsvarets veteransenter på Bæreia. Det er også bekransning på frigjøringsdagen 8. mai.

Nordisk-baltisk Forsvarsministermøte i 2005

I august 2005 møttes forsvarsministerne i Norden og Baltikum på Kongsvinger festning til et felles møte. De åtte forsvarsministerne med Kristin Krohn Devold i spissen plantet hver sin rosebusk til minne om møtet. I dag står denne bautanen igjen som et minne om dette møtet.

NORDISK / BALTISK FORSVARSMINISTERMØTE
25-26 AUGUST 2005

HURDALROSENE I FREDSLUNDEN PÅ KONGSVINGER FESTNING
BLE PLANTET AV FORSVARSMINISTRENE FRA:

NORGE	KRISTIN KROHN DEVOLD
DANMARK	SØREN GADE
FINLAND	SEPPÖ KÄÄRIÄINEN
ISLAND	KRISTINN F. ÁRNASSON
SVERIGE	LENI BJÖRKLUND
ESTLAND	JAAK JÖERÜÜT
LATVIA	EINARS REPŠE
LITAUEN	GEDIMINAS KIRKILAS

Flora og fauna på festningen

Kongslys kan brukes som fakkell.

Ryllik, kjent som soldaturl.

Karve på festningen.

Området rundt festningen bærer preg av at det har vært ulik virksomhet her i over 350 år. Mange av plantene du kan støte på hvis du går tur langs kulturstien eller ved den ytre muren kan se unnselige ut, men har vært viktige som både mat og medisin.

Kongslys (*Verbascum thapsus*) eller filt-kongslys er den offisielle festningsplanten. Med en stengel på over en meter kan den brukes som fakkell hvis den dyppes i tjære og tørkes. Kongslys er også kjent som gammel medisinplante og det ble kokt slimløsende te mot luftveissykdommer. Den skulle også være bra til sårheling, ble brukt mot gikt og skulle holde rottene unna innendørs. Vasket du håret i sterkt avkok fikk du fyldig og lyst, gyldent hår. Et annet navn på kongslys er santkolavsljos, etter Olav den hellige.

Ryllik (*Achillea millefolium*) er en gammel nytteplante som inneholder bitterstoffer som kan destilleres ut til duftende oljer. Den ble brukt mot skjørbuk, som blodstillende middel og til sårheling. Andre bruksområder har vært diaré, forkjølelse, hemoroider og tannverk. Denne gamle medisinplanten kjent fra kinesiske og egyptiske skrifter ble kalt for jordhumle i Norge og ble benyttet i ølbrygging. Den kalles også soldaturl og ble benyttet til å hindre blødninger.

Karve (*Carum carvi*) vokser vilt i Skandinavia og har vært brukt både som beskyttelse mot ondskap og som ingrediens i elskovsdrikk. En nybakt mor ble servert karvegrøt etter at fødselen var overstått. På 1700-tallet var karven en av de mest brukte ville grønnsaksplantene i Norge. Karven ble brukt til å smake til brennevin og grønnsaker som surkål og rødbeter. Mange drakk karvete eller kokte melk med sukker og karve i. Den ble også brukt som mage- og tarmregulerende middel og mot en lang rekke andre andre lidelser. Karve kan forveksles med hundekjeks, men har finere blader.

Hestekastanjene (*Aesculus hippocastanum*) på festningen er viden kjent. I rå tilstand er nøttene giftige, men kokes de kan nøttene brukes til dyrefôr eller som legemiddel mot åreknuter og hemoroider. Disse majestetiske trærne kan bli flere hundre år gamle. Vi vet ikke hvor gamle trærne på festningen er, men kommandant de Biellart fikk plantet en allé nedover bakken fra ytre vakt, og det kan ha vært hestekastanjer

Ask (*Fraxinus excelsior*) er en tradisjonsrik plante i Norge. I norrøn mytologi var Ask og Embla (alm) også stamfedrene til alle menneskene og verdenstreet Yggdrasil var en ask. Det ble plantet en Ask på Skjærskansen i forbindelse med tusenårsjubileet i 2000. Ask er utmerket til å lage ski av og egner seg også bra som skaft. Askeløv og askeris ble brukt som dyrefôr. Bladene har ni eller flere enkeltblad og treet kan bli 20-30 meter høyt. Ask har også vært tillagt ulike medisinske egenskaper, blant annet som avførende og urindrivende middel.

Alm (*Ulmus glabra*) kjenner du igjen på de sagtakkede og skjeve bladene. Treet er rødlistet som sårbart og barken ble før i tiden benyttet som bindemiddel i mel hvis kornet var umodent eller ble høstet i dårlig vær. Dikteren Gabriel Scott skriver om det bitre barkebrødet i «En vise om trærne». Barken ble også benyttet som dyrefôr. I norrøn mytologi er almen treet kvinnen – Embla – ble laget av. Alm er Norges mest utbredte edelløvtré, kan bli 400-500 år gammelt og det høyeste eksemplaret er målt til 32 meter.

Smalkjempe (*Plantago lanceolata*) har gitt navnet til leken «kjempe», der du fekte med hver sin stilk, og den først som slår av hodet til motparten har vunnet.

Det vokser også en rekke andre planter på festningsvollene som kan brukes i matlaging eller som medisin. Noen eksempler er løvetann, markjordbær, kattefot, enghumleblom, mjøduert, nesle, groblad og bergknapp.

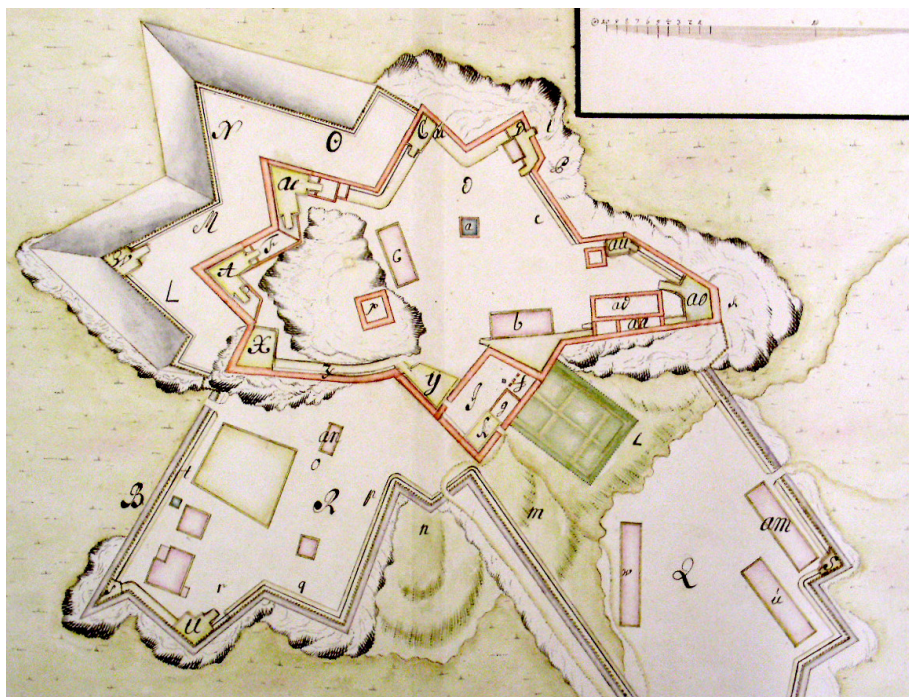

Hestekastanjen er populære hos barn, som gjerne samler på dem og bruker dem til lek.

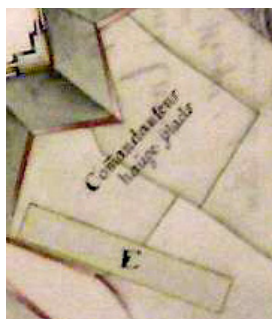

Festningsfuglen

De karakteristiske lydene til Kaien (*corvus monedula*) er kjent på Kongsvinger festning. Den sosiale fuglen i kråkefamilien livnærer seg på insekter, mark og frø og om høsten flyr den i flokk på himmelen. Den hekker gjerne i utløpende til dreneringskanalene langs murene og den nærmest militære rangordningen gjør den til et naturlig valg som den offisielle festningsfuglen. Kaien er også kjent fra gresk og romersk mytologi og i Wales ble den sett på som hellig fordi den hekket i kirketårn.

Et av de tidligste kartene der Kommandantens hage er tegnet inn. Foto: Riksarkivet.

Kommandantens hage lå på nedsiden av den ytre muren. E markerer et høymagasin.

Kommandantens hage

På gamle kart er Kommandantens hage tegnet inn allerede tidlig på 1700-tallet. Her ble det dyrket grønnsaker, frukt og bær – og både kommandant de Biellart og Erik Werenskiold fikk smake grøden herfra.

Det er lange tradisjoner for festningshager i Norge. På Fredrik IIs sarkofag fra 1588 er det en scene av hagen på Akershus festning med inngjerdet statikk. På samme tid var det hage ved Bergenshus festning. Hagen har nok først og fremst fungert som kjøkkenhage med grønnsaker, urter, bær og frukt og var nøye opptegnet i rektangulære deler. Hagene hadde gjerne både lysthus og fiskedam. Tidlig på 1700-tallet er det tegnet inn hageanlegg på kart over festningen. Den ligger på området nedenfor Kommandantboligen, omtrent der branndammen ligger i dag. Midt på

1700-tallet er det tegnet inn et inngjerdet område med dam, lysthus og partier i geometriske mønstre.

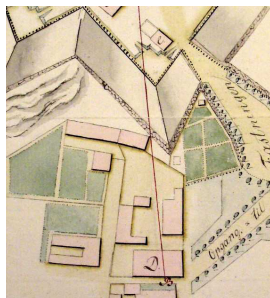
I 1735 ga Joachim Frederik Rasmus ut en bok om blant annet matvarer i Norge på denne tiden. Han beskriver mange sorter rug, bygg og erter som vanlig over hele landet. Havre dyrkes mest langs kysten, men også på Hedemarken og Romerike, så det var nok ikke uvanlig rundt Kongsvinger. Hvete dyrkes derimot kun enkelte steder. Rasmus forteller at i Sør-Norge er det mulig med flid å dyrke epler og pærer, samt kirsebær, rips og stikkelsbær. Grønnsaker er i stor grad kål og neper, mener han. Den beste humlen kommer fra Hedemarken, og her dyrkes det også hamp. Til medisin dyrkes det kvann og storsøte. Mot skjørbuk, som var en alminnelige sykdom på denne tiden, anbefaler han blant annet kløver, skjørbuksurt og multer fra nord i landet. Christian Gartner ga ut boken «Horticultura» i 1694. Den gikk grundig gjennom hvordan du opparbeidet en kjøkken, urte- og frukthage i Norge.

I 1766 skrev daværende kommandant Johan Ludvig Maximillien de Biellart et brev der han beskriver hagen: «En liten bit jord hører til festningen, som jeg kaller «kommanderiet» mitt, og er den eneste ressurs-

Bilde fra oktober 1929 viser nedre del av hageanlegget der Gyldenborg ligger i dag. Foto: Hermann Christian Neupert. Tilhører Nasjonalbiblioteket.

Erike Werenskiold «Løpende småpiker» 1894. Vi kan tenke oss lillesøsteren Nanna og venninnen Ågot lekte i gagen på festningen. Foto: Nasjonal-museet/Anne Hansteen

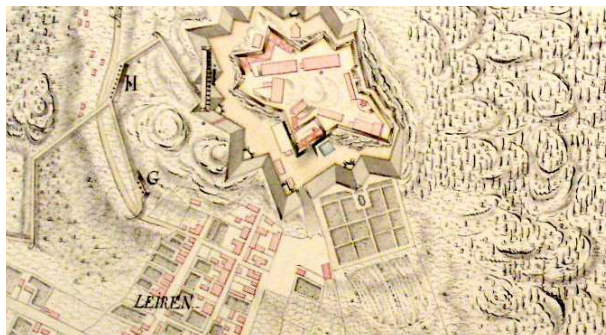
Ibsen-hagen

På venstre side når du går opp mot festningen fra Gyldenborg ligger Ibsen-hagen, oppkalt etter gartner Jacob Ibsen (ikke i slekt med Henrik), den tyske kammertjeneren til Johan Ludvig Maximilian de Biellart. Ibsen var vollmester, plantet en allé på oppdrag fra kommandanten og var også poståpner en periode.

Fram til 1800-tallet lå det mange hus rett under festningsvollene. Da de Biellart døde, giftet Ibsen seg med den seks år yngre enken Aleth Hansdatter. Ved folketellingen i 1801 var han gartner. Ibsen fikk 30 riksdaler i året som interimsvollmester fra 1802 og for å ha «det vederbørlige tilsyn» med vollene og hagen. Denne stillingen hadde han fram til han døde i 1813. I 1854 fikk Conrad Rynning, som da eide Aamodtgården, skjøte på Ibsenhagen. I dag er området en del av hagen til Aamodtgården.

en på eiendommen, som ellers ser ut som en ørken. Sist sommer begynte jeg å gjøre klar noen fruktbare områder. Jeg utvidet engene, dyrket jorda, fjernet ugresset med røttene og har laget en hage. I år har den gitt meg utmerket kål, bønner og artissjokker. Jeg håper å forbedre dette lille jordstykket videre.» Kommandanten forteller at mens han gravde i bakken fant han en «gullgruve» i form av en latrine. Den har han benyttet som gjødsel for å gjøre jorden mer fruktbar. I 1790 laget de Biellart en plan for et mye større hageanlegg som aldri ble realisert. På disse skissene er det tegnet inn hageanlegg helt ned til Vinger kirke og langs hele østsiden av festningsanlegget ned på Glomma.

I 1820 var hagen 160 x 120 alen (tilsvarende cirka 100 x 75 meter) og hadde et stakittgjerde rundt seg. Ågot Gjems Selmer beskriver i boken *Da mor var liden* hagen på 1860-tallet: «Til høyre når du går oppover mot Kongsvinger festnings hovedport lå kommandantens hage, som hadde heggetrær, nøttrær, epletrær, bærusker av alle slag, jordbær, urter og grønnsaker.» Ågot beskriver den som en paradises hage, og forteller hvordan Andreas og Erik hentet heggelær som hun og Nanna fikk servert ristet i sukker og salt. De spiste så mange at munnen snurpet seg sammen. I et hjørne av hagen var det et lysthus i form av en paviljong i gammeldags stil. Her holdt jentene te- og sjokoladeselskaper. I dag er det ingenting igjen av kommandantens hage.

Kart fra 1778 som viser kommandantens hage under tiden da de Biellart var kommandant. Foto: Riksarkivet.

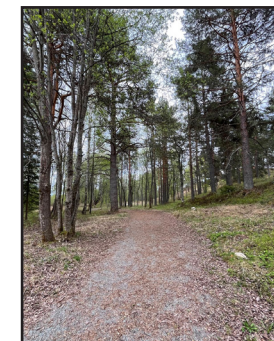
Kulturstien rundt festningen

I 2021 åpnet kulturstien rundt festningen. Den strekker seg fra kornmagasinet ved Gyldenborg og rundt til FN-monumentet ved Skjærskansen. En stripe med kalkholdig grønnstein bidrar til stort biologisk mangfold i skråningen fra festningsmuren.

Kongsvinger festnings venner har senere utvidet stien til de gamle skansene «Norske Løve» og «Prins Fredrik». De jobber nå med å sette i stand veien ned til skansen «Se til høire». Området er godt skiltet og et populært turterreng. Det er utplassert benker flere steder og skilt som forklarer plate- og dyrelivet i området. I tillegg til fugler og insekter er det mulig å støte på for eksempel rådyr her.

Linje for anleggsteknikk ved Solør videregående skole, avdeling Våler har stått for arbeidet med kulturstien på oppdrag fra Forsvarsbygg, Nasjonale festningsverk og Kongsvinger kommune. Prosjektet har også fått støtte fra blant andre Gjensidigestiftelsen.

Om våren blomstrer hvitveisen i skråningene opp mot festningen.

Stien er godt opparbeidet og går gjennom et område med biologisk mangfold.

Kulturstien rundt festningen er godt skiltet. Foto: Kongsvinger festnings venner.

Leiren i 1757

Kongs - Wejen paa

Vestre gate

Løkkegaten

Storgaten

Vollgaten

Festningsgaten

KONGS
WINGER

Terrein vnder Kastningen her,
Linnier med rødt er,

Herinde, hvis grænse,
Illumineret.

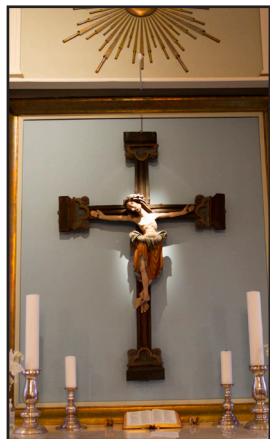
Brand Wägen

De Gele

Den spesielle løk-kuppelen på Vinger kirke ble lagt til på midten av 1800-tallet.

I 1814 fungerte Vinger kirke som valglokale under valget til riksforsamlingen på Eidsvoll. Dette var den spede starten på demokratiet i Norge.

Krusifikset i Vinger kirke stammer fra 1300-tallet.

Vinger kirke

Store flomplager og den voksende befolkningen i Leiren var hovedårsaken til at den nye Vinger kirke ble bygget i 1697-1699. Den ble bygget langs veien fra festningen til sundstedet, der det allerede var befestninger.

Kommandant Johan Nicolai von Møllerup søkte Kong Christian V om lov til å benytte garnisonen under byggingen av den nye kirken. Kongen godkjente det og den nye kirken – en tømret korskirke – ble påbegynt 7. juni 1697 ved at kommandanten la ned grunnstenen til salutt fra festningen. Kirken ble bygget av laftet tømmer med gavler i bindingsverk og innvielsen var på hellige trekongers dag 6. januar 1699 av biskop Hans Rosing. Den nye kirken fikk navnet «Vår frelsers kirke». Vinger kirke ble i 1723 solgt til major og kommandant på Kongsvinger festning **Jacob Matheson** og hans sønn, før den ble overtatt av menigheten i 1750.

Utover 1700-tallet fikk kirkens utvendige vegger panel. Den var valgkirke og ble brukt som valglokale under valget til Riksforsamlingen på Eidsvoll i 1814. Den spesielle løk-kuppelen ble satt opp under en større reparasjon i 1854-1855. I 1890 gjennomgikk kirken en ny runde reparasjoner under ledelse av byggmester **Günther Schüssler** og dette var det siste store arbeidet han påtok seg. Alterbildet er fra 1859, mens krusifikset som hadde tilhørt kirken på Hov stammer fra 1300-tallet. Døpefonten i kleberstein er også fra middelalderen og er datert til 1175-1250. I forbindelse med grunnlovjubileet i 2014 ble det kjøpt inn et nytt orgel med 27 stemmer, to manualer og pedal fra Ålems orgelverkstad.

Til høyre for hovedinngangen ligger byggmester Schüssler begravet, og lenger ned står gravstenen til minne om **Hans Lemmich** og **Minda Juell**. I samme området ligger restene av garnisonskirkegården med militære graver. Her ligger blant annet oberstløytnant **Magnus Christian Fritzner**, ridder av sverdordenen, begravet under et flott minnesmerke i jern. Han var kommandant på festningen og Jonas Gahr Støres tipp-tippoldefar. Utenfor koret på sørsiden av kirken er det et større minnesmerke for kjøpmann og agent Jakob Nielsen. På nordsiden utenfor inngangen til sakristiet står minnesmerket etter magasinforvalter **Ole Roald Rynning**, som bygget Aamodtgården.

Opprinnelig var selve kirkegården mindre, og omgitt av et stakittgjerde. Den store plassen utenfor mot vest var både eksererplass og her ble også Kongsvingermarken arrangert fra 1798. Etter andre verdenskrig ble kirkegården utvidet, og muren mot vest og nord består av steiner fra den gamle bybrua som ble demontert og fraktet hit etter at den ble delvis ødelagt i en sabotasjeaksjon.

Magasinforvalter Ole Roald Rynning minnes med denne gravsteinen utenfor nordveggen av Vinger kirke.

Døpefonten i kleberstein som står i Vinger kirke er datert til rundt 1200 og stod i kirken på Nor.

Oberstløytnant Magnus Christian Fritzner var kommandant på Kongsvinger festning fra 1835-1836. Han er Jonas Gahr Støres tipp-tippoldefar.

Gården som ligger på det nordvestre hjørnet av Storgata og Løkkegata var i sin tid eid av Jacob Matheson, og fikk i høst et blått skilt i regi av Kongsvinger – Vinger historielag. Her har det blant annet vært vertshus på 1700-tallet.

Kongsvinger Vinger historielag sørget for blått skilt på Mathesongården i 2022.

Mathesongården

På hjørnet av Storgata og Løkkegata ligger et hus som kommandant Matheson eide i 1720. I følge taksten hadde han siden 1717 leid ut gården til kremmer Arne Amundsen Overud, som drev marketenteri der sammen med sin kone Anne.

I gården var det registrert en stuebygning med et gårdssrom, en liten stall og fehus, en innhegnet urtehage og en humlegård. Matheson eide også et par fiskedammer som lå lenger borte i Løkkegata.

På vertshuset møttes soldatene for å drikke, røke krittpipe, spille kort og terninger eller dele historier. Omløbne Quindfolch tilbød sine tjenester og ekteparet Overud var kjent for grovt språk og ikke nødvendigvis å følge de pietistiske reglene i et protestantisk Norge underlagt Christian Vs norske lov som kom i 1687.

Leiren som vokste frem i skyggen av festningen lå på grunnen til Tråstad nordre og Tråstad søndre. I 1720

krevede kommandant Matheson på Tråstad søndre at det ble utarbeidet en takst, slik at innbyggerne kunne betale en rimelig grunnleie. På denne tiden var det i overkant av 30 hus i ulike størrelser, de fleste bebodd av militære, men i Leiren bodde det også hjulmakere, kremmere, grovsmeder, skreddere og andre. Det var et internasjonalt miljø med folk fra fjern og nær, med livlig handel og mye liv.

Jens Sørensen på Tråstad nordre mente grunnleien skulle betales til ham, men han hadde allerede i 1702 fått tildelt kongelig privilegium på to sager i Eidskog, som sannsynligvis ga gode inntekter. Både Matheson og Sørensen eide forøvrig hus de leide ut. Det ble gjort en grundig gjennomgang av eiendommene. Det endte opp med at Tråstad nordre fikk 3/5 av grunnleien og Tråstad søndre resten, men ingen leie ble krevd fra tiden før taksten ble utført. Matheson senior overlot gården til sin sønn, mens Sørensen sleit med økonomien og måtte gå fra gården sin midt på 1720-tallet.

I 1799 var det landhandler Alberchtson som eide gården. Etter ham var det landhandler P.F. Hindrum som overtok, før garver Resch og deretter garver Clemetsen stod som eiere. En rekke personer har eid gården frem til dagens eiere Ronny Ruud og Veronica Sint Jago.

Våpenskjoldet til slekten Matheson i Norge. Major Matheson skal selv ha ført våpenskjoldet, som var kløvd i blått og sølv.

Dagens eiere sørger for at den gamle Mathesongården er et populært fotomotiv.

Slik kan vi tenke oss at det så ut inne hos Anne Overud på 1700-tallet. Illustrasjon: Mette Skogbakken.

Vardebu og vertshus

I gården på hjørnet av Storgata og Løkkegata bodde Anne og Arne Overud på 1720-tallet. Da mannen døde ble Anne Overud den første kvinnelige marketentersken i Norge. Hun var kjent som en tøff dame.

Kommandant og kaptein Jacob Matheson leide ut huset sitt til kremmer Arne Amundsen Overud for 16 riksdaler årlig. Det var en stuebygning med en liten stall og et fehus, samt en innhegnet urtehage og en humlegård. Sannsynligvis brygget de sitt eget øl, som så mange andre gjorde på denne tiden.

De første vertshusene i Leiren under Kongsvinger festning dukket opp på begynnelsen av 1700-tallet. Ekteparet Anne og Arne Overud drev marketenteri og solgte øl, tobakk og mat til soldatene, og kanskje var det

Mynter fra 1600-tallet til 1800-tallet funnet under utgraving i Mathesongården.

omløbne quindfolch innom også – datidens utøvere av verdens eldste yrke. Dette til tross for at leiermål – sex utenfor ekteskapet – var strengt forbudt og ble hardt straffet. På vertshuset møttes folk over et ølkrus eller et glass brennevin. Det ble servert suppe og grøt, med flatbrød og øl til. Kanskje spekekjøtt og sild, hvis du var heldig. Tobakken ble røkt i kritt Piper. Det var ikke uvanlig med slagsmål og en gang måtte Arne Overud betale bot for å ha holdt barsel på en hellig søndag. Altså servert øl til ære for det nye barnet.

Fra 1715 til 1729 fikk ekteparet Overud seks barn. Under en renovasjon ble det funnet en påkostet barnekieste i gult med grønn marmorering og sorte lister med påskriften «NATA 1727, MORTUTA 1732» under gulvet i våpenhuset på Vinger kirke. Det var fem år gamle Pernille Arnesdatter Overud som lå i kisten, med krans om hodet. Foreldrene ga henne en siste ære ved å legge henne trygt under kirkegulvet. På kisten står det «Memento Mori Nil Mortale Tenemus» eller «Husk at du skal dø, alt er dødelig». I tillegg er det påmalt knokler og timeglass.

Da Arne døde i 1734 ble Anne landets første kvinnelige vertshuseier, sies det. Hun var grov i språket, og måtte mange ganger møte på kirkeporten for å svare for seg hos presten. I mars 1734 stod hun tiltalt for å ha oppsøkt Anne Andersdatter som bodde i brannvaktstuen og slått henne gul og blå. Noen år senere banken hun opp to karer, den ene var klokker Ole Andersen Langeland og den andre var Ole Aarnes. Anne Overud fulgte sin mann og sin datter i 1747.

Spill, hor og drikk blant soldatene var et problem. I 1748 forbød kommandant Holck drikk og spill etter tappenstrek – uten at det hjalp nevneverdig. Brennevin var ulovlig å selge, men ikke uvanlig å få tak i. I 1758 ble Hans Gad som drev spiseforretning i Leiren stevnet for brennevinssalg. Han nektet for det, men mente kona kanskje kunne ha solgt noe til underoffiserer og soldater som spiste hos dem.

Toskilling fra 1648 og enskilling fra 1704.

Inne i Matheson-gården står en murbygning som er fra tiden før festningen ble bygget. Datering av trebiter funnet i veggene strekker seg fra 1580 til 1630, og dette er sannsynligvis en vardebu.

Ved utgraving av gulvet utenfor er det funnet en mengde kritt Piper av den typen Arne og Anne Overud solgte til soldatene på begynnelsen av 1700-tallet.

Balchengården før andre verdenskrig. Foto tilhører Riksantikvaren.

Balchengården

Siden 1801 har det vært landhandleri, servering og overnatting i denne staselige gården. I dag er det bydelskroen Kafé Bohem som viderefører de lange tradisjonene midt i hjertet av den gamle Leiren under festningen.

På 1700-tallet var handelen i Norge sterkt regulert. I 1753 bestemte kongen at det skulle være en privilegert landkremmer i Kongsvinger. Kravet var at kremmeren hadde borgerskap i Oslo og at de solgte varer fra Oslo-kjøpmenn gjennom sin kjøpmannsgård og ikke drive omreisende handel. Dermed fikk innbyggerne i Leiren kjøpe matvarer, våpen, tøy, jernvarer, krydder, kaffe, sukker, te og tobakk og en rekke andre varer, men ikke fløyel, silke, knipling eller annet som «almuen» ikke trengte. Det fikk da være måte på.

I 1795 kjøpte landkremmer Johan Henrik Albrechtson det lille huset etter feltskjær Hyll for å rive det og bygge en ny og stor gård på den sørvestre siden av krysset Løkkegata og Storgata. Han hadde da allerede drevet med handel noen år og i 1793 fikk han handelsprivilegier mot en årlig avgift på 300 riksdaler.

Herdalsparken ved Balchengården vedlikeholdes i dag av Gamle Øvrebyen Vel. Fontenen har toppen av den store fontenen som lå utenfor det gamle badet lenger bort i gata på slutten av 1800-tallet.

Leirens største tregård ble tegnet av ingeniørkaptein Ramm og stod ferdig i 1801. Gården er i laftet tømmer med panel på ytterveggene inndelt av kraftige pilastre i en Louis Seize-stil med halvvalmet tak. Verandaen ble bygget i andre halvdel av 1800-tallet og er i sveitserstil. I bakgården var det lager, stall og vognskur. Opprinnelig gikk det bare en smal passasje forbi huset videre ned mot Glomma. Gården var kjent for sin storslåtte hage som ble borte da Storgata ble ført videre ned i byen.

Svenske Albrechtson hadde tidligere eid huset på nordsiden av Løkkegata. I 1798 var tyske Carl Gottlob Küttner på reise i Norge og han overnattet sannsynligvis der. Hans beskrivelse er som følger: «Vertshuset i Kongsvinger ville gjøre ære på en hver by, også i Europas siviliserte land, og jeg har ikke sett dets like i hele Italia, med unntak av de største byene.» Albrechtson handlet mye med sine landsmenn og slo seg etter hvert opp som en lokal eiendomsbesitter med et titalls eiendommer i Leiren. Nedleggelsen av festningen fra 1814 satte naturligvis også sitt preg på handelen i Leiren. Etter hvert overtok landhandler Hindrum gården. Da han døde giftet Peter F. S. Balchen seg med enken hans og overtok handelsbrevet i 1846. I 1887 ble gården solgt til Ole Baanrud, som solgte den til kommunen i 1952. Den gamle drengestuen til gården er i dag på Norsk Folkemuseum.

Bakgården til Balchengården fra begynnelsen av 1900-tallet, da Ole Baanrud eide gården. Foto utlånt av Trond Hagerud.

Det er igjen 100 vernede røde telefonkiosker i Norge. En av dem står i Herdalsparken ved Balchengården. Arkitekt Georg Fredrik Fasting tegnet den ikonske formen i 1932. I dag er de lesekiosker som en del av et landsdekkende prosjekt i regi av Sparebankstiftelsen DNB og Foreningen lles.

I dag er det en populær bydelskafé med uteservering om sommeren i den gamle handelsgården.

Hovedbygningen er oppført i en litt uregelmessig komponert klassisisme, i laftet tømmer med panelte vegger. Bildet viser også smia i Grønnerudgården. Foto tilhører Kongsvinger Vinger historielag.

Grønnerudgården

Da denne praktgården ble bygget på slutten av 1700-tallet må den ha dominert omgivelsene, med sin storslåtte utsikt utover dalføret. Her har mange offiserer hatt sin bolig, inkludert krigshelten Andreas Samuel Krebs.

Fram til cirka 1800 markerte Løkkegata den søndre delen av Leiren under festningen, og veien gikk ned det som i dag heter Rynningsgate til hovedveien mot Kristiania (Øvre Langelandsvei i dag). Der Grønnerudgården ligger var det flere mindre hus fra tidlig på 1700-tallet. Dagens hovedbygning i laftet tømmer med panelte vegger er fra cirka 1790 og ble fredet i 1924.

Festningen benyttet «gård nr. 49 i Vinger leir» som offiserbolig og blant de militære som bodde her finner vi oberstløytnant Christopher Frederik Peter Theodor Lowzow, oberstløytnant Motzfeldt og oberst Andreas Samuel Krebs. Fra 1806 var det lasarett her og i 1812 kjøpte staten Grønnerudgården. I 1856 ble eiendommen overtatt av garver Søren Grønnerud, og siden har slekten som har gitt navn til gården bodd her.

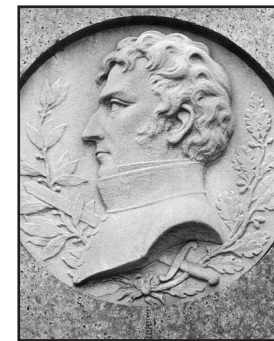
Andreas Samuel Krebs

Oberst Andreas Samuel Krebs ble født 1766 i Schleswig-Holstein. Han skulle følge i farens fotspor og studere teologi, men valgte i stedet en militær løpebane. Han ble en av Norges viktigste krigshelter.

I 1788 ble Krebs sendt til Norge. Han deltok i tyttebærkrigen og var med på å slå svenskene ved Kvistrum bro. Veien vider gikk til Norske jegerkorps, den han avanserte til major. I 1807-1808 ledet han jegerkorpset, blant annet ved Bergy. Seieren der ga ham Dannebrogordenen. I 1810 ble han utnevnt til interimskommandant på Kongsvinger festning, som var en av de viktigste grensefestningene. Han ledet etter hvert underoffiserskolen for jegerkorpset.

Danmark-Norge ønsket nøytralitet under Napoleonskrigene. Storbritannia anså den dansk-norske marinen som en trussel, bombet København i 1807 og stjal hele flåten. Danmark-Norge allierte seg med Frankrike og forpliktet seg til å erklære krig mot Sverige. Det førte til den dansk-svenske krig 1808–1809. I 1814 måtte Frederik VI overlate Norge til Sverige, noe som utløste den svensk-norske krigen. I mai hadde Eidsvollmennene vedtatt Norges grunnlov og valgt Christian Frederik til konge.

I juli samlet generalmajor Carl Pontus Gahn af Colquhoun nærmere 2500 mann og den 1. august gikk de inn i Norge ved Magnor. De svenske styrkene ble stanset ved Lier skanse av nordmennene under ledelse av oberstløytnant Krebs. Den 5. august stod slaget ved Matrand, en av de blodigste trefningene under krigen og den eneste norske seieren av betydning. Det bidro til at Norge oppnådde bedre betingelser ved å tre inn i den egentlig uunngåelige personunionen med Sverige. Det var siste gang norske militære styrker var i strid med en invasjonstyrke fram til 1940. Krebs ble i 1816 forfremmet til oberst og adjutant hos Karl XIII og to år senere ble han sjef for Akershusiske ridende jegerkorps, men døde samme år.

Oberst Andreas Samuel Krebs var helten fra Matrand. Han er begravet på Krist kirkegård i Oslo. Foto: Riksantikvaren.

Om morgenen 5. august 1814 var alle slags folk tidlig oppe for å speide etter en rytter. Oberst Krebs hadde nemlig lovt å sende bud til festningen om utfallet av slaget. En rytter på hvit hest netød seier, var hesten sort hadde nordmennene tapt. I leiren kunne de høre drønnene fra kanonene langt unna, men ved ellevetiden ble det stille. Hvor lang tid ville en mann til hest bruke fra Matrand? De mange fremmøtte hadde god sikt, og da rytteren endelig kom langs Kongeveien var det lett å se den skinnende hvite pelsen og jubelen slapp løs.

Maren Cathrine Dahl ble født i Kongsvinger i 1855. Faren Fredrikke Blom var jurist og jobbet som fullmektig hos prokurator Michael Strøm Lie. I 1865 bodde familien i Festningsgata 1. De flyttet til Kristiania i 1873 og Maren Cathrine tok jobb som lærerinne, bare 18 år gammel.

I 1882 åpnet Universitetet i Kristiania for at kvinner kunne ta embetseksamen. Etter eksamen artium med laud tok Maren Cathrine examen philosophicum med toppkarakterer i 1886 og fire år senere ble hun den første kvinnen med juridisk embetseksamen i Norge og den andre med embedseksamen. Hun fikk aldri bruke juristutdannelsen sin ved skranken, men hun jobbet som lærer til hun døde i 1906. I mellomtiden var hun en sterk pådriver for kvinners rettigheter.

Fra midten av 1700-tallet var det landhandleri i Odd Fellow-gården som ligger i Festningsgata 1. Her har blant annet kong Karl Johan og dronning Desideria overnattet.

Landhandlerens rike

Denne storslåtte hjørnegården i Festningsgata 1 ble bygget på slutten av 1700-tallet. Her har en rekke landhandlere holdt til opp gjennom årene. Kong Karl Johan og dronning Desiderias overnattet her, det samme gjorde Oscar I og dronning Josephine.

Iver Korperud var den første som fikk bevilling som landhandler i Festningsgata 1. Rekken av handelsmenn i denne gården går i en brokete linje slektsledd for slektsledd. Da Korperud døde giftet konen Johanne seg med løytnant Andreas Nicolai Heber, som tok avskjed fra festningen som kammerråd og fikk kongelig bevilling for å selge varer til de som bodde i Leiren. Solgte han til andre, vanket det bøter. Heber fikk blant annet lov til å selge krydder, sukker, kaffe, te, sirup, men ikke tobakk eller andre produkter. Varene måtte kjøpes fra Oslo. Stesønnen Knut Johannes overtok bevillingen. Hans datter Karen Barteau giftet seg med handelsmann Knut Hansen. Sønnen

deres Hans Andreas Hansen og hans kone Marthe Elisabeth overtok etter hvert driften. Marthe Elisabeth ble også enke, og giftet seg med Sigvart Rynning fra den mektige Rynning-slekten

Huset som står i dag er sannsynligvis fra perioden 1770-1790 og var en av de flotteste i byen. Når de kongelige reiste mellom Stockholm og Christiania før jernbanen kom, overnattet de gjerne i Leiren. Solør-dikteren Hans Schulze beskriver et kongebesøk rundt 1835 slik: «I den anledning skulle der foranstalles illuminasjon og andre festligheter, og som fakkelpærere bleve alle vi smaagutter med passende mellemrum stillet op i fæstningsalleen. Det var jubel!».

Thomasine Lie fortalte at mange barn stod utenfor huset og kikket inn gjennom vinduene da kong Karl Johan og dronning Desideria kom på besøk, fordi ryktet sa at dronningen spiste med fingrene fordi hun ikke kunne bruke en gaffel. I 1845 kom Oscar I og Josephine til byen og bodde hos landhandler Rynning. Det var kjent at kongeparet ikke likte å krysse Glomma, så prokurator Michael Strøm-Lie plantet grantrær i isen med fakler mellom. Noen av prinsene bodde hos prokuratoren på Svendborg, og det sies at Thomasine Lie fant en underbukseknapp etter en av dem som hun bevarte i mange år. I 1855 kom kronprins Carl (senere Carl XV) på besøk og bodde hos landhandler Rynning, mens hans kone og datter bodde i Balchengården.

Legen Daniel Schiøtz. Foto: Oslo Museum.

Daniel Schiøtz bodde i samme gård som ekteparet Lie og var i en periode viseordfører i Kjøpstaden. I 1864 reiste han til Danmark for å bistå danskene i den andre slesvigske krig. Der døde han av utmattelse og sykdom 8. mars. Ved 100 årsjubileet i 1954 fikk Kongsvinger en minnestein i gave fra Foreningen Norden i Skive. Den ligger i badeparken.

Badeparken

I 1893 åpnet det storslåtte badet i Øvrebyen, med parkanlegg og fontenen gitt av Odals Værk. Toppen står i dag i Herdahlparken, mens bunnen er utenfor Rådhuseteatret i sentrum. Badet ble lagt ned tidlig på 1900-tallet. I dag er det bare en liten trekant igjen av badeparken.

«Svendborg» er i dag i privat eie. Bildet fra 1929 viser den flotte hagen inn mot Leiren og kirken i bakgrunnen. Foto: Neupert. Tilhører Nasjonalbiblioteket.

Svendborg

Denne praktgården ble oppført mot slutten av 1700-tallet, sannsynligvis for oberst Johan Christian Svendsen. Huset er tegnet i en enkel louis-seize-stil med spor av rokokko, har hatt flere kongelige gjester og også vært pensjonat.

Svendborg, også kjent som Dahlmangården, var gjennom flere eierskifter før prokurator Michael Strøm Lie kjøpte den på auksjon i 1838. Lie var gift med Ingeborg Birgitte Røring, datter av sorenskriver Thomas Henrik Møinichen på Onsum i Fåberg. Han trakterte etter sigene seks forskjellige instrumenter, og Ingeborg tok musikken med seg inn i hjemmet på Kongsvinger.

Familien Lie, holdt et gjestfritt hus på Svendborg. Gjester fra fjern og nær spilte, sang, leste fra de nyeste bøkene og diskuterte både kunst og politikk. Ingeborg fikk anlagt en hage etter modell fra Onsum, og de hadde både kjeglebane og biljard for å more gjestene. Her vanket blant annet forfatter, redaktør og stortingsmann Hans Schulze fra Åsnes, skuespilleren Erik Bøgh og nevøen Jonas Lie og hans studievenn Bjørnstjerne Bjørnson.

Michael og Ingeborg hadde fire døtre: Thomasine, Birgitte, Ida og Erika, i tillegg til sønnen Sverre. Alle de fire Lie-døtrene spilte piano og Thomasine satte som ung melodi til flere av Bjørnson sine tekster. I 1853 forlovet hun seg med sitt søskenbarn Jonas Lie. Thomasine var den første pianolærerinnen til lillesøster Erika. Birgitte giftet seg med ingeniør Even Soot, mens Ida forble ugift.

Fabelaktige Erika fra Øvrebyen

«De, hvis hjerne og hjerte kun har rom for kunsten blir kanskje større. Jeg har aldri nådd opp til første plass. Men selv om mine evner kunne ha ført meg høyere vil jeg ikke beklage meg over at livet og mitt temperament har truffet valget for meg.» sa Erika Lie i 1891.

Da faren Michael Strøm Lie døde reiste hun og søsteren Ida til Berlin for å studere piano. Erika traff komponisten Rikard Nordraak og de var forlovet en kort stund. I 1863 fikk de to søstrene et brev med notene til «Ja, vi elsker» skrevet på baksiden. Erika bidro til å bevare komposisjonene til Nordraak for ettertiden etter at han døde i 1866. Hun ble raskt en ettertraktet pianist, blant annet kjent for sine flotte tolkninger av Chopin, og utenlandske aviser hyllet henne.

Etter å ha turnert Europa rundt og spilt for en rekke kongelige giftet hun seg med lege Oscar Nissen i 1874 og ble husmor i Kristiania. Bjørnstjerne Bjørnson, fetteren til Nordraak, skrev hyllestikt til Erika og de to hadde et tett forhold i mange år. Etter at Erik fikk kunstnerlønn skilte hun seg fra Nissen. Hun døde i 1903.

Erika Røring Møinichen Lie fra Øvrebyen i Kongsvinger levde et utrolig liv. Foto: Claus Knudsen/Oslo Museum.

Erika Lie Nissen ble portrettert av familievennen Erik Werenskiold i 1892. Dette ikoniske maleriet henger i dag på Nasjonalmuseet. Foto: Nasjonalmuseet.

Sven Jørgen Gjems anskaffet tomten til den store hjørnegården som opprinnelig hadde adresse Kirkegaten. Veien har siden skiftet navn til Jonas Lies gate. Bildet er fra bakgården.

Thomasine og Jonas i 1871. Foto: Christoffer Gade Rude / Andreas Mathias Anderssen / Nasjonalbiblioteket.

Liegården

Det var Sven Jørgen Gjems som bygde denne klassiske hjørnegården like før han døde i 1860. Sønnen med samme navn ble den nye eieren, og blant leieboerne var lege Daniel Schiøtz, ekteparet Hans Lemmich og Minda Juell og nygifte Jonas og Thomasine Lie.

Michael Strøm Lie som bodde på Svendborg noen hundre meter lenger opp i Leiren var onkelen til Jonas Lauritz Idemil Lie (1833-1908). Det var derfor ikke uvanlig at Jonas var på Kongsvinger-besøk. Under tiden på Heltbergs studentfabrikk i Kristiania ble Jonas Lie og Bjørnstjerne Bjørnson venner, og Bjørnson var med flere turer til festningsbyen ved Glommakneet. I samme vennekrets var også Aasmund Olavsson Vinje, som hadde sterke bånd til Kongsvinger, med både en halvbror og en halvsøster bosatt her.

Jonas Lie jobbet som sakfører, og turte til å begynne med ikke å ta det store skrittet ut i forfatterskapet. Likevel skrev han både dikt, sanger og andre literære tekster, med stort hjelp av sin kone Thomasine (1833-1907). Det var i denne hjørnegården de bodde da Jonas skrev sin debut «Digte» som kom ut i 1867. Da Ole Bull spilte konsert i Hagerupgården i 1860 var selskapet med Bull, Lie, Vinje og flere andre innom Liegården.

Ekteparet Lie var som mange andre med på spekulasjonene i tømmer på 1860-tallet. De flyttet fra Kongsvinger i 1868, etter at familien gikk konkurs under den Opplandske krise, som var et krakk i tømmerprisene. Jonas droppet karrieren som sakfører og ble heller dikter, og sammen sørget ekteparet for at Jonas Lie alltid vil stå som ett av de største navnene i norsk litteratur. Mye av inspirasjonen hentet han fra årene på Kongsvinger. Gyldendal forlag markedsførte Lie, Bjørnson, Henrik Ibsen og Alexander Kielland som «De fire store» innen den realistiske litteraturen på slutten av 1800-tallet. Ekteparet Lie pleide også et nært vennskap med Erik Werenskiold, og han illustrerte blant annet Lies fortelling «Familien på Gilje».

Ekteparet Lie fikk fem barn mens de bodde på Kongsvinger, men to av dem gikk bort. Det førte til at Jonas skrev diktet «Til min hustru under sorg», der første vers er slik:

*O, lad os holde sammen fast
i Sorgen, min Veninde!
Lad Veiet ude gaa saa hoast,
det blir god lunt herinde.
Stil sammen vore fire smaa,
en Englevagt de skulle slaa
omkring vor Fred herinde.*

Liegården var som mange andre gårder i Øvrebyen sterkt forfallen på 70-tallet, og det var Rolf Grude som fikk satt den i stand. Derfor het den i mange år Grudegården.

Eyolf Soot malte sin onkel og tante Thomasine og Jonas. Bildet hang på veggen hos Erika Lie Nissen da hun ble intervjuet ved sin 50-årsdag.

Rolighed er barndomshjemmet til dikteren Dagny Juel. Denne vakre herskapsboligen i sveitserstil er vakkert pusset opp og har en spennende hage med ulik kunst, samt en egen rosehage med historiske roser på nordsiden.

Café Dagny byr på enkle retter og sin legendariske bohemske kake. Du kan sitte både inne eller ute på verandaen. Foto Anno/Kvinnemuseet.

Kvinnemuseet

Sveitserstilhuset Rolighed ble oppført i 1857 av den tyske byggmester Johan Heinrich Günter Schüssler, på oppdrag fra landhandlerenke Marthe Elisabeth Rynning og hennes nye ektemann, trelasthandler og jurist Sigward Irgens Rynning. I dag huser den landets eneste kvinnemuseum.

Etter å ha vært blant annet prestebolig, leiegård og snekkerfabrikk åpnet Rolighed som kvinnemuseum i 1995. Kvinnemuseet dokumenterer, forsker på og formidler kvinners liv og virke gjennom historien og fram til vår egen tid. I museets arbeidsfelt inngår ulike spørsmål knyttet til kjønn. Her er det en rekke faste utstillinger, årlige temautstillinger og seminarer,

konsserter og andre arrangementer gjennom året. Du kan også hygge deg i Café Dagny, uten å løse billett.

Rolighed ble kjøpt av distriktslege Hans Lemmich Juell og hans kone Minda (født Blehr og søster av senere statsminister Otto Blehr) i 1875. Ekteparet Juell hadde fire døtre: Gudrun, Dagny, Astrid og Ragnhild. De var en relativt velstående familie og faren var ordfører og godt likt i nærmiljøet. Huset lå fram til 1964 utenfor bygrensen til kjøpstaden Kongsvinger, i daværende Vinger kommune.

Datteren Dagny Juel tok bort en l fra etternavnet sitt. Hun ønsket å bli pianist og tok etter sigende timer hos Erika Lie Nissen. Dagny søkte seg etter hvert til det litterære miljøet i Kristiania og ble venn med blant annet Edvard Munch og Vilhelm Krag. Hun var en del av ung-bohemen i Kristiania og etter hvert reiste hun, på oppfordring fra Edvard Munch, til Berlin – hans nye tilholdssted. Der traff hun blant annet August Strindberg og sin kommende ektemann Stanislaw Przybyszewski, kjent som Stachu blant sine venner. Munch var en god venn og malte flere bilder av Dagny, mens Strindberg slettes ikke kom overens med Dagny.

Dagny og Stanislaw hadde med seg kunstneren hjem til Rolighed. «Tænk maleren Edvard Munch har hørt digte af mig på Kongsvinger på en altan,» skrev Sigbjørn Obstfelder i et brev i 1892. Ekteparet flyttet til Polen i 1898 og det var et stormfullt forhold. I 1901 reiste Dagny til Tbilisi i Georgia sammen med sønnen Zenon. Her ble hun skutt og drept 5. juni, noen dager unna sin 34 årsdag. Fire skuespill, fire prosalyriske tekster, en novelle, samt en håndfull dikt er bevart fra hennes forfatterskap. Hele historien om Dagny Juel får du hvis du besøker Kvinnemuseet.

Les mer på kvinnemuseet.no

Dagny Juel Przybyszewska malt av Edvard Munch i 1893. Foto: © Munchmuseet.

Fra utstillingen om Dagny Juel. Foto Anno/Kvinnemuseet.

Fra utstillingen «Isbryteren» om polfareren Monica Kristensen. Foto Anno/Kvinnemuseet.

I gamle dager het gaten som markerte den vestre enden av Leiren rett og slett Vestre gata, men på folkemunne het den Kaffegata. I dag heter den Georg Stangs gate, oppkalt etter forsvarsministeren som vokste opp i Kongsvinger og som var pådriver for Glommalinjen der Kongsvinger og Vardefortet var en avgjørende brikke. I huset til venstre var Hedmarks første sykehus. Bygningen på bildet er det første sykehuset i Hedemarks amt.

Livet i kaffegata

Når du vandrer i idylliske Georg Stangs gate er det vanskelig å forstille seg alt folkelivet som var her den gangen veien het Vestre gate – eller Kaffegata på folkemunne.

Vestre gate strekker seg fra Vollgata til Løkkegata og markerer den vestre grensen for den gamle Leiren. Gatesstubben inneholder både et sykehus for radesyke, flere spennende gårder og en av de gamle brønnene i Leiren.

Brønnen nederst i Georg Stangs gata var en av tre offentlige brønner i Leiren. Her møttes kvinnene, hentet vann og vasket tøy. Ungene satt ved siden av og lyttet til de mange historiene som ble fortalt. Brønnen ble restaurert i 1997.

I september 1791 brant sykehuset for veneriske sykdommer i Fjerdingen i Oslo ned. Det var heftige protester blant sivilbefolkningen og de militære da regimentsfeltskjær **Rasmus Hess** i 1792 tok inn åtte-ni pasienter med radesyke, en smittsom form for syfilis. Flere la hindringer i veien for ham, blant annet ved å bortføre og mishandle sykepleierne han ansatte. Hess ga ikke etter for presset, og grunnla det som ble Hedmarks første sykehus.

Selv om radesyken rammet både store og små, var det spesielt et problem i militære forlegninger. En vanlig oppfatning var at kvikksølv var nødvendig for å bekjempe utysket, gjerne brukt utvendig som smøring eller innvendig i form av piller eller pulver. Etter noen dagers behandling med smørekuren fikk pasienten kraftig spyttproduksjon, som i teorien

skulle tømme kroppen for sykdommen. Derfor ble radesykehusene kalt «spyttehus» på folkemunne.

Da Hess døde i 1803 skrev amtsfysikus Christian Lintrup, det vil si fylkeslegen, til kongen og ba om å få fortsette radesykehuset på gården Sanderud.

Rolstadgården er en av Kongsvingers eldste bevarte bygninger. Her var det serveringssted under den store nordiske krig fra 1709-1720. Noen år tidligere ble det etter kongelig ordre opprettet tre marketenterier i Leiren der soldatene kunne kjøpe varm mat og øl. De kunne betale eller bli trukket i lønn av kommandanten, som hadde øverste ansvar for marketenteriene. Arkitekt Lars Sjøberg mottok en pris fra fortidsminneforeningen for restaureringen av huset.

Arkitekt Lars Sjøberg mottok en pris for restaureringen av Rolstadgården, som ble bygget en gang mellom 1709 og 1720.

Digerudgården fra slutten av 1700-tallet har vært vertshus, handelshus og bolig for polfarer og forsker Monica Kristensen Solås. Huset ble fredet i 1924.

Mye av den eldste bebyggelsen i Leiren ble revet da Aamodtgården – eller Rynninggården som den het da – ble bygget i 1801. Foto Neupert 1929. Tilhører Najsonalbiblioteket.

Høsten 1808 ble oberstløytnant Johan Georg Ræder brakt til magasinforvalter Rynnings hus for pleie. Han var den første norske offiseren som ble utnevnt til ridder av Danebrogen etter sin innsats under slaget ved Trangen. Ræder ligger i dag begravet på Vinger kirkegård.

Du kan vandre i Nina og Harald Aamodt sin leilighet, slik den var bebodd til 1968. Foto:: Anno/Kongsvinger museum.

Aamodtgården

Mot slutten av 1700-tallet bygget magasinforvalter Ole Roald Rynning en ny staslig bygning på området der de første husene i Leiren lå. I 1720 bodde regimentskvartermester Molbech her, og på slutten av 1700-tallet anla vollmester Jacob Ibsen sin hage på området. Inger Andrine Engelbrechtsen var pleiedatter av proviantforvalter Sporning, som eide området. Hun giftet seg med Ole Roald Rynning.

Det karakteristiske huset ble tegnet av ingeniørkaptein Hans Henrik Ramm, som også tegnet hovedbygningen på Lier gård. Huset stod ferdig i 1801. I 1846 overtok Conrad Irgens Rynning eiendommen. Han kjøpte det militære telthuset fra 1729 som stod på kirketorget og satte det opp som stabbur i Ibsenhagen. I 1901 overtok distriktslege og ordfører Otto Aamodt eierskapet, før hans sønn; rittmester Harald Aamodt og hans kone Nina, ble eiere. De testamenterte det til Kongsvinger kommune. Huset ble fredet i 1924, og eies i dag av Kongsvinger museum. Leiligheten til Nina og Harald Aamodt er bevart og kan besøkes etter avtale med museet. Kongsvinger kunstforening har også sitt galleri i Aamodtgården.

Kongsvinger museum

For 100 år siden strakk Kommandantens hage seg helt ned til området der Gyldenborg ligger i dag. Her kan du besøke utstillingene til Kongsvinger museum og blant annet se hovedutstillingen «Hjemland» – historien om Erik Werenskiold og Kongsvinger.

Da HV-04 bygget nytt undervisningsbygg med kantine og messe i 2000 fikk det navnet Gyldenborg, etter stattholder Ulrik Frederik Gyldenløve som ga navn til de første skansene på Tråstadberget tidlig på 1670-tallet. Bygningen er tegnet av arkitektene Terje Martinsen og Ole Stenberg og fikk i 2001 Forsvarets byggeskikkpris. I dag leies bygningene ut til Anno museum og her er det hovedsete for Kongsvinger museum. Her finner du blant annet utstillinger, museumsbutikk og administrasjonssenteret for museene i Kongsvingerregionen.

I 2021 åpnet den nye hovedutstillingen «Hjemland, Erik Werenskiold og Kongsvinger 1855-1905». Werenskiold er en en landets mest betydningsfulle kunstner og testamenterte 21 bilder til hjembyen Kongsvinger på 1930-tallet. Et utvalg av disse bildene er stilt ut på «Gyldenborg». Kongsvinger museum driver utstrakt formidlingsvirksomhet og tilbyr guidede turer og andre arrangementer.

Les mer på kongsvingermuseum.no

Kongsvinger museum og Werenskiold-utstillingen «Hjemland» holder til i Gyldenborg.

Forfatteren Levi Henriksen har en åpen skrivestue i Gyldenborg. Kongsvinger.

Utstillingen «Hjemland» forteller historien om Erik Werenskiolds oppvekst på Kongsvinger.

I tillegg til faste utstillinger har Kongsvinger museum flere vekslende utstillinger. Foto:: Anno/Kongsvinger museum.

Bakgården til Herdahlgården er en av Leirens flotteste syn om sommeren. Bindingsverkhuset har svalgang og en åpen port midt på.

Herdahlgården

En av de mest markante gårdene i Storgata er hjørnegården som består av et bindingsverkhus fra slutten av 1700-tallet og byens første murbygning.

I den eldste delen har det bodd både soldater, håndverkere og handelsmenn. Den fikk navn etter kjøpmann Severin Howbrender, som kjøpte den i 1870. Da hadde handelsmann A. Johansen bygget byens første murgård 17 år tidligere.

Otto Herdahl, sønn av Elias P. Herdahl som bygget Herdahlssalen lenger ned i byen, kjøpte gårdene i 1910. Han drev butikken «O. Herdahl» frem til han døde i 1924, da enken Mathilde og sønnen Sverre overtok. Sverre Herdahl markerte seg som motstandsmann under andre verdenskrig. Da han pensjonerte seg i 1979 kjøpte Odd og Nancy Setersetser gården og drev videre. De siste årene har det vært ulike typer virksomheter her.

I byens første murbygning var det landhandel og butikk fra midten av 1800-tallet frem til 1990-tallet.

Opplev Kongsvingers historie

Ønsker du en historisk opplevelse du sent vil glemme? Vi tilbyr alt fra morsomme og grufulle omvisninger til historiske tre-retters middager – eller vinsmaking på Kongsvinger festning. Vi kan også hjelpe deg med å tilrettelegge besøket med transport, mat, overnatting og museumsbesøk.

Opplev en av de populære historiske middagene på Kongsvinger festning. Vertskap er Jensine & Fredrik Werenskiold og Thomasine og Jonas Lie.

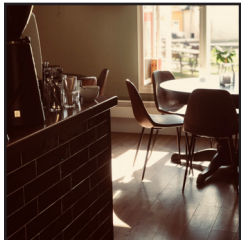
I tillegg til et historisk godt måltid blir det anekdoter, taler, allsang, musikk og underholdning – slik det var for 150 år siden.

Les mer på kulturtur.no eller send forespørsel på lars@ovlien.no

FESTNINGEN OG ØVREBYEN – ET OVERBLIKK

SPISE OG BO

Kafé Bohem

Populær kafé og bar ved Herdahlsparken. De serverer hjemmelaget mat i koselige omgivelser. Prøv pizzaen deres på kveldstid torsdag til lørdag. Det arrangeres allmen-quiz på torsdager. Ellers jevnlig konserter og andre arrangementer gjennom året.

facebook.com/kongsvingerbohem

Café Dagny

Café Dagny på Kvinnemuseet byr på byr på hjemmebakte kaker og er kjent for sin legendariske bohemkake. Serverer også lunsj om sommeren. Maten kan nytes enten i blåkjøkkenet, dagligstuen, ute på sveitserstilverandaen eller i hagen.

kvinnemuseet.no/kafe

Festningen Hotel og Resort

Festningen Hotel & Resort er hotell, restaurant og konferansesenter. Et ynder sted for bryllup og andre anledninger. Her er det plass til små og store grupper med overnatting i 20 dobbeltrom og 10 enkeltrom. TV-serien «Forræder» ble spilt inn her i 2023.

festningshotellene.no/festningen-hotel-resort/

MUSEER

Kvinnemuseet: kvinnemuseet.no – side 114

Kongsvinger museum: kongsvingermuseum.no – side 119

Festningsmuseet: festningsvenn.no – side 16

Fengselsmuseet: byen-var.no – side 71

Åpningstidene varierer – sjekk på nett for å være sikker

ARRANGEMENTER GJENNOM ÅRET

Vinterfestivalen

Første helgen i februar
Stor akedag og mange konserter med De Små Scener

småscener.no

Liv i Leiren

Første helgen i juni
Marked i gatene, underholdning for barn og konserter med De Små Scener

byen-var.no

Oberst Krebs og jakten på festningsverdet

Månedsskiftet juni/juli
Familieforestilling i sommerkvelden med musikk og spenning

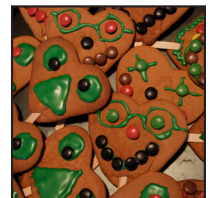
eventyrfestningen.no

Julemarkedet

Første helgen i desember
Julemarked med underholdning

byen-var.no

Klang under kuppelen

Gjennom hele året
Konsertserie i Vinger kirke med nasjonale og internasjonale artister

facebook.com/klangunderkuppelen

Kommandanter ved Kongsvinger festning

1682	Oberstløytnant Georg Reichwein	21.10.1682 - 17.02.1689
1689	Oberstløytnant Johan Braun	18.02.1689 - 17.07.1689
1689	Oberstløytnant Johan Nicolai Møllerup Fungerende: Oberstløytnant Ole Brun	18.07.1689 - 09.02.1700 10.02.1700 - 30.04.1700
1700	Oberst Markvard Otto Mangelsen Fungerende: ukjent	01.05.1700 - 11.03.1703 12.03.1703 - 26.03.1703
1703	Major Johan Otto Sesterfleth Fungerende: Major Giert Chr. von Hirsch	27.03.1703 - 03.02.1713 01.01.1713 - 21.05.1713
1713	Major Jacob Matheson Fungerende: Major Claus Emhausen	22.05.1713 - 26.07.1724 27.07.1724 - 01.11.1724
1724	Oberstløytnant Johannes Junge Fungerende: ukjent	02.11.1724 - 06.12.1745 07.12.1745 - 10.01.1746
1746	Oberstløytnant Hans Olai Fremmen Fungerende: Kaptein Christen Bille	11.01.1746 - 13.10.1746 14.10.1746 - 10.01.1747
1747	Oberst baron Magnus von Holck Fungerende: Ukjent Fungerende: Oberstløytnant Valentin Huitfeldt Fungerende: Kaptein David Løseke	11.01.1747 - 18.11.1764 19.11.1764 - 30.11.1764 01.12.1764 - 31.08.1765 01.09.1765 - 31.01.1766
1766	Generalløytnant Johan L. M. de Biellart Fungerende: ukjent	01.02.1766 - 07.10.1798 08.10.1798 - 22.10.1798
1798	Oberst Niels Harbou	23.10.1798 - 23.11.1802
1802	Oberst Bernhard Ditlev von Staffeldt Fungerende: Major Andreas Samuel Krebs	24.11.1802 - 24.10.1807 01.07.1807 - 24.10.1807
1807	Oberst Werner Nicolay de Seue	25.10.1807 - 28.03.1808
1808	Oberst Gottfried Carl Gottlob von Blücher	29.03.1808 - 04.09.1808
1808	Oberst Johan Andreas Cornelius Ohme	05.09.1808 - 19.10.1808
1808	Major Johan Wilhelm Haffner	20.10.1808 - 28.09.1809
1809	Major Friedrich Wilhelm Bruenech Stabell	29.09.1809 - 21.02.1810
1810	Oberstløytnant Andreas Samuel Krebs	22.02.1810 - 07.02.1814
1814	Oberstløytnant Benoni d'Aubert Fungerende: Oberst Andreas Samuel Krebs	08.02.1814 - 18.09.1817 01.06.1815 - 18.09.1817
1817	Oberstløytnant Nicolai Reichwein Huitfeldt Fungerende: Oberstløytnant Magnus Chr. Fritzner Fungerende: Kaptein Lars Bierkebæk	19.09.1817 - 16.10.1835 17.10.1835 - 21.06.1836 22.06.1836 - 21.03.1837
1837	Oberst Wilhelm Sissener Fungerende: Kaptein Hans Jacob Fischer	22.03.1837 - 29.12.1846 30.12.1846 - 09.07.1847
1847	Oberst Peder Bernhard Anker Fungerende: Kaptein Frederik D. Werenskiold	10.07.1847 - 13.06.1849 14.06.1849 - 05.09.1849
1849	Generalmajor Erik Theodor Anker Fungerende: Kaptein Frederik D. Werenskiold Fungerende: Rittmester Carsten Anker	06.09.1849 - 24.08.1858 01.10.1849 - 30.03.1850 25.08.1858 - 04.03.1859
1859	Kaptein Frederik Daniel Werenskiold	05.03.1859 - 13.04.1878
1878	Oberstløytnant Jonas Severin Dessen	14.04.1878 - 31.10.1882
1882	Oberstløytnant Christopher Frederik Lowzow Fungerende: Kaptein Hans Christian Schjørn	01.11.1882 - 19.01.1893 20.01.1893 - 31.05.1893

1893	Kaptein Hans Christian Schjørn Fungerende: Kaptein W. Gran	01.06.1893 - 17.07.1897 14.07.1897 - 31.10.1897
1897	Kaptein Theodor Emil Lefevre Grimsgaard	01.11.1897 - 30.09.1902
1902	Kaptein Theodor Flindt Ellerhusen Fungerende: Kaptein Theodor E. L. Grimsgaard Fungerende: Kaptein Georg Prahls Harbits	01.10.1902 - 13.11.1912 01.10.1902 - 31.01.1903 14.05.1909 - 12.07.1909
1912	Kaptein Georg Marenus Gottlieb Erdmann Fungerende: Kaptein Kristian Emil Gløersen Fungerende: Kaptein Trygve Larsen	14.11.1912 - 30.09.1930 01.07.1929 - 14.08.1929 15.08.1929 - 31.12.1930
1931	Major Kristian Emil Gløersen	01.01.1931 - 11.11.1935
1935	Major Einar Hoch-Nielsen Fungerende: Major K. E. Gløersen	12.11.1935 - 16.04.1940 12.11.1935 - 01.01.1936
1940	Fungerende: Ortskommandanten	17.04.1940 - 07.05.1945
1945	Fungerende: Hjemmestyrkene Rolf Syversen Hjemmestyrkene Helge Andersen	08.05.1945 - 31.07.1945 01.08.1945 - 31.12.1945
1946	Oberstløytnant Einar Haganæs Fungerende: Kaptein H. Lien	01.01.1946 - 26.03.1946 27.03.1946 - 31.07.1946
1946	Major Gunnar Gundersen Fungerende: Kaptein Endre Einum	01.08.1946 - 12.08.1949 01.01.1949 - 14.05.1950
1950	Major Hans Kvernsjøli Fungerende: Kaptein Endre Einum Fungerende: Kaptein Endre Einum Fungerende: Kaptein Endre Einum	15.05.1950 - 01.04.1953 15.05.1950 - 02.06.1950 01.01.1951 - 30.06.1951 01.01.1953 - 13.07.1953
1953	Major Arne Sekkelsten Fungerende: Kaptein Thomas Julsrud	14.07.1953 - 31.03.1955 01.04.1955 - 14.12.1955
1955	Major Johannes Orderud Fungerende: Kaptein Thomas Julsrud	15.12.1955 - 30.08.1958 01.09.1958 - 31.07.1959
1959	Oberst Asle T. Hauglie	01.08.1959 - 04.10.1959
1959	Oberstløytnant Bertel Bøhnsmoen	05.10.1959 - 29.11.1974
1974	Oberstløytnant Jostein Skaslien	30.11.1974 - 03.08.1978
1978	Oberstløytnant Erling Strøm Fungerende: Kaptein Sverre Holth	04.08.1978 - 30.11.1979 01.12.1979 - 21.02.1980
1980	Oberstløytnant Helge Skaar Fungerende: Major Kjell Joramo Fungerende: Major Kjell Joramo	22.02.1980 - 30.11.1987 12.09.1984 - 06.01.1986 18.08.1986 - 31.12.1986
1987	Oberstløytnant Odd Ivar Ruud	01.12.1987 - 31.07.1991
1991	Oberstløytnant Jimmy Søland Fungerende: Oberstløytnant Reidar Halvorsen	01.08.1991 - 31.07.1998 14.12.1995 - 07.02.1997
1998	Oberstløytnant Helge Thomassen	01.08.1998 - 31.07.2005
2005	Major Grethe Bergersen Fungerende: Oberstløytnant Helge Thomassen	01.08.2005 - 31.07.2010 01.08.2005 - 31.01.2007
2010	Oberstløytnant John Petter Bachke	01.08.2010 - 31.07.2016
2016	Oberstløytnant Johnny Sørloth Fungerende: Major Arnstein Hestnes	01.08.2016 - 31.12.2018 01.01.2019 - 12.08.2019
2019	Oberstløytnant Arnstein Hestnes	13.08.2019 -

Til slutt en takk

Det er mange som har bidratt til denne boken. En stor takk til Kongsvinger festnings venner ved Per Erik Rastad, Erik Haug, Knut Østbøll og Vidar Borge. Tidligere kommandant Helge Thomassen har vært uvurderlig hjelp, det samme har Mona Pedersen og Vilde Strid fra Kongsvinger Museum, Arve Uhrlin fra Kongsvinger Vinger Historielag og Karl Ragnar Rimfeldt. Takk også til Trond Hagerud, Ane Ingeborg Sandnes og alle andre som har bidratt med innspill, informasjon og korrekturer.

Denne boken er et resultat av 15 år med artikler, bøker, vandringer og foredrag. Dermed er kildegrunnet enormt, men jeg vil rette blikket mot de tre bøkene Per Erik Rastad har skrevet om Kongsvinger festning, samt bøkene til Johannes Schiøtz. I tillegg har jeg flittig brukt begge bybøkene om Kongsvinger, bygdebøkene til Vinger og en rekke avisartikler og bøker funnet på nb.no.

Lars Olav L. Funseth Muren og Geir Thomas Risaasen fra Norsk Folke-museum har bidratt blant annet til artiklene om ølbrygging og brødbaking.

En rekke gårdeiere har stilt opp når jeg har trengt informasjon eller bilder. Spesielt vil jeg takke Ronny Ruud og Veronica Sint Jago i Mathesongården, som stiller opp til alle døgnets tider når jeg kommer på at det er en detalj jeg har glemt. Det samme gjelder Tone Strøm på festningshotellet, som har låst meg inn utallige ganger.

Festningsforvalter Jonny Oskar Fjeld og kommandant Arnstein Hestnes har også bidratt villig når jeg har spurt.